MARXŮV NÁZOR NA DĚJINY A SOCIALISM.

Napsal

FR. MODRÁČEK

MARXŮV NÁZOR

NA DĚJINY A SOCIALISM.

POPULÁRNĚ NAPSAL

FR. MODRÁČEK.

ČÁST PRVÁ:

VÝVOJ DĚJINNÉHO NÁZORU PŘED MARXEM.

V PRAZE
Tisk Dělnické knihtiskárny. — Nákladem časopisu »Zář«.
1900.

A —

Stanislav Stieber
truhlář
absolvent odborné prům. školy
Chrudimské.

I.

O důležitosti vědeckého názoru na společnost pro dělnictvo.

Taktiku dnešního socialistického dělnictva lze vyjádřiti krátce dvěma významnými slovy: bojem a prací. Na tom nelze nic měniti. Bez boje — tak svět jest zařízen — ničeho nedosáhne ten, kdo nerodí se na výsluní milostivé protekce, a bez práce nenese boj ovoce prospěchu.

V současném socialistickém hnutí jest však zásadně práce podřízena boji, boji politickému a námezdnímu. Přál bych si, aby toto podřízení nebylo tak jednostranné, aby bylo spíše vzájemné dle pravidla: práce buď podřízena boji a boj též práci, t. j. práci všestranněji kulturní a hospodářské. Nepředstavuji si totiž, že bude socialistický řád jen vybojován, myslím, že musí býti dělnictvem též stavěn. A se stavbou nutno počíti již dnes.

»Stavba« ta je dvojího rázu: jest třeba jednak vybudovati v dělnictvu vyšší kulturní úroveň, jednak sorganisovati je jako velikou odběratelskou a výrobní

moc, která konsumuje a vyrábí ne ve prospěch jiných, nýbrž ve prospěch svůj. Nehledě k jiným nesčetným výhodám, jež nám z toho ve všedním zápasu vyplynou, sůžíme prvým nám nebezpečný monopol jiných tříd ve vzdělání, učiníme lid způsobilejším pro řízení vlastních a veřejných záležitostí, jež na svá bedra musí hlavně v budoucnu vložiti, budeme zvolna srovnávati třídní rozpory mezi schopnými a neschopnými, poněvadž srovnání to (alespoň přibližné) jest jednou z nutných podmínek emancipace nejnižších vrstev, a budeme vytvořovati tak i nové lidi, poněvadž bez nových lidí nová společnost jest nemožnou; druhým pak — totiž hospodářskými organisacemi — sůžíme zároveň s vyvlastňováním na cestě politické hospodářský monopol vyšších tříd, učiníme průlom do soukromého hospodaření a položíme tak nutný přechodní stupeň k budoucímu socialistickému řádu.

Ale o tom nebudeme teď mluviti, necháme si to až k pojednání o Marxově sociální revoluci. Otázka, již chci teď probrati, je jiná, souvisí však s touto a souvisí s celým naším hnutím. Je to otázka, čeho jest k tomu třeba, aby hnutí dělnické bylo výsledno? A na to odpovídám: Je k tomuto dojista třeba mnohého, jest třeba dostatečné síly, organisace, odborného vzdělání a j., zkrátka jest třeba nepřetržitého praktického boje a práce, avšak vedle toho jest i třeba práce theoretické a zvláště: **osvojení si co možno správného názoru na společnost.** A o tom chceme teď mluviti.

A. Comte, zakladatel moderní sociologie, ptal se ve své filosofii positivní, která politická theorie je nejzpůsobilejší k obrození společnosti. My nesdílíme stanoviska Comtova a ptáme se pouze, která theorie společenská je nejsprávnější a kterou se máme říditi, abychom věděli, kde jsme, kam jdeme a jak máme si počínati. Udeřme přímo na hlavu hřebíku a prohlašme: Správná (resp. co možno správná) theorie společenská neuvede

sice sama o sobě harmonii do světa, jak myslil Comte, ale dává dělnictvu zrak: bez ní bylo by slepou vlnou roztříštující se na úskalích anebo pohlcovanou vlnami jinými. Názor dělnictva na společnost, to je jeho sociální vědomí.

Nemusím ani připomínat, že náš cíl není jen dobytí státu, vyšších mezd a zkrácení pracovní doby, ba ani ne postavení socialistické společnosti; náš cíl jde dále, je to úplné vymanění nižších vrstev z podrobení a nižšího postavení, je to všeobecná nivelisace, srovnání sociálních protiv. I samotná socialistická výroba je jen prostředkem k tomu, není cílem. Náš cíl je zkrátka ta všeobecná svoboda a rovnost, již mnozí zovou anarchistickým ideálem. Pravda, je to jen ideál, a žádný z nás nemůže říci, bude-li kdy uskutečněn. Ale podívejte se na hnutí, na city a tužby nižších vrstev, pohlédněte, jak se závistivým okem sledují blaho, moc a kulturu vyšších vrstev, poslouchejte ty hněvné výbuchy, kdy staví se jim v cesty překážky, aby nemohly výše, a poznáte, že v nich pracuje neukojitelná snaha, tento ideál uskutečniti. A já dovoluji si přímo říci, že společnost lidská po tak dlouho nebude ve svém nitru klidna, po tak dlouho bude zmítána vnitřními boji, pokud nebude uskutečněn. Tento ideál je jádrem socialismu. Avšak to je jen pudová snaha a pouhá tužba. Je to slepý sociální živel, který nutno opatřiti vědomím a vykázati mu cesty, po kterých se musí pohybovati, aby se netříštil nebo sám sebě nerušil anebo nebyl zaváděn. Massy snad se mohou spokojiti, nejsou-li více uvědomělé, jednoduchým argumentem plynoucím z jejich vědomí druhového, jenž zní: »Když mají druzí, proč nemám míti též já? Proč mám já pracovati a tento nikoliv? Jsem přece člověk jako on« — a prostě žádati, aby dle spravedlivé rovnosti svět byl zařízen. Avšak nesmí a nemohou se tím spokojiti ti, kdo stojí v čele mass. Pro ty již dávno tento populární argument je bez praktického významu

a omezuje se čím dále tím více na užší kruh těch lidových agitátorů, jimž poměry nedovolily, aby osvojili si většího vzdělání.

My se neptáme již, jako se tázali první socialisté-utopisté a dnes se táže lid, je-li to spravedlivé, nýbrž: Proč jest tomu tak a ne jinak? Proč jedni vládnou a vykořisťují a druzí jsou ovládáni a vykořisťováni? Na základě kterých sociálních zákonů vznikl takový řád? A snažíme se tyto otázky vědecky zodpověděti, neboť jenom jejich rozřešením získáme klíč a rozřešíme snadno problém druhý, totiž na základě kterých zákonů může opět tento řád býti změněn a ideál lidu uskutečněn — tedy problém veliké praktické důležitosti. Avšak to nás ještě neuspokojuje. Jde ještě o to, provésti studium dosavadního společenského vývoje, abychom poznali, postupuje-li přirozený vývoj směrem ideálu nebo nikoliv. I to bylo již provedeno, provádí se, a staré vědomosti se stále zdokonalují. Na základě takto nabytých vědomostí, jimiž objasňujeme si pravý stav věcí — třeba by to nebylo nikdy neomylným — jest nám teprv možno vystoupiti před dělnické massy a říci: »To a to musíte dělati, tak si musíte počínati, abyste se blížily k uskutečnění svých tužeb,« jest nám možno vlévati do jejich myslí pevnou důvěru v budoucnost a vésti jejich šiky po pravých cestách.

Na těchto vědeckých zásadách sorganisováno bylo moderní dělnické hnutí. Tak postupoval Marx a Engels, a tak postupují theoretikové socialističtí dnes. Pudové tužby mass, slepé jich pohybování se ve tmě sem a tam bylo postaveno na pevnou půdu vědy. Z mass, stavějících se rozbíjením strojů proti přirozenému a nevyhnutelnému vývoji anebo na druhé straně vlečených měšťáckou nacionální intelligencí na nepravé cesty, sorganisován obrovský světový kolos plánovitě postupující za svým cílem. Tento veliký pokrok dělnictva, jenž jeví se nám nápadně, srovnáme-li jeho hnutí v prvých

počátcích s hnutím dnešním, byl sice podmíněn ještě jinými okolnostmi, avšak bez přijmutí vědeckého názoru na společnost tyto podmínky samy by jej nikdy nebyly způsobily.

Váha a pronikavé vnikání socialismu v myšlení dělného lidu a i měšťanské intelligence, jeho vnikání do literatury přes všecku reakci rozhodujících kruhů nevyplývají jen ze společenského cítění, nýbrž jsou důsledky i jeho vědeckého zdůvodnění.

Socialism nelíčí jen bídu, utlačování a ideály budoucnosti, socialism i přesvědčuje fakty a musí přesvědčovati. Tento rozumový, dnes říkáme v ě d e c k ý moment, jenž nezávislý jest na třídním stanovisku, na cítění a tužbách, je právě tak socialismu nutný, aby se rozšířil a uplatnil jako jeho zájmové stanovisko.

A. Fouillée na objektivní rozumové moci ideje zakládá svou mravní theorii, jíž dal jméno náuka o ideích-silách. Zabředl však do přílišné krajnosti, neboť myslí, že idea (u něho mravní, altruistická) se může uplatniti ve světě a změniti jej sama sebou, jen svým zdůvodněním rozumovým.

Takové moci ideje a důvody nemají, aby změnily společenské poměry, ale tolik je jisto, že bez vědeckého zdůvodnění socialism by neměl toho významu a té síly, jakou má dnes, a že kdyby nebylo možno jej vědecky zdůvodniti, bylo by veta po jeho budoucnosti. Starý Bacon řekl, že síla člověka se měří dle jeho vědy. Můžeme to obrátit i na socialism a říci: Síla a význam socialismu se měří též dle jeho vědeckého pojetí společnosti.

Ve světovém hnutí dělnickém dobyl si marxistický socialism převahy svou vědeckou převahou. Vidíme, jak zatlačil a zatlačuje stále jiné socialistické a polosocialistické strany a nabývá půdy tam, kde dříve rozhodovaly protivné dělnické strany.

V Anglii a Americe uplatňuje se přes nepříznivé mu smýšlení dělnictva, ve Francii je ze všech dělnických stran nejsilnější, v Holandsku ubírá půdu anarchismu a protiparlamentnímu revolučnímu socialismu, v Německu a Rakousku udusil anarchism až na nevelké zbytky úplně. Marxism ovládá i všecky světové socialistické kongressy.

Jako svého času vynalezl německý filosof Schleiermacher specifický cit náboženský, tak vynalezl nedávno A. Hamon »specifický« cit anarchistický. Ve své knize »Duševní povaha anarchisty« beze všeho redukuje anarchistické ideje na povahové city a náklonnosti. Dle mého názoru neexistuje nějaký zvláštní cit náboženský, socialistický neb anarchistický: city a náklonnosti lidí stávají se až představami, čerpanými z jejich životních poměrů, z určitého poznání přírody, člověka a společnosti a sil v nich působících, náboženskými, socialistickými a anarchistickými. Pravda, jsou jisté povahy přístupnější anarchismu nežli jiné, ale tyto nejsou nikterak »specificky anarchistickými«. Den ze dne přetvořují se anarchisté v sociální demokraty, nacionalisty a příslušníky nejrůznějších stran; u nás část dříve anarchistického dělnictva přešla v krátkém čase do tábora sociální demokracie. Jak to přijde, že titíž lidé »cítili« před nedávnem anarchisticky a teď sociálně demokraticky? City a náklonnosti se tak rychle nemění, ale mění se smýšlení. Čím se řídí tato změna smýšlení?

U některých jednotlivců rozhodují dojista čistě osobní prospěchy, převlékají-li své staré přesvědčení, avšak celkem rozhodují stoupající zkušenosti a poznání společenské. Anarchistické hnutí dělnické neliší se od sociálně demokratického svým cílem — Marx a Engels ve svých konečných tužbách byli též anarchisty — liší se jen názorem na prostředky k realisování cíle. Že tento názor na prostředky jest na prvním místě určen zkušenostmi a více méně dokonalým pojetím společnosti, jež

závisí na vzdělání, nebude nikdo popírati. U nás v Čechách anarchism je posud proto nejvíce rozšířen mezi horníky na severu a v některých textilních místech, v krajích průmyslově velmi vyvinutých, ale kulturně opozděných. Za to v Praze scvrkl se na několik osob, a byl by již i tu zmizel, kdyby ho neoživovaly osobní zájmy a stranické nevraživosti, jež ostatně při vzniku anarchismu vždy hrály značnou úlohu a mají vliv i na jeho trvání.

Mezi anarchismem a sociální demokracií v Čechách rozzuřil se v letech 1893 až 1895 prudký zápas. Hospodářské poměry a politický tlakoměr se od roku 1893 valně nezměnily, ale anarchism padl a sociální demokracie zvítězila. Nezvítězila svou materielní silou, nýbrž svým praktickým a na výši doby stojícím názorem na společnost. Tento názor na společnost, získaný velkými zkušenostmi a vědeckým studiem, pojistil jí vítězství nad anarchismem a pojišťuje jí též nadvládu v dělnictvu a přístup do inteligence přes veškeru vlasteneckou rozhořčenost měšťáckých kruhů, přes všecky jejich snahy, vsíti rozkol do dělnického hnutí, přes všecku jejich »vědu« a ideje, jež marně namáhají se uplatniti v celém národě a zvláště v mladém dorostu. Vědecké odůvodnění, založené na proniknutí společenského vývoje a společenských sil, nedalo sociální demokracii sice všecko, ale dalo jí přece jen strašnou moc.

* * *

Netřeba k tomu žádného zvláštního vzdělání, aby lidé pochopili, že společnost, v níž žijí, se mění. Ze své zkušenosti dosvědčí mnozí, že před několika desítiletími to u nás vypadalo zcela jinak, nežli dnes: byly jiné obyčeje, jiné názory a politické strany, nebylo socialismu, nebylo parlamentu, dnešních škol; všecky poměry byly jiné před třiceti a padesáti lety. A což teprve před sto lety! tehdy to bylo opět zcela jiné, nežli

před padesáti lety. Vidíme, že společnost žije a že se pohybuje se všemi svými třídami, státy, názory a církvemi za jistým neznámým cílem, vidíme tento její pohyb provázený nesčetnými boji, buď krvavými, buď nekrvavými mezi jednotlivci, třídami a národy; vidíme v ní boje sociální, národnostní, náboženské, vidíme, jak se v ní den ze dne všecko mění a jinak utvařuje a cítíme, že musíme chtě nechtě jíti a bojovati s ní, že ji nelze zadržeti, ani s dráhy vyšinouti ani jí vzdorovati.

Co pohybuje tuto společnost? Co ji mění? Které síly v ní vládnou? Kam kráčí?

To jsou základní otázky, které již více nežli jedno století zaměstnávají filosofy všech směrů hloubající o společnosti, otázky, jež si klade tak zv. dějinná filosofie. Nejsou to sice otázky všecky, které tato řeší, ale nejhlavnější, a týkají se přímo naší budoucnosti. Minulé věky zaměstnávaly se též otázkou budoucnosti. Plato sestrojil ideální společenský řád, první křesťané očekávali tisíciletou říši, církevní spisovatelé středověku ovládnutí království božího v podobě církve na zemi, spisovatelé doby před francouzskou revolucí uskutečnění svých státních a společenských soustav, v nichž lidé budou úplně šťastni; avšak to byly fantasie, které nezakládaly se na studiu společenských sil, nýbrž na domnění, že buď bůh pomůže nebo lidský rozum sám o sobě to provede. Nesčíslné zkušenosti nás však již dávno ponaučily, že bůh jest právě tak slabým jako lidský rozum sám o sobě; vzdali jsme se proto básnění a hledíme pomocí studia fakt čili vědy odhaliti temný závoj budoucích věcí a zakládáme své ideály na poznání skutečného vývoje společenských poměrů, o němž víme, že jest jen částečně v naší moci, že řídí se dle společenských sil a velmi málo dle »rozumu« t. j. ideálů a dočista ne dle »vůle boží«.

Několikráte bylo již komunistické hnutí v minulých stoletích rozdrceno dějinnými silami jako skořápka obro-

vitou tlapou. Jest možno vědecky poněkud proniknouti budoucnost, a přesvědčiti se, nebude-li naše hnutí též rozdrceno?

Myslím, že jest možno částečně ji proniknouti. Nelze arciť nic dopodrobna na sta let předem vyobrazovati, ale z dávných poměrů současného života a historických vědomostí můžeme alespoň v hrubých rysech si naznačiti, kterým směrem společnost asi se bude za normálních podmínek ubírati a jak za jistých nových poměrů by vypadala.

Již nešťastný, ale velice nadaný francouzský filosof Condorcet, oběť francouzské revoluce, pokusil se na svou dobu velice směle odvoditi z minulosti lidstva formuli o jeho budoucnosti. Známa jest dále proslulá věta Saint-Simonova, zakladatele positivismu, která zní: »budoucnost skládá se z posledních článků řady, jejíž první články činí — minulost. Jestliže se dobře prozkoumá první, snadno je nakresliti následující; takovým způsobem z minulosti dobře pozorované lze snadno souditi o budoucnosti.«

Avšak, upřímně řečeno, nepřál bych si, abychom příliš se starali o problematickou budoucnost. Naše ideály, naše tužby nejsou vidinami budoucnosti, ty jsou i praktickými otázkami přítomnosti. Zde je Rhodus, zde musíme skákati. Náš dnešní boj, naše dnešní práce za povznesením třídním v přítomnosti musí nám býti důležitější nežli myšlení o příštích řádech. My se tím ideálu nevzdáváme, nýbrž hledíme jej, pokud to možno, prováděti již dnes v praxi; my tím nezapomínáme ani na budoucnost, poněvadž naše budoucnost závisí na tom, co dnes vykonáme. »Přítomnost,« pravil Leibnic, »jest hlavní částí budoucnosti.« Zlepšiti svoje postavení dnes, za nynějšího řádu, značí učiniti krok k uskutečnění budoucí ideální společnosti.

Praktický význam vědeckého pojetí společnosti resp. dějin — toť jedno a totéž — netýká se tak budouc-

nosti jako přítomnosti. Svým proniknutím a osvětlením společenského složení, povahy sociálních tříd a politických stran, svým odhalováním sil a zákonů společenského pohybu působí ve všedním boji na taktiku a smýšlení dělnictva: opravuje jeho názory, řídí jeho jednání, uvarovává je nesprávného počínání a učí lépe ovládati společenské mocnosti. Aby se spoutal železnou tyčí blesk, musilo se dříve vědět, že jest elektrickou jiskrou a nikoliv projevem hněvu božího. Aby dělnictvo ovládlo situaci, musí zasíváním nového názoru rozbíti staré předsudky, náboženskou víru i víru v transcendentní pojem národa; aby hlavou nerozbíjelo zeď, musí vědět, že společnost se neobrací, že se vyvíjí, musí znát poměr své moci k mocem ostatním atd.

Zkrátka, názor na společnost jest více věcí přítomnosti nežli budoucnosti. Jeho veliká důležitost v dělnickém hnutí činí nám jasným, proč tolik se přetřásá v socialistických kruzích. Může velmi škoditi, je-li nesprávným, a může prospívati, je-li správným.

Dosíci co možno správného a určitého názoru na společnost a dějiny není důležitým jen pro dělnictvo, nýbrž pro celé lidstvo. Nejen v kruzích socialistických, ale i v kruzích měšťanských pilně se studují otázky, jež nahoře jsem uvedl. Poznati společnost a její vývoj jest palčivou otázkou naší kultury.

Úloha tato zplodila zvláštní vědecký odbor, který nese jméno **věda o společnosti** čili **sociologie**. Její podstatnou, řekněme methodickou součástkou je **dějinná filosofie**, která obírá se odhalováním základních zákonů společenského života a pohybu a vypracováváním všeobecného vědeckého názoru na dějiny lidstva, jeho minulost, přítomnost i budoucnost. My budeme se obírati hlavně poslední, poněvadž Marx nezanechal po sobě žádné sociologické soustavy, nýbrž pouze sociologickou methodu.

II.

Vývoj názoru na společnost před Marxem.

Nežli přistoupíme k líčení nauky Marxovy, nebude zajisté na škodu, když si stručně nastíníme, jak nazírali lidé na společnost a dějiny před dobou Marxovou, a jak dějinná theorie se během dějin měnila a vyvíjela.

Názory na společnost čili dějinné theorie byly vždy závisly na dvou společenských základech: na odpovídajícím stupni vědeckého vývoje, hlavně přírodních věd, a sociálních poměrech. Závislost jejich na sociálních poměrech (pomineme-li, jak dalece poskytují materielní možnost a popudy k vědeckému studiu) jest dvojího rázu: positivního a psychologického. V positivním ohledu rozvoj sociálních poměrů poskytuje svou pronikavostí a svými prostředky lidskému duchu možnost, snáze a hlouběj proniknouti společenská tajemství, zvláště tajemství vývoje; v psychologickém ohledu jest názor na dějiny určován subjektivním citem a snažením lidí, dle toho, na jakém třídním stupni se nalézají a v jakých všeobecných hospodářských poměrech žijí. Čím méně vědecké studium jest pokročilé, tím více lidí své osobní a třídní zájmy a tužby staví do popředí v dě-

jinném a světovém nazírání, uzpůsobují dle nich své kosmogenické a kosmologické pojetí a dělají z nich přírodní zákony společnosti a světa.

Přišli bychom však příliš daleko, kdybychom světové názory lidstva posuzovati měli jen po stránce citové a zájmové. Všecky názorové projevy lidských hlav, ať jsou to idee náboženské, ať filosofické, jsou v základě produkty jistého zděděného nebo nabytého stupně poznání a jistého způsobu a schopnosti pozorování sebe a okolí (objektivního názoru). Víra v duši a duchy, tyto dva základní elementy náboženské, má svůj původ v pozorování snu, spánku, chorobných vidění a j. primitivními lidmi a v jejich vysvětlování přírodní činnosti lidskými silami. Vznik metafysiky z theologie způsoben byl pokročilejším pozorováním přírody. Tedy hrál tu vždy způsob poznání a vývoj vědy hlavní úlohu. Jakkoli nelze popříti velký význam, jejž cit a zájem měly vždy ve filosofických a náboženských soustavách, přece základy a epochy jejich nestvořily; základy a epochy dalo vždy určité poznání, jež s city a zájmy nemá nic společného. A čím více toto základní poznání stává se vědeckým a širším, tím více subjektivní cit a zájem ztrácejí vliv na filosofické přemýšlení a stávají se předměty nestranného vědeckého pozorování.

Tak tomu jest i s dějinným názorem. Ve středověku principem dějinné filosofie byl zájem církevních nebo světských vrchností, a proto učiněn tento zájem zákonem božím a tudíž zákonem společenské existence; po středověku stal se tímto principem zájem třetího stavu a prohlášen za zákon přírody a rozumu a konečný cíl dějin; dnes emancipujeme se zvolna z tohoto subjektivního pojetí, poněvadž nám věda ukázala, že přírodní zákony neřídí se dle nás, nýbrž my dle nich. Až na ty řádní mravní city, do nichž mnozí vývojové síly dějin oblékají, byli bychom konečně v naší době šťastně na nejlepší cestě, proměniti během doby filosofii dějinnou

v exaktní vědu. Marxova nauka je jedním takovým velikým pokusem. A má-li v sobě i ona ještě mnohé, co bylo inspirováno citem doby, vnuknuto ne vědou, nýbrž psychologickým vlivem poměrů, pak alespoň její hluboký vědecký duch, na němž byla založena, jí pojišťuje nesmrtelnou slávu mezi nejlepšími theoriemi století devatenáctého, které tento obrozovací proces dějinného názoru z metafysiky ve vědu representují. Můžeme býti hrdi, že právě prvé dva nejvědečtější směry dějinné filosofie, positivism a dějinný materialism, založeny byly socialisty: Saint-Simonem a Karlem Marxem.

Mají dojista ve společenské vědě socialisté dnes důležitější místo, nežli jest pravidelně připouštěno.

a) Starověk.

Otázky, jež klademe na prahu století dvacátého dějinné filosofii, aby nám na ně odpověděla, byly z velké části ještě neznámy v minulém století a možno říci úplně neznámy na barbarském stupni kultury. Otázka o bezprostřední příčině jisté události, o cíli a prospěšnosti jistého hromadného jednání — toť bylo snad vše, co mohlo se vtírati do myšlení lidí před civilisací. Názor na společnost byl vždy těsně spjat s názorem na obklopující přírodu čili s názorem na svět. Jinak ani nemůže býti, jelikož oba tvoří organickou součástku jednoho a téhož představování. Poznání přírody bylo však vždy směrodatným jak filosofii vůbec, tak i názoru na společnost. Vidíme to na filosofii řecké, vidíme to na filosofii, která v předchozích stoletích překonávala středověkou scholastiku a theologicko-mystický názor vůbec, vidíme to i na vzniku moderní sociologie z racionalismu a metafysiky.

Prvý názor na svět, hodný toho jména, vznikl v temné době divošské, a je to hrubý, přírodní a n i-

m i s m. Divoch oduševňuje celou přírodu a ve všem nepochopitelném vidí působnost duchových bytostí, o nichž nabyl představy pozorováním svého duševního života. Pokládá celou přírodu za nesmírný úhrn živých těl, v nichž působí duše právě jako v něm, a tyto duše čili duchové jsou mu příčinami přírodních zjevů.

Z tohoto nesčetného množství duchů vyvinuli se během doby vyšší bohové, mnohobožství, jehož základem dle Spencera jest kult předků, zemřelých praotců, dle jiných personifikace čili zosobňování přírodních úkazů. Doprošování a uctívání těchto bohů zplodilo náboženství; domnění, že mají moc působiti na hromadné osudy lidské, zplodilo t h e o l o g i c k ý názor na společnost. Čím na nižším stupni se tento názor nalézá, tím více je sloučen se starým animismem, t. j. s nesčetnými duchy nižšího řádu, jimiž jednotlivé menší zjevy se vysvětlují.

Theologickým názorem na přírodu a společnost prošli všici národové, kteří platí dnes za civilisované. Staré písemné památky, na př. bible a řecké báje jsou jeho produkty a podávají proto příběhy v podobě mythologické legendy. Herodotovy dějiny též jsou blízky tomuto způsobu psaní dějinných událostí. Bůh dává Židům zákony a řídí jejich osudy, bohové pomáhají Řekům v boji a trestají nespravedlivost, a Římanům skrze ptáky oznamují svou vůli. Jak theologický názor hluboko tkvěl v půdě křesťanského středověku, o tom budeme pojednávati v následujícím odstavci.

Psaní dějinných příběhů jest prostým vypravováním bojů, válek, hrdinských činů, obyčejů a j. ve fantastickém rouše, a jsou to převážně vynikající osobnosti, jako králové, kněží, zákonodárci a hrdinové, které upoutávají pozornost prvních historiků. Tyto osobnosti buď vykonávají rozkazy boží nebo jsou aspoň s bohy ve spojení, anebo i jsou pokládány za bohy. Od nich odvozují se zákony, ústavy, náboženství a očekává se náprava ve

zlých časech. Tak očekávali Židé obnovení slávy svého národa od jednoho potomka z rodu Davidova; Kristus dle křesťanů obrodil lidstvo, osvobodil je z nutného zla, do něhož bylo přivedeno prvními lidmi. Podává i dějinných událostí historiky jako výsledků chtění a jednání velkých osobností přetrvalo způsob theologického psaní a udrželo se až na naši dobu. Prošlo řeckou i římskou civilisací, středověk neučinil v tom úplně žádné nápravy, naopak značí poklesnutí do prvotních počátků, a ještě dnes máme velkou část dějepisů které jsou s tohoto hlediska psány.

* * *

Řekové nejprve počali překonávati bájeslovné nazírání na svět, a vidíme je již v VII. stol. před Kristem od Homerových a Hesiodových bohů obraceti se k přírodě. Arciť ne lid, nýbrž jen jednotlivé myslitele, kteří už tehdy honosili se poměrně značnými znalostmi přírody, mathematiky, astronomie a lidské povahy, a proto nespokojili se obyčejným vysvětlováním přírodních zjevů pomocí bohů a duchů, jako lid učinil. Byl to jonský kmen, který ve kvetoucích obchodních městech Malé Asie, Miletu, Efesu a j, zplodil v sedmém a šestém století počátky slavné řecké filosofie, jež později v Athénách dostoupila na nejvyšší svůj stupeň. Zvláštní duch vane na nás z dochovaných památek prvních řeckých filosofů Thaleta, Anaximandra, Anaximena, Heraklita a Pythagory. Slova beze vší abstrakce a umělosti, ale v každém obrazí se příroda, tak jak se bezprostředně jeví očím probuzeným ze spánku. Naivní hylozoism patří na nás přímo s dětskou prostotou a upřímností z věty Thaletovy: Všechno jest z vody, a zdá se nám, jakoby se v jedné stránce navracela mysl lidí k animismu divokých národů, neboť voda ta jest látkou oživenou, tak že Aristoteles o něm praví: všecko prý jest plno bohův. Tento filosofický hylozoism čili oduševňo-

vání látky vidíme i u ostatních jonských filosofů a představuje se nám tudíž jako samorostlý přechodný stupeň z mythologie ve filosofii. Z naznačeného počátku vyvíjel se duch řecký rychle ku předu a razil si cestu několika směry, jež vzájemně se potíraly, doplňovaly a nové stavby myšlenkové plodily, ale stále zřetelněji a zřetelněji sledovaly svůj cíl: neodvisle od staré mythologie na základě pozorování a přemýšlení vyhledati prvky a principy, z nichž svět vyšel a dle nichž se řídí. Nejdříve takovými prvky byly látky: voda, země, vzduch, oheň, jež v mnohém ještě upomínají na lidové bájeslovné představy, ale záhy hledí se tyto látky proniknouti, Eleaté v V. stol. propracovávají se jimi k pojmu čistého bytí, Anaxagoras počíná látky rozdělovati v neobmezené množství semen (prvků), a Pythagorovci od nich přecházejí k číslu. Vedle toho oživuje filosofy snaha, pochopiti běh věcí a podstatu světového řádu, a vyvoditi z něho mravní pravidla pro chování lidí. V době většího rozkvětu objevují se již v řecké filosofii zárodky všech hlavních moderních filosofických soustav, a to tak jasně prosloveny, že jest to obdivuhodno, považíme li, že prosloveny byly několik století před naším letopočtem. Zřetelně můžeme sledovati, jak vypracovává se idea jediného božstva, a jak staří bohové jsou strhováni se svých trůnů. Xenofanes (zemřel kolem 470 př. Kr.) hlásá, že lidé si sami utvořili bohy a nadali je svou podobou, svými vlastnostmi; kdyby jiné bytosti mohly vyjádřiti své představy o vyšších bytostech, užili by k tomu koně koňův, volové volův — a tak podle svého obrazu by je vypodobili. Bůh jest jeden nejvyšší mezi bohy a lidmi a nepodobá se jim ani tvarem ani myšlenkou. Bůh jako celek - svět jest jeden a týž.*) Jak viděti, zní to jako novověký pantheism.

*) Dr. Josef Durdík, Dějepisný nástin filosofie řecké. V Praze 1892. Str. 50—51.

Celá filosofie řecká vyznačuje se důvěrou v rozum lidský, jest prodchnuta zdravým a jasným racionalismem, láskou k harmonii a kráse. Svého vrcholu dostoupila ve 4. stol. před Kristem v mravně-reformatorské nauce Sokratově, idealismu Platonově a realismu Aristotelově. Od té doby nastává nenáhlý úpadek. Platon a Aristoteles měli ze všech řeckých filosofů největší vliv na středověk a novou dobu.

V politické a hospodářské vědě vytýká se pravidelně Řekům nedokonalost. Nesmíme však zapomenouti, jak ještě v minulých stoletích jejich myšlenky politické a hospodářské byly horlivě studovány a přijímány. V mnohých politických theoriích stol. XVII. možno nalézti ozvěnu Platonových nebo Aristotelových spisů. Naše vědecké poznání a sociální poměry jsou arcit velmi rozdílné od doby řecké, dnes jejich theorie nejsou než důležité historické dokumenty; chceme-li pochopiti zákony společenského vývoje a společenských zřízení, nesmíme pravdu hledati v Řecku, nýbrž jen materiál ke zkoumání. Ale jako moderní filosofie v celku jest pokračováním názorů tam vyslovených, tak i moderní dějinný názor neemancipoval se ještě tolik od klassické doby, jak by se zdálo. Líčení dějinných událostí v dějepisectví, jakoby byly způsobeny vynikajícími jednotlivci s občasným zachováním nadpřirozené moci, a posuzování dějin s mravního hlediska zachovalo se podnes. A moderní dějinný idealism se svými mravními ideami společnost řídícími — ten byl v jistém smyslu založen Řeky a Římany.

Charakteristický znak řeckého myšlení jest, že vidí ve světě a nad lidmi vládnouti neodvratitelný osud, který projevuje se železnou nutností. Tomuto osudu podléhají i bohové. Heraklit (asi 535—475 př. Kr.) již nazval jej světovým, všeovládajícím rozumem, ovšem představoval si jej mysticky. Tím položeny filosofické počátky k oddělení lidské myšlenky nejen od lidí, ale

i bohů, a svět podřízen ideám rozumu, krásna a mravnosti. Empedokles učinil z lásky a sváru přírodní síly ve světovém pochodu, v němž na konec láska zvítězí; Anaxagoras na místo této dvojice dal jediný princip, podobný principu Heraklitovu, t. j. vše pořádající rozum, mysl (ducha), z něhož vycházejí účelné a krásné útvary, jež svět nám ukazuje. Platonova idea dobra jest samostatnou a neodvislou od našeho rozumu, jest královnou duševního světa jako jest slunce královnou světa smyslného. Dle Herodota, »otce dějepisu«, »vládne nad osudy lidí Nemesis a věčný a spravedlivý mravní světový řád, jenž jednomu každému jeho hranice určitě předepsal, které nemůže překročiti, aniž by tento mravní světový řád porušil a tím sama sebe do neštěstí uvrhl«. (Friedrich Lange). Božstvo dle Herodota jest trestajícím správcem mravního řádu; osudu ani bůh nemůže uniknouti.

Vidíme tedy již u Řeků »moc ideí«, která v době osvětnické a v idealistické filosofii německé měla tak oslňující lesk. Dlužno podotknouti však, že řecké idee rozumu, spravedlnosti, dobra a krásy nebyly vlastními hybnými silami dějin, nýbrž pouze věčnými a nezměnitelnými vzory mimo lidi se nalezajícími, jako asi byla přirozená práva a mravní principy před revolucí francouzskou. Jejich moc byla pouze negativní; provinil-li se kdo proti mravnímu světovému řádu, byl potrestán, jako propadl v předrevolučních theoriích národ tyranii, zapomněl-li na svá přirozená práva nebo dal-li si je vyrvati. Byly proto u Řeků dějiny celkem svobodným dílem lidí a ne uplatňujících se ideí. Poněvadž idee existovaly jako věčné, nehybné a dokonalé bytí, jehož člověk stále stejně snažil se dostihnouti, aniž se mu to kdy plně zdařilo, jest zřejmo, že scházelo Řekům pochopení pro dějinný pokrok a historickou zákonitost. Jen tu a tam vidíme některé náběhy k vývojové theorii. I buduje Platon svůj ideální stát, aniž má zřetel k hi-

storickým a sociálním podmínkám jeho proveditelnosti, jedině na domnění, že jest nejlepší ústavou.

Jako osud a idee, tak byl v řeckém pojetí povýšen stát nad lidi. Jednotlivec byl mu úplně podřízen. Stát měl sice za úkol starati se o blaho občanů, ale jeho první úloha spočívala ve vychovatelství: byl to obrovský stroj k vyrábění občanské cnosti a k zjednání společenské harmonie. V Platonově aristokratickém kommunismu prostá pracující třída i vládnoucí duchová aristokracie jsou sorganisovány tak, aby nejlépe odpovídaly státnímu účelu nejvyšší harmonie. Vzor pro svou utopii měl Platon v aristokratické Spartě, kde i styk pohlavní byl určován státně-vojenskými potřebami. Méně nápadně, ale též u Aristotela stát stojí nad občany.

Aristotelova »Politika« jest dílo sepsané na základě obsáhlého materiálu. Svou pozorovací methodou a střízlivým pojímáním společnosti vyniká tento myslitel nade všecky filosofy starověku, svým stavěním se na přírodu upomíná na methodu novověkého racionalistického naturalismu. Nic nemůže dle něho býti výborným, co jest proti přírodě, a proto přirozené pudy jsou mu východiskem. Stát jest nejvyšším společenským poměrem a posledním účelem přírody, vyplněním přírodního pudu, jenž v lidech působí. Člověk jest od přírody bytostí politickou, on jedině ve státě může uskutečniti svůj mravní úkol. Za relativně nejlepší státní formu pokládal tu, v níž element oligarchický a demokratický je v politické správě spojen, a výběr úředníků děje se dle schopností; v zásadě však — v tom prozrazuje Aristoteles na svou dobu neobyčejnou genialitu — jest nejlepší ta, která odpovídá nejvíce daným společenským poměrům. Ústavy absolutně za všech okolností dokonalé není, jen přizpůsobena jsouc stavu společnosti může vyplniti přírodní účel, záležející ve výchově ke cnosti a v blahu občanstva. Tento názor značí oproti Platonovi veliký pokrok.

Vysoká intelligence Řeků nezůstala bez vlivu ani ve psaní dějin. Na místo pouhého vypravování příběhů uplatňovala se snaha vysvětlovací a poučovací. Známými se tím stali zvláště Thukydides a Polybios.

Od Řeků učili se Římané, ale nepřivedli jejich theorie výše, ba ani jich v jednotlivostech nedostihli. Jejich myšlení podobá se velmi řeckému, a vidíme všude v římských spisech velký vliv hellenismu. V politické theoriii Ciceronově pojmy a zásady vzaty jsou z Platona a Aristotela. Dvě otázky zaměstnávají hlavně tohoto filosofa: otázka existence přirozeného mravního zákona a otázka nejlepší ústavy. V existenci prvého věří a ústavu smíšenou pokládá za nejlepší. Moc spravedlnosti v soukromém a státním životě líčí ve svých třech knihách o povinnostech. Jako Řekové tak Římané dějiny posuzují s mravně-politického hlediska. Vidíme to na př. v předmluvě Tita Livia k jeho »Římským dějinám«, kdež ohlašuje zároveň svou poučovací methodu: »Ale přál bych si, aby každý svou celou pozornost upoutal na to, jaký byl způsob života a jaké byly mravy, jakými muži a prostředky ve válce a míru dosáhl a rozšířil Řím svou nadvládu. Přijde-li pak doba, kde starý mrav znenáhla ocitl se v úpadku, sleduj s pozorností mravnost, uvolňující se s počátku jakoby ze svých spár, jak napotom stále hlouběji klesala, na to nezadržitelně se řítila, až musili jsme se konečně dožíti časů, v kterých jsme nemohli snésti ani svou zkaženost ani prostředky proti ní. A právě to činí nám dějiny tak léčivým a plodným poznáním, že totiž jest nám možno pozorovati poučné příklady všeho druhu jako vystavené na ozářeném pomníku, z nich vyjmouti pak napodobení hodné věci ke svému a státnímu největšímu dobru, a ošklivý čin stejně ošklivého konce, abychom jej míjeli.«

Dějinná filosofie Řeků a Římanů není vlastně o mnoho více nežli morálkou pro soukromý a státní život; o vědeckém názoru na dějiny nelze mluviti.

Rozumová čili racionalistická filosofie a mravouka vždy ráda se utíkala k přírodě; na přírodě spočívají mravní zákony Aristotelovy, na přírodě a rozumu, což jest vlastně jedno a totéž, zakládá svou stoickou mravouku slavný římský filosof L. A. Seneka. Označuje se nám tedy vývoj nazírání řeckého a římského od počátku k vrcholu jako postup od bohů k přírodě a rozumu; vývoj od vrcholu k úpadku, jenž nyní nastal, charakterisován jest naproti tomu postupem od přírody a rozumu k bohu. Není však naší úlohou, abychom se obírali směry, které v době tohoto sklonu uzřely světlo světa, poněvadž nepíšeme dějiny filosofie, nýbrž podáváme jenom markantní rysy společenského nazírání nejhlavnějších dějinných dob, a proto bude nám dovoleno, když přeskočíme hned do křesťanského středověku.

b) Středověk.

Oproti nejvyššímu stupni civilisace řecké a římské objevuje se nám křesťanský středověk hlavně na počátku jako obrovský ústup na zad. Hrdý, smělý a aristokratický rozum antických myslitelů proměnil se následkem hospodářských a politických katastrof, které starou civilisaci strhly v rumy, ve vědomí slabosti a nepostačitelnosti. Starý theologický způsob nazírání, jejž Řekové i Římané zvolna překonávali, slavil své znovuzrození v jiné podobě a v nebývalé intensitě. Když rozum nemůže, musí přirozeně bůh. A rozum nemohl, nedovolovaly mu ani beznadějné sociální poměry ani barbarský vzduch, kterýž nad starou civilisací vál. Dochované zbytky staré myšlénkové routinovanosti obrátily se na vypracování náboženské filosofie, v níž celá sklíčenost, společenský úpadek doby se jevil v lapidárních rysech. Na místo radosti klassických myslitelů ze života nastoupilo opovrhování životem, asketism a

spolehání se na život posmrtný; na místo staré důvěřivosti v sílu rozumu pohrdání rozumem a vším vědeckým poznáním; proti světu postaven bůh, proti přírodě nebe, proti rozumu písmo svaté, proti tělu duše, proti věřícím antikrist. Písmo svaté stalo se jediným pramenem pravdy a spasení jediným účelem lidského konání. Jaký prospěch pro spasení máme z toho, víme-li, kde vzniká Nil? — ptá se na př. zbožný Lactancius.

Nikdy nebyl člověk tak podřízen nadpřirozené moci a nikdy nebyl bůh tak neomezeným, despotickým pánem, jako ve středověku. I u Hebreů bůh se podřizuje, ač nerad, vůli lidu, jenž žádá krále; Řekové hněvají se někdy na své bohy a ukládají jim svá pravidla; ve středověku však bůh stíhá a tresce každého, kdo se odváží míti jiné mínění nežli on a jedná jinak nežli přikazuje. Pokora, modlitba a odevzdání se, bezpodmínečné podřízení — to jediné je člověku dovoleno.

Veškerá filosofie středověká bohem počíná a bohem končí. Ignorujíc úplně vědeckou methodu, jíž nerozuměla, byla s to do svého rámce vtěsnati veškeré obory poznání: nauku o původu, zařízení a konci světa, nauku o společnosti, právech, přírodě a mravouku zároveň s celým písmem svatým, zázraky a zjeveními. Dle této filosofie bůh stvořil svět duševní i hmotný. Jest nejvyšším pánem a svrchovaným dobrem; jeho vůle projevuje se ve všem a všude. Pod dozorem jeho se odehrávají celé dějiny lidstva jako improvisovaný divadelní kus před zraky řiditele, jenž čas od času do jeho průběhu zasahuje, herce staví na různá místa, a když sami nemohou nikam, ukazuje jim směr a diktuje úlohu. Stěžejným bodem tohoto dějinného názoru jako mravouky byla svobodná vůle, jíž bůh člověka obdařil.

Této svobody vůle použil člověk ke zlému a padl. Jeho prvotním hříchem přišlo na svět zlo. Tím nastalo období, v němž člověk byl zbaven svobodné vůle, poroben hříchem a nepravostí. Sám zla se zbaviti nemohl,

bylo k tomu třeba, aby bůh zasáhl. To stalo se vykoupením Kristovým, čímž lidstvo počalo opět žíti v bohu a nabylo ztracené svobody. Tak si to představoval svatý Augustin*) Na celou lidskou společnost nazíral tento církevní spisovatel jako na zápas dvou světů, t. j. dvou společností lidí, z nichž jedna je předurčena, by věčně vládla s bohem, druhá pak určena k věčnému odsouzení s ďáblem. První založil Abel, druhou bratrovrah Kain. Řím a světovláda jeho je poslední útvar státu světského, který je pohanstvím, zavrženým od tváře boží. Církev jest vezdejším symbolem obce božské. Tato konečně zvítězí na celém povrchu zemském. Pak nastane poslední soud a svět smyslný dojde svého konce — neboť království boží, jež zvítězí, není s tohoto světa*.*)

Podobné theorie, jen v podrobnostech se poněkud různící, nalézáme i u jiných církevních spisovatelů.

Křesťanská dějinná filosofie obsahovala v sobě jistý zárodek vývojové theorie, avšak vývoj ten nebyl stoupající, nýbrž dál se v kruhu. Z boha a nevinnosti se vyšlo a k bohu a v nevinnost se lidstvo navracuje. Tak jako po dni nastává noc a po noci opět den otáčením se země. Vedle toho nebyl to vývoj ani nutný ani zákonitý. Byl zplozen náhodou, dopuštěním se prvotního hříchu, a libovolným zakročením boha, tedy zázrakem byl obrácen ve zpáteční směr. Dále nebyl ani trvalým, neboť perioda nutného hříchu nastala náhle, stála jistý čas na jednom místě a opět náhle byla zrušena. Jak viděti, nemá tato vývojová představa s moderní nic společného.

Veškeré třídní zápasy ve středověku byly pojímány jako zápasy mezi dobrem a zlem, pravdou a lží. A poněvadž jediné dobro a pravda byly v Kristu, proto byly

*) Frant. Drtina, Myšlénková povaha středověku. »Naše doba«, 1898

**) F. Drtina. Tamže.

často překládány v boj mezi Kristem a Antikristem. Jednotlivé články víry sloužily v politické nauce za methodu vysvětlovací. Tak dokazoval a vysvětloval se prvotním hříchem a zjevením původ a oprávněnost majetku, rodiny, poddanství, státu, církve atd.

Myšlení ve středověku bylo modlitbou, praví dr. Falkenberg; dokládám k tomu jen, že velmi často to byla modlitba farisejská. Nesčetné odpory v písmě svatém umožnily, že všecky středověké strany mohly v něm nalézti odůvodnění pro své požadavky, a poskytovalo tudíž i výtečné argumenty v politickém životě. Nejvíce arcit čerpali z něho papežové, aby ospravedlnili své světovládné choutky, a neštítili se ve jménu božím ani falšování listin, když pravé písmo nestačilo. Avšak i panovníci, odporující papežům, a jejich doktoři uměli dobře využitkovati boha i slova písma proti papežům. Znám jest dialektický šerm mezi císařem Konrádem a papežem Innocencem III., kde císař dokazuje ze sv. Petra, že kněží mají býti podřízeni králi nebo císaři a papež naopak povýšenost církve nad panovníky. Obhájce moci světské mnich Hugo z Fleury filosofuje takto: Bůh jest to, jenž prvého člověka učinil vládcem nad všemi tvory; bůh dal hlavu výše než všechny údy těla, aby vynikala umístěním i hodnotou. Bůh konečně to jest, jenž podle určitých stupňů rozdělil na světě důstojnosti a moci, jako rozdělil různé stupně v království nebeském, jehož jest jediným vládcem. Jsou dvě velké moci: moc královská a moc kněžská: obě dvě nacházejí se sloučeny v osobě Spasitelově, jenž byl i knězem i králem. Ale král jest obrazem Otce všemohoucího a biskup jest obrazem Kristovým. Odtud jde, že biskupové mají býti poddáni králi, jako syn jest podřízen otci.*)

*) Pavel Janet, Dějiny vědy politické. Praha 1896. Díl I. Str. 98.

Jako papežové a králové dovolával se i poddaný nespokojený lid Krista, apoštolů a proroků. Ve slovech Kristových bylo dosti, co mluvilo ve prospěch chudiny, ač dalšími větami vždy bylo to obráceno v její neprospěch. Co mluvilo v neprospěch strany, se opatrně vynechalo, a tak bylo možno písmem svatým a bohem dokázati a ospravedlniti všecko.*)

Tento způsob středověkého vyjadřování svádí stále mnohé dnešní dějepisce a filosofy k názoru, že středověk neměl nic jiného na práci nežli hádati a rváti se o náboženské idee. Oni nevidí, že tyto idee byly myšlenkovým výrazem třídních zápasů zuřících v jeho nitru, jimiž každá třída chtěla naznačiti oprávněnost svých požadavků. Proč středověké strany hledaly tuto oprávněnost v theologii a nikoli v jiném způsobu myšlení, nelze arciť vysvětlovati ze sociálně ekonomické povahy tříd, nýbrž ze stupně vědeckého poznání středověku; to však nic nezmění na tom velikém faktu, že k pochopení určité doby, tedy i středověké, nedostačí sledovati zápas idejí, nýbrž že nutno hlavně prozkoumati sociálně ekonomický jejich základ. Co bych k tomu

*) Protestantism tonoucí ve výstředním mysticismu nebyl povolán, aby odstranil středověký náboženský názor a tento s ním související a pravidelně velice bezbožný švindl s písmem svatým a slovy Kristovými, jejž vědomky prováděla církev a světské vládnoucí třídy. Luther sám nebyl z jiných. Byv vyvolen za rozhodčího mezi sedláky a pány, postavil se proti sedlákům, jakkoliv jejich požadavky byly velmi mírné a spravedlivé. Luther jim pravil: »Vy chcete osvoboditi své osoby a statky; toužíte po moci a pozemských statcích; nechcete snášeti žádné křivdy. Evangelium naproti tomu nepečuje o tyto věci a klade zevnější život v utrpení; nespravedlivost, kříž, trpělivost a pohrdání životem jako každou světskou mocí . . . Snášeti! snášeti! Kříž! kříž! To je zákon, jemuž učí Kristus. Není jiného zákona.« Dle Luthera tedy zákon vrchností byl zákonem Kristovým. Macchiavellismem prodchnutý Descartes, jenž napsal, že bůh dává právo těm, jimž dává sílu, nemohl lépe vyjádřiti tuto zbožnou filosofii Lutherovu a celé své doby.

ještě měl doložiti, jest, aby se při tom nezapomínalo — jak se v kruzích dějinných materialistů činí — též vždy i na kulturní stupeň doby a jejich jednotlivých vrstev, neboť jen tak můžeme dosíci uceleného a jasného obrazu, a vysvětlí se nám tak i ideová forma, v níž lidé své požadavky vyjadřovali. Dále vznik a světovláda církevní byla by nepochopitelna, kdybychom k této stránce neměli zřetele. Jest přece jasno, že církev jest v jedné stránce produktem theologického názoru na svět.

Celý středověk nebyl nic jiného nežli spojení dvou velikých světových kultur: barbarské a antické, kterážto poslední přenesena byla z části křesťanskou theologií do středověku. Barbarská dobyla světa, antická jej ovládla. Intelligence vždy konec konců přemáhá brutální sílu. Vědění jest moc. Církev, která tuto intelligenci ztělesňovala, obemkla veškerý život evropských národů, pokud mohla dosáhnouti. Stala se hospodářskou a politickou mocí, poněvadž byla mocí kulturní. Hospodářský vývoj středověkých národů byl malý, jejich rozumový obzor úzký a byl vyspělý jen pro theologické nazírání. Na tomto základě jedině mohla církev vyrůsti ve světovou moc, jejíž nepřemožitelnost naplňovala panovníky evropské hrůzou. Dualism středověký mezi církevní a světskou mocí byl dualism dvou kulturních elementů. Kdyby se byl býval středověk vyvinul samorostle z jediné vzdělanosti jako Řecko a Řím, tato nesmírná theokracie by byla dojista se nevyvinula.

Avšak sociální a kulturní prostředí středověku nestálo, pokračovalo dále, a tím theologický názor i světová moc církve blížily se svému rozkladu. Vznikl obchod, průmysl, světská intelligence, pohyblivý a revoluční městský život. Do myšlenkového ovzduší počaly se vtírati rozkladné elementy. Obhajci světské moci rodili se na všech stranách. V lůně samotné oficiální církevní filosofie t. zv. scholastice vznikl stále se rozšiřující spor mezi realisty a nominalisty, z nichž poslední

representovali pokrokovější stranu. Do veřejného života vnikající praktický život dává větší a větší ráz filosofii. Sv. Tomáš slučuje praktického Aristotela se spekulativní scholastikou a mnozí obracejí se ke studiu přírodních věd. Na místo starého názoru o podřízenosti, počíná se hlásati individualism a právo sebeurčení, vedle božských práv práva lidská a rodí se theorie práva přirozeného a positivního. Víc a více se kloní mínění na stranu jednotné a svrchované vlády světské, a vedle toho počíná se již mluviti i o svrchovanosti národa. Zároveň s tím povstává proti scholastice a církevní autoritě reformační náboženský mysticism, který připravuje půdu novým náboženským směrům. A tak krátí celý středověk železnou nutností k reformaci: válkám husitským, Lutherově a Calvinově době a novému názoru na svět a dějiny.

c) Století XV.—XVIII.

Názor na společnost a dějiny, který se v této periodě z klesajícího theologického názoru vyvinul, možno nazvati racionalisticko-naturalistickým, poněvadž političtí filosofové vše posuzovali svým »rozumem«, vycházeli od přírody t. j. přirozené povahy člověka a přirozených práv, a pak též proto, že děkuje za svůj vznik vzmahajícímu se přírodovědeckému poznání. Jeho dětství i jeho stáří spadají do dvou velmi důležitých obratů ve společenském životě evropských národů: u kolébky jeho stála náboženská reformace, u hrobu revoluce francouzská a revoluce století devatenáctého. Máme tedy co činiti se zjevem v myšlenkovém vývoji lidstva nad míru zajímavým. Jak udál se tento obrat, toto vymanění se z náboženského a církevního nazírání století minulých? Obrat tento, který dál se arciť znenáhla, kráčel ruku v ruce s obratem, jenž počal se jeviti v nazírání na svět vůbec.

Proti středověkému přemýšlení o bohu a o světě representovanému t. zv. filosofií scholastickou a uzavřenému církevními dogmaty do tuhého kruhu, z něhož bylo nebezpečno vybočiti, počíná se již století XIV. vzmáhati tu a tam odpor. Tento stupňuje se reformací století XV a XVI. a nabývá v této době pro katolickou církev rozměrů nejvýš povážlivých.

Náboženské nazírání na svět reformace odstraniti nechtěla, naopak, chtěla je posíliti, ale rozum lidský byl dějinným rozruchem tak uvolněn, že náboženství nemělo více té dogmatické síly jako dříve, a vedle katolických a reformovaných theologů, hašteřících se stále ještě o články víry, nastupovala v hlavách filosofů znenáhla radikální změna smýšlení oproti středověku, která veškeré náboženské nazírání na svět — staré i nové — krok za krokem odhazovala. Duch lidský byl jedenkráte rozpoután a nedal se již ani starou ani mladou vírou zadržeti. Se řinčícími zbytky rozražených okovů pádil nezadržitelně přes žaláře a plameny ke století 18. Někdy se sám svého spěchu zalekl. Jednotliví filosofové a školy obraceli se nazpět k jediné »pravdě v klínu božstva« a pochybovali o postačitelnosti rozumu (francouzská skepse: Michel de Montaigne a jeho následovníci v 16. století) anebo chtěli alespoň boha zachovati jako stálého činitele ve světě prostředkujícího vztahy mezi tělem a duší (occasionalisté v 17. stol.), avšak nadarmo: velikou většinou a proudem času udoláni neměli jednak velkého ohlasu, jednak strženi musili sami v před — k revoluci.

Tento veliký odboj proti středověku nedál se jen v hlavách theologů jako Wickliff, Hus, Chelčický, Luther, Calvin, Münzer a filosofů jako Macchiavelli, Bruno, Baco, Hobbes atd., nýbrž v celé společnosti. Filosofující mozek lidský sám sebe osvoboditi nemůže, on musí býti osvobozen společenskými mocnostmi, ty musí otevříti prostor ovzduší, aby mohl metati do světa protínající a za-

palující blesky. Tyto sociální mocnosti zplodil sice též lidský duch, ale na jiném poli, na poli hospodářském a sociálním.

Ve větších evropských městech — někde dříve, jinde později — rozmohl se velmi stoletím čtrnáctým a patnáctým průmysl a obchod. Staré feudální řády a zvyky, jejichž velkou část tvořila církev, stávaly se jim víc a více nepohodlnými, úzkými a škodlivými, nemohly se v nich rozvíjeti, jak by byly chtěly. Nenávist církve oproti všemu pokroku vědeckému jim též překá žela. Panovníci již po několik století vedli prudké spory s papeži, kteří je chtěli snížiti na své vasaly. Světské panstvo taktéž neslo nemile nadvládu kleru a rádo by bylo jeho moc a statky převedlo na sebe. S průmyslovým a obchodním rozvojem rostoucí potřeba peněz nutila vrchnosti k sesílenému vykořisťování poddaného lidu, který proto počínal se všude bouřiti. V odstrkovaných nižších vrstvách intelligence, tehdy theologické, stoupala nespokojenost rovněž. V celé společnosti existovala tlumená vzpoura proti světovému církevnímu režimu, která konečně v husitských válkách a Lutherově reformaci vypukla ve veliké požáry. Veškeré společenské základy se řítily a s nimi i myšlenkové jeho cvzduší — dogmata. Filosofující a poznávající rozum, již dříve nespokojený, byl uvolněn a nastoupil novou dráhu.

Církevní středověk nutil rozum do služeb theologie. Nejdříve jím pohrdal, pak se ho bál. Bůh a boží zjevení, jich velebení a vysvětlování — toť byly určené předměty pro filosofii a vědu; ostatní bylo hříšnou marnivostí. Bůh stál stále v rozporu s pomíjející přírodou a domýšlivým a hříšným rozumem.

První období novověké filosofie charakterisováno jest tím, že počínají se myslitelé obraceti od boha k přírodě, od božích zjevení k rozumu a od nenáviděného středověku k době antické: řecké literatuře. Očisťují ji od scholastického pokažení a hledají v ní proti církevním autoritám

zbraně, jež jim vlastní nedokonalé vědecké poznání ještě nemohlo v dostatečné míře poskytnouti. Čím dále tím více uplatňuje se zásada ve filosofii: nevěřiti tomu, co jest ustanoveno, nýbrž tomu, co vlastní rozum káže, a na místo středověkého opovrhování rozumem přichází se za čas v troufalost: rozumem lze odhaliti naprosto všecko.

Bůh není snad odhazován do musea starožitností, ale jest jen předpokládán, věřen a dokazován pouze jako nutná prvotní příčina všeho. Po případě ponechává se mu jistý hlídačský dohled, aby svět šel dobře svou cestou. Místo něho počíná se víc a více zbožňovati a obdivovati rozum a příroda, a středověký rozpor mezi nimi a bohem vyrovnánati blížením se pantheismu nebo v ústěním do něho (Bruno, Spinoza).

Celý tento postup filosofický, v němž rozum a příroda byly ze starého opovržení rehabilitovány, dál se pod vlivem zdokonalujících se věd přírodních: astronomie, fysiky, chemie, fysiologie a j., jež representovány byly jmeny, jako Lionardo da Vinci, Kopernik, Kepler, Galilei, Newton atd. Tyto poskytovaly ramena, pomocí jichž filosofové obmezovali zasahování boha do záležitostí přírody a člověka. Revoluční duch, plozený v této době víc a víc se rozmáhající výrobou zboží a peněžním hospodařením, hnal často důsledky přírodovědeckých poznatků do krajnosti: materialismu a atheismu, s nimiž se potkáváme kolem polovice stol. XVII. a XVIII. Za anglické revoluce objevil se materialism a atheism u spisovatelů revolučního hnutí tak zv. levellerů (rovnačů), z nichž vynikají přede všemi Richard Overton a jeho druh Walwyn.*) Největšího významu nabyl však materialism a atheism před francouzskou revolucí a v ní. Nejznámějším spisovatelem z francouzských mate-

*) Die Geschichte des Sozialismus. II. díl. Stuttgart. 1895. Str. 579 a 581.

rialistů jest baron Holbach. Revoluční tento materialism a atheism byl velmi primitivní, poněvadž i fysiologie, na niž se rád stavěl, byla tehdy teprv v začátcích. On víru v nesmrtelnost duše, ducha a boha zavrhoval, ale nedovedl ji vysvětliti. Prohlašoval je jednoduše za bludy, směšné a nesmyslné fantasie a za vynálezy králů a kněží. Materialism ten byl do nejzazších důsledků puzený racionalism této doby. Též filosofie největšího anglického zastavatele absolutní monarchie, Hobbesa, je materialistickou, ač Hobbes v boha věřil. Víra v absolutní mornarchii a víra v boha jsou vždy nerozlučnými dvojčaty.

Tato nálada a láska k přírodě a rozumu v době »obrození« a po ní měla svůj odlesk v nazírání dějinném. Dějinný názor až do konce století 18. byl převážně politický, obíral se skoro výhradně jen státem a jeho útvary. Jako dříve byl ve vleku filosofie theologické, byl nyní z velké části ve vleku filosofie metafysické.*) Proto, jakmile v metafysice položeny za základ příroda a rozum, položeny tyto za základ i v nazírání na politický život národů. Příroda a rozum byly dvě páky, jimiž politikové století 18. a předcházejících chtěli zvrátiti od kořenů staré státní útvary a postaviti dokonalejší; právě tak jako jimi metafysikové zvraceli staré filosofické budovy a zakládali nové. Na přírodě a rozumu založeno i nové »přirozené náboženství« (deism) naproti církevnímu. Jako dříve ve znamení boha, tak myslilo se nyní všude ve znamení přírody a rozumu.

Názor o rozhodujícím vlivu boha na dějinné osudy lidí vymíral a omezoval se víc a více na kruhy theolo-

*) To týká se ovšem jenom zemí pokročilejších, Italie, Francie, Anglie, Holandska. Jinde, na př. v Německu, byl tento pochod mnohem zdlouhavější, a theologie katolická a protestantská ovládala tam ještě myšlení, kdy v uvedených zemích dávno byla na ústupu. Arciť odstraněna nebyla theologická filosofie nikde, udržela se přece až na naši dobu; metafysika sama byla po většině jen civilisovanější, rozumovou theologií.

gické. Ve společnosti odhalovány síly jiné, fysické, psychologické a zvláště mravní, jež učiněny svrchovanými činiteli dějin. Božský zákon a právo ztrácely lesku a víry, na místo nich mluvilo se o právu a zákonu přirozeném a positivním čili občanském. Politické theorie století XVII. a XVIII., v nichž tento vývoj se jasně krystalisuje, spočívají více méně určitě na třech úhelných kamenech: přirozené povaze člověka, přirozených právech a rozumu. Tyto tvoří kostru všech důležitějších politických systémů. Vedle toho objevují se v nich mnohé náběhy k positivnějšímu pojímání dějin, ale ostávají jen náběhy. Přirozená povaha člověka, totiž jeho vášně, náklonnosti a mravní charakter, jest vědeckým materiálem, jenž se vyšetřuje anebo alespoň předpokládá, poněvadž na jejím základě stavějí se a vysvětlují společenské organisace, slouží pro vysvětlení a odůvodnění otroctví, vládní formy a mnoha jiných zjevů, jež z povahy lidí vůbec odvoditi nelze. Přirozené právo jest mravně politickým hlediskem, — u některých revoluční dogma, u jiných pouhá platonická fráse —, z něhož se theoreticky jen vychází, poněvadž to jest zvykem a pak se odhazuje. Dle Grotia matkou přirozeného práva jest sama příroda. Právo má svůj zdroj samo v sobě a jest nepohnutelné jako příroda a rozum. Sám bůh nemůže na věci nic měniti, jako nemůže způsobiti, aby dvě a dvě nebyly čtyry, a co je samo sebou špatné, nebylo špatným. Beze všech okolků však tentýž spisovatel je hotov upírati národu svrchovanost a prohlašuje s Aristotelem, že lidé jsou svou přirozeností otroky. Co nezmohl bůh, zmohl, jak vidno, konservativní »rozum« Grotiův. Rozum tehdejších filosofů politických byl vlastně tou největší mocností v jejich theoriích, nejvyšším tribunálem, který s přirozenými právy si dělal co chtěl, boural a stavěl státy dle myšlenkových dedukcí a pouček a prohlašoval své vlastní myšlenky za zákony přírody a neomylné vědecké pravdy. I do přirozené povahy člověka, která sloužila

za positivní základ jeho systémů, vkládal často, co chtěl, co mu jeho třídní instinkt vnuknul.

Filosofové političtí ponejvíce vycházeli z toho předpokladu, že lidé jsou zrozeni s jistými právy, právy přirozenými, záležejícími v rovnosti a svobodě. Ve stavu přírodním, t. j. před ustavením se společnosti státní jiných práv nebylo: lidi byli tudíž volní, navzájem si rovní a měli právo na všecko, co jim příroda poskytovala a jejich pudy požadovaly. Tento stav nedával však dostatečné záruky svobodě osobní a majetku, proto lidé na základě smlouvy, v níž se navzájem buď úplně, buď z velké části svých přirozených práv vzdali, zřídili státní společnost s určitou autoritou, zákony a mocí, jejíž úkolem bylo, chrániti »pravou« svobodu a zajistiti blaho všech jednotlivců. »Svoboda a majetek«, děl Voltaire, »jest heslem Angličanů.« Svoboda a majetek byly však heslem nejen anglických, nýbrž občanských theoretiků všech tehdejších civilisovaných národů. Arcit byla to jen svoboda majetková, svoboda měšťanského stavu. A dle toho bylo také nakládáno s přirozenými právy i se společenskou smlouvou.

Smlouva společenská byla předpokladem, jenž dal se theoreticky použiti ke všemu. K ospravedlnění kriminálů, šibenic, vykořisťování anebo dokonce jako u Hobbesa k ospravedlnění absolutní monarchie. Ovšem, na druhé straně u méně loyálních spisovatelů, kteří neodstranili smlouvou všecko přirozené právo jako Hobbes, byla silným argumentem proti despotickým choutkám panovníků, kteří tuto »smlouvu porušili«, a zároveň i ospravedlněním revoluce; neboť jestliže vláda nevykonávala to, co smlouvou občanskou bylo ustanoveno, sáhala-li na přirozená práva lidu, jež smlouvou byla sice omezena, ale nikoliv zrušena, tu měl národ právo ji odstraniti. Tato argumentace ve francouzské revoluci připravila Ludvíka XVI. o hlavu.

Jako smlouva společenská, tak přirozené právo, jak bylo tehdy pojímáno, bylo výmyslem filosofujícího rozumu. Všecka práva vznikají až ve společnosti a nikdy v přírodě. Příroda s touže lhostejností plodí lidi rovné jako nerovné, svobodné jako nesvobodné, lásku jako násilí. Ve společnosti jest vše přirozeným, poněvadž nic nemůže být nadpřirozeným; vše jest nutný výsledek působení přirozených zákonů. Avšak tehdejší ideologický rozum třetího stavu své tužby prohlašoval za věčný účel celého společenského života a prohlásil tedy též svá vlastní práva za věčné zákony přírody, nikoliv jen za jejich relativní a dočasné myšlenkové reflexy, a následkem toho zavrhoval všecko, co se jim protivilo jako nepřirozené.

Dle těchto přirozených práv chtěl beze všeho trvale změniti celou společnost. Svůj myšlený přirozený řád neustále stavěl naproti existujícímu »nepřirozenému« pořádku, založenému na absolutismu a feudálních privilegiích. Francouzští fysiokraté používali theorie přirozenoprávní ke kritice neobratného a zhoubného zasahování evropských vlád do života hospodářského a zakládali na ní z části i své liberalistické heslo »laissez faire, laissez passer«, nechte jednati, nechte jíti.*)

Dříve se říkalo. Tak velí bůh! Nyní se říkalo: Tak velí příroda! Doopravdy však hlavně tak velel majetek a svoboda vykořisťování všech přírodních a lidských sil, jež současné řády dusily. Proč přirozené a původně dobré řády se zvrhly v nepřirozené, bylo různě vykládáno. Buď to bylo vykládáno zkažením lidu, vzdálením se dobrých zásad anebo násilnostmi a usurpátorstvím vlád. Byla to nauka dějinné libovolnosti. Angličtí deističtí filosofové neviděli pranic závadného v představě, že náboženství se dělají, a že by kněžské lži se mohly

*) Dr. John Kells Ingram, Dějiny vědy národohospodářské. V Chrudimi 1895. Str. 54.—55.

státi hýbacími silami světa (Dr. Falckenberg, Děj. nov. filos., str. 247). Podobně smýšleli i francouzští materialisté o kněžích a despotech.

Jest zřejmo, že moderní theorie vývojová v politické vědě byla stále neznáma. U některých jen filosofů postřehujeme její zárodky. Ku konci XVIII. století učení o pokroku ohlásilo sice svůj vstup do společenské nauky, avšak to byly už směry, které nespadají do této doby.

V celku jevily se filosofům dějiny jako veliký koloběh pořádku a nepořádku (tak na př. Macchiavellimu) nebo jako řetěz událostí a období, jichž spojitost ani stoupající tendence jim nebyla jasna*) anebo dokonce i jako vývoj k úpadku, pokračující znešvařování původních zásad: proto voláno, aby se šlo zpět, hlásán návrat k přírodě a k původnímu stavu. Tak učili deisté, Rousseau a kommunisté.

Vidíme, že toto pojetí dějinného běhu upomíná silně na kruhovitou theorii evoluční středověku. Libovolnost boha v něm byla sice odstraněna, ale nabyla v něm vrchu zase libovolnost lidí a rozumu. Tehdy zasáhl bůh, aby vykoupil lidstvo, nyní to učinil rozum.

Rozum filosofů století XV.—XVIII. podjal se té úlohy, aby vysvobodil lidstvo ze zla, bludu a nepořádku, do nichž dějinami bylo uvedeno. Zbaven theologických předsudků poznává pravou lidskou povahu, přirozená lidská práva a dle nich vymýšlí ústavy, v nichž lidé budou šťastni a spokojeni. Otázka, již měl Plato, píše svou knihu o státě, stále na rtech: »Jaká ústava společenská a státní je nejlepší«, zaměstnává proto nejvíce všecky filosofy. I sestrojují ústavy dokonalé a nejlepší pro všecky časy. Fysiokraté byli přesvědčeni, že jejich theorie jsou všude a bezprostředně upotřebitelny v životě.

*) V Encyklopedii d'Alembertově a Diderotově, tomto souboru vědomostí osvícenské doby, není hesla Zdokonalitelnost nebo Pokrok. (Viz Janet, Děj. vědy pol., II., str. 474.)

(Ingram.) Nejinak domnívali se i kommunisté. Rousseau hledal ústavu, »jakou národ se stává nejcnostnějším, nejosvícenějším, nejmoudřejším, krátce v nejširším toho slova smyslu nejlepším«. Vyjma kommunistické utopie nebyly však takové nejlepší ústavy pravidelně nic více nežli obyčejné aristokratické republiky nebo konstituční monarchie, v nejlepším případě měšťácké demokratické republiky. A těmi chtěli tehdejší političtí filosofové zavésti rovnost, svobodu, blaho a moudrost mezi lidmi! Přes všecky doby a poměry přecházel tehdejší rozum k dennímu pořádku, všemu hleděl vtisknouti své absolutní idee. Těmto absolutně platným ústavám odpovídaly úplně věčné pravdy, absolutní jistoty a soustavy v metafysice a stálost živočišných a rostlinných druhů v přírodovědě.

Dnes, pominu-li vývojovou theorii, jsme zvyklí nazírati na společnost sociálně a historicky, t. j. my nevidíme v ní jen jednotlivce, nýbrž i vztahy a poměry mezi jednotlivci, které se neustále mění a následkem toho mění i podobu celé společnosti a všech jejích zřízení. My nevidíme jen v jednotlivci žijící celek, nýbrž v celé společnosti: celá společnost jest živoucím tvorem, skládajícím se z údů spojených žilami a nervy jako každý jiný živočich, dýchá a hýbe se. Nám ústava není rozřešením sociálního »nepořádku«, nám tím rozřešením jest, abych mluvil slovy Saint-Simonovými, změna sociálních činitelů. Nepředstavujeme si též, že určitá ústava může býti pro tu neb onu povahu lidí jedině dobrá, nýbrž víme, že forma ústavy neřídí se tak dle povahy lidí, jako dle sociálních poměrů.

Tak tomu nebylo v periodě, o níž pojednáváme. Pravda, již Bodin, Montesquieu, Rousseau a jiní nespokojili se jen přirozenou povahou a přirozenými právy a měli zřetel též na přírodní okolí, avšak to vše bylo málo. Sociální zákony a poměry pak vůbec byly nedokonale pochopeny. Proto pokládána byla společnost

za fysickou hromadu jednotlivců, z nichž jako z karet domky mohou zákonodárci stavěti různé státní — lepší, horší — budovy. Rousseauovi jest stát dílem uměleckým.

Nikoliv sociální a kulturní poměry, nýbrž povaha lidí a přirozená práva pojímány jako hlavní základ sociálních útvarů. Tak odůvodňuje Hobbes svou absolutistickou monarchii povahou lidí; Spinoza byl nejdříve pro stát demokratický z důvodu, že souhlasí nejlépe s přirozenými právy, později dostal však strach z povahy mass a z ohledu na lepší zajištění občanské bezpečnosti byl pro aristokratickou republiku. Z podobného důvodu nebyl též Rousseau pro dokonalou demokracii, ta hodí prý se pro »národ bohů« a nikoliv pro lidi. Montesquieu stavěl republiku na cnosti, monarchii na cti a despotism na bázni.

Kommunistické soustavy, které v této periodě, o níž mluvíme, povstaly, nesou, jak přirozeno, na sobě plně myšlenkový její ráz. Jsou z pravidla provázeny velice ostrými a důvtipnými kritikami majetkového a politického řádu, ale nejsou dále více nežli ideálními konstrukcemi nejlepšího společenského pořádku, pouhými sny, jak by to nejlépe ve společnosti vypadalo. Od »Utopie« Tomáše Mora s počátku stol. 16. až k Fourierově falanze, Owenovým kommunám a Cabetově »Cestě do Ikarie« v prvé polovici stol. 19. jest socialism více básní nežli vědou. Všecky nevědecké předpoklady a naděje, na základě jichž stavěli výše zmínění političtí filosofové a národohospodáři své politické útvary, slouží za základ všem těmto socialistickým theoriím. I tyto budují svá zřízení, která dopodrobna vypracovávají, beze zřetele k sociálním poměrům a pokládají je za dokonalá pro všecky doby. Obdrželi proto název »utopističtí socialisté«. Mezi ně bývá zahrnován i Saint-Simon, ale dojista neprávem. Saint-Simon svou evoluční a vědeckou methodou tvoří již dobu novou a jest bezprostředním předchůdcem Marxovým.

Než navraťme se k vlastní věci, od níž jsme odbočili. Zkrátka, lidskou povahou jako písmem svatým bylo možno dokázati a dokazovalo se všecko: absolutism, demokratism, aristokratism, kommunism, a právě proto se doopravdy nedokazovalo nic. Povaha lidí bez odporu je důležitým společenským činitelem, bez poznání vášní a přirozených náklonností by nám dějiny byly nevysvětlitelny. Avšak povaha lidí pro toto vysvětlení sama o sobě nestačí, jako nestačí poznání temperamentu malířova pro posouzení jeho uměleckých výkonů. Vedle povahy třeba míti zřetel na sociální poměry, na nahromaděnou a sorganisovanou duševní a hmotnou práci, jak se v určité době jeví, na sociální potřeby a síly společnosti; jen tak můžeme určiti, proč existuje ta neb ona forma státní, a která jest pro určitou dobu nutna. A mimo to se povaha lidí v dějinách neustále pozměňuje, a proto potřebuje sama v tomto ohledu vysvětlení. Jak se mění? Co ji mění?

Jako pohyboval se naturalistický názor na dějiny v rozporu sám se sebou v přirozených právech a přirozené povaze, tak i v rozumu. Rozumu připisována v politických záležitostech přímo božská moc, v poznání toho pravého, rozumného, hledána spása — a přece stále musilo se doznávati, že nevládne v dějinách rozumné, nýbrž nerozumné, a že naopak původní rozumné zásady byly rozličnými bludy, podvody a násilnostmi zatlačeny. Všecky ty neomylné a rozhodující prostředky naturalistického názoru, které měly nitro společnosti proniknouti až do nejskrytějších útrob a vyhojiti je ze všech zel, vypovídaly služby, jakmile se počaly obraceti na skutečný život; a tu musili filosofové vždy utíkati se ještě k mnoha jiným, pravidelně málo theoretickým, ale za to správnějším výkladům a pomůckám. Mnohé veliké a epochální poznání společenského života nám zanechali, to však objevili pozorováním skutečného žití a nikoliv odvozením ze svých zásad.

Bylo to jen obměněné náboženství, připisovala se nyní táž moc rozumu, co dříve bohu. Rozum třetího stavu zbožnil sama sebe. Proto veřejně uvádí ústava francouzské republiky z r. 1793 ve známost přirozená lidská práva, poněvadž prý nabyl francouzský národ toho přesvědčení, že neštěstí společenské zaviněno bylo jedině zapomenutím na ně a opovrhováním jimi, a tímto všeobecným jich ve známost uvedením má se předejíti společenské tyranii a pracovati ke všeobecnému štěstí; proto odstraňuje Hébert se svými stoupenci boha a zařizuje náboženství rozumu. Avšak neproveditelností této ústavy, strašlivým pádem kultu rozumu, krvavým postupem revoluce, jejím vyvrcholením ve vojenské despocii Napoleonově ukázala se křiklavě slabost »rozumu«. Když r. 1795 dělnictvo z pařížského předměstí Saint-Antoine psalo si křídou na klobouky: »Chléb a ústava z r. 93!« a dalo tak na jevo, že politická ústava, již rozum její tvůrců prohlašoval za všeobecný zdroj blaha, mu sama nestačí, byl to již zjevný bankrot politické (dějinné) theorie století 18. a předcházejících. Objevily se nové síly a mocnosti ve společnosti, o nichž se dříve nevědělo, a bylo nyní důkladněji studovati společnost a opraviti staré názory.

Tento bankrot rozumu nejevil se jen v politice, on již před tím počal se projevovati v celé filosofii. Ve století XV. a XVI. řítila se theologie, nyní počala se řítiti metafysika a s ní veškerý troufalý racionalism. Blížilo se století XIX.

d) Století XIX.

Nesmíme začíti přímo tímto stoletím, jest třeba se vrátiti ještě do století osmnáctého, abychom porozuměli myšlenkovým změnám, jež nastaly, a které následující věk dále rozvinul a spracoval.

Století osmnácté neznačí jen veliké události, značí též nesmírnou práci. Jak v oborech praktického hospodářského života, tak i v oborech vědeckých učinil se mohutný krok do předu. Houfné zavádění strojní výroby v Anglii v druhé polovici století 18., zmáhající se tovární život pod vlivem zdokonaleného parního stroje, jenž způsobil pravý převrat v hospodaření a populaci, rychlý běh vývoje celého tohoto století, dvě velké revoluce: americká a zvláště francouzská, která vším starým politickým nazíráním otřásla v základech, pronikavost sociálních kontrastů, rozvoj geografického a přírodovědeckého poznání, založení národohospodářské vědy na širokých základech fysiokraty a jmenovitě Adamem Smithem, tímto Aristotelem politické ekonomie, nashromážděné historické studium — vše to musilo nevyhnutelně učiniti obrat v dějinném nazírání. Kde mluví velké zkušenosti a velký materiál, tam přestává rozum spokojovati se básněním. Dějinný názor předešlé periody byl po většině výkřikem nespokojenosti, nyní požadovala doba, aby se hleděl státi nestrannou vědou

Obrat, jejž v něm tato doba nejprve způsobuje, označen jest důkladnějším vniknutím do sociálního bytí národů, uplatňováním se nauky o nepřetržitém vývoji lidstva a pozorovací (induktivní) přírodovědecké methody ve studiu společnosti.

Již kolem 17. století slavný anglický filosof Francis Bacon vystoupil proti neplodnému žvanění a hádání se ve filosofii a vědě a vybízel, aby hledali myslitelé pravdy ze zkušenosti, a z pozorování faktů na základě jim navrhované methody vyhledávali všeobecné věty a zákony a nikoliv pouze ze své hlavy. Od té doby podobný postup ve fysice, chemii, fysiologii a ostatních přírodovědeckých oborech zplodil objevy epochální důležitosti. Nyní počal vnikati i do vědy politické, aby ji vymanil z mozkových spekulací.

Vlivy, působící na obrození politické vědy, působily zároveň na celou filosofii, která ostatně ve století osmnáctém počala sama sebe již překonávati. Rozum, jenž měl v metafysice proniknouti všecky taje, vyhledati věčné a nezvratitelné pravdy, dokázati nebo vyvrátiti boha, zklamal veškeré naděje do něho skládané. Filosofický systém za systémem se rozpadal svými vlastními protimluvy; stále se počínalo od starých začátků. Středověk sílu rozumu podceňoval, po středověku byla přeceněna. Teprve nyní počalo se to uznávati. Nastala pochybovačnost, a mnozí obraceli se od rozumu k citu. Jako dnes leží před námi ztroskotané pravdy století devatenáctého a všude šíří se skepse proti vládnoucí přírodovědecké methodě a sentimentalism zachvacuje spisovatelské kruhy, takovou náladu způsobil tehdy upadající kult rozumu. Bylo třeba vynalézti nové cesty, na nichž by zklamaný, sociálními poměry a vědeckými výzkumy ze starých snů vytržený lidský duch našel opětného uspokojení a naděje. A stalo se to na dvojí různé cestě: německým idealismem, který postaviv se zdánlivě na nové vymoženosti vědecké, vzpružil znovu ochablý rozum k závratným spekulacím, a francouzským positivismem, který metafysickou spekulaci zcela zavrhnul a postavil se na pracnější, ale za to vděčnější půdu vědy. Positivism pracoval klidně, bez hluku a šířil se jen zvolna, ale pojistil si budoucnost. Metafysický idealism zapálil a uchvátil náhle všecky mysli, zvláště v Německu nedávno vyšlém z náboženského mysticismu, ale za to již v třicátých letech tohoto století jeho sláva počínala zhasínati. Na místo jeho mocně se tísnil materialism a realism a s nimi nastoupila na místo rozumových spekulací přírodovědecká methoda, na které stál i positivism.

Tím byly položeny první základy k našemu modernímu názoru na svět a společnost.

Z právě vyličeného stavu filosofie vyšly zcela nebo

z části tři pro nás nejzajímavější směry dějinné filosofie století devatenáctého: idealistický, který jest již skoro překonán, positivistický a materialistický. První jest vlastním děckem německé-idealistické filosofie, ostatní dva jsou plody rozkladného procesu, který filosofii zachvátil.

* * *

Jak jsme již uvedli, byla moderní vývojová theorie před vrcholem stol. XVIII. dosti málo známa. Tu a tam vidíme její bezděčné vyslovení již v době minulé, na př. u Bacona, Pascala, Terrassona, ano i ve starém Římě u Seneky, než to vše byly jen ojedinělé záblesky geniů, které neměly významu ani vlivu. Ve stol. XVIII. tyto záblesky se množí, ale až ku konci jeho jsou tak jasnými, že vyspívají v theorii. Pavel Janet ve svých Dějinách politické vědy praví, že známý francouzský státník Turgot byl ne-li prvý, tož alespoň jeden z prvých, který (r. 1750) určitě vyslovil zásadu, že vzdělání, mravy a politická zřízení pokračují a neustále se zdokonalují (díl II., 475). Avšak teprve německým filosofem Herderem (1784—1787) a francouzským filosofem Condorcetem 1789 byla myšlenka vývoje lidského zpracována v dějinnou theorii. Často vychází se v tomto ohledu od Lessinga (1729—1781). Ale u Lessinga nauka vývoje byla tak nedokonalá, že do své theorie dějin náboženství vtahuje i boží zjevení, jež mělo dle něho vývoj uspíšiti!*)

Vývojová theorie čili vlastně nauka o pokroku odstranila konečně z dějinné filosofie starý názor o libovolnosti, umělosti a kolísání, jež upomínalo silně na řecký názor o věčně vracejících se změnách věcí, a odstranila i deistické a rousseauovské zření nazpět s jeho

*) Srovnej dr. Falckenberg, Děj. nejnov. filosofie. Str. 389.

učením o degradaci společenské. Stala se během několika desítiletí osou, okolo níž obíhaly jako planety všecky myšlenky a spekulace modernějších filosofů. Jak velice přispěla k založení moderní společenské vědy, o tom nám vypráví ve své sociologii A. Comte, který byl mezi prvními, již ji obsáhleji vzdělávali.

Dle vývojové theorie vše vyvíjí se z nedokonalých počátků ke stavu dokonalejšímu, z jednoduchého ke složitému; každý stupeň vzdělanosti je nutným pro další vývoj. Jest to vlastně zároveň též nauka zákonitosti, neboť vývoj předpokládá pochod dle jistého řádu, jenž nemůže býti náhodný ani umělý, a který nějaké libovolné, svět obracející zasahování zákonodárců úplně vylučuje. Tak jako člověk z nemluvněte vyrůstá v chlapce, z chlapce v jinocha, pak muže, tak vyrůstá i společnost. Jenže člověk stárne a zmírá, společnost ne. Či sestárne a odumře společnost též?

Možná. Ale toť věc metafysiky budoucnosti a nespadá do našeho pojednání. Prozatím vidíme, že společnost neklesá, nýbrž víc a více vzrůstá a vyspívá. Vývoj společenský jest vlastně vzrůst. A jako nemůže se děcko hned státi mužem, tak nemůže společnost překročiti z nižšího sociálního stupně hned na vyšší. Vývoj nezná skoku. To je pravidlo, které by si měli zapamatovati všici revoluční socialisté. »Veškeru posloupnost lidí,« praví již Pascal v 17. stol., »v dlouhé řadě století nutno pozorovati jako jediného člověka, který stále žije a neustále se učí.«

S vypracováváním se idee pokroku vypracovávala se též idea společenské zákonitosti. Jak jsme již uvedli, značí vývoj sám zákonitost, ale v historii vzniku moderní společenské vědy nepovstala představa zákonitosti až z představy vývoje, nýbrž obě vznikly jaksi odděleně a vzájemným sloučením se potvrdily. Představa zákonitosti, zdá se, byla jasnější dříve, nežli představa vývoje. Zákonitost přírodní hlásal Descartes, Spinoza

hlásal bezpodmínečný determinism v jednání a cítění člověka, oběma však theorie pokroku byla neznáma. A i ve společenské vědě: Montesquieu byl snad první, jenž postavil zákony na přirozenost věcí, t. j. že nevyplývají z obrazotvornosti zákonodárcův, nýbrž souvisejí s podmínkami společenskými, historickými a p., a hleděl politické jevy pochopiti jako podrobeny přírodním zákonům. Avšak jeho názor na společenský vývoj byl velmi nejasný. Poslední nedostatek byl jednou z příčin, že i jeho aplikace přírodní zákonitosti ve vědě společenské byla velmi nedokonalá. V této snaze Montesquieuově vidíme působnost přírodních věd na společenské nazírání. Vzor, jejž měl tento před očima, byly hlavně práce Descartovy, Gallileovy, Keplerovy a Newtonovy.

Teprve, když individuální a sociální determinism doplněn byl naukou o pokroku, mohl vzniknouti moderní názor na společnost. Uplatnění se determinismu v pojetí duševního a sociálního života vyžadovalo překonání velikých překážek. Pomineme-li i nedostatečné znalosti psychologické, byl tu ještě jednak starodávný předsudek o povýšenosti člověka nad přírodu, jednak veliký dějinný fakt, že člověk je tvorem vědomým a není jen nástrojem slepých přírodních sil, nýbrž i sám na ně působí. Vědomé a volní jednání člověka dalo podnět již v nejstarších dobách ke vzniku názoru, že vůle lidí je nepodmíněná, sama ze sebe vycházející, t. j. úplně svobodna, mravní. Myslilo se, že člověk může dělati, co chce, a že jest proto sám za své činy zodpověden. Tento názor byl základem křesťanské mravouky, a idealistická škola německá, která do velké míry byla racionalistickým náboženským názorem, stála na něm též. Nedůslednost jest velkou stránkou lidské přirozenosti, a proto tato poslední přijala do svých soustav nejen svobodnou vůli ale i vývojovou theorii, tedy i sociální zákonitost. Svobodná vůle jednotlivcova

a sociální zákonitost pojímaná jako přírodní nutnost, to byl mrzutý rozpor, který marně snažila se idealistická škola překlenouti. Schelling chtěl si pomoci tím, že prohlásil svobodu subjektu a nutnost objektu v základě za totožné. Tím však věc jen ještě více zadrhl a učinil teprv nepochopitelnou, poněvadž tím prohlásil zároveň nutnost za svobodu a svobodu za nutnost. Jest očividno, že tyto dvě různé věci spojit nelze, a že nezbývá nic jiného, nežli buď jednu buď druhou zavrhnouti. Moderní názor zavrhl svobodnou čili indifferentní vůli a přistoupil na úplný determinism. V naší době i mravní filosofie, která vždy měla zvyk pohybovati se více v oblačných výšinách nežli na zemi, přijala z velké části závislost vůle.

Idealistická škola německá zplodila, jak jsme shora, uvedli, svou dějinnou theorii. Za jejího zakladatele platí bez odporu Herder (1744—1803), který poprve snažil se pojmouti jednotně dějiny lidstva jako vývoj k čistému humanitnímu ideálu, t. j. k nejvýše možnému typu rozumovosti, dobroty a blahovůle k bližnímu. Dále ji s malými pozměnami vzdělávali Kant, Fichte, Schelling, Hegel, V. Humboldt a jiní. Tato dějinná theorie jest organickou součástkou idealistické metafysiky, a proto i ona byla založena na principech, které byly již před stvořením světa. V. Humboldt, o němž Droysen praví, že první precisoval »jádro historiky«, postavil idealistickou theorii, v níž po příkladě Schellingově hleděl vysvětliti, že vedle dějinné nutnosti může i svobodná vůle existovati. Učení toto — řídíme se tu líčením Lamprechtovým*) — bylo současnými historiky všeobecně přijato neb samostatně vycítěno, neboť leželo takřka ve vzduchu, a ovládalo ještě myšlení následujících generací historiků; Ranke byl jen posledním jejím

*) Karl Lamprecht, Die geschichtswissenschaftlichen Probleme der Gegenwart. Zukunft. Berlin, 1896.

zástupcem, jehož život sáhal až do času jejího vzniku. Toto učení předpokládalo jistou prapříčinu, z níž život vůbec vychází. »Prapříčina ta jest božské tajemství, bůh sám. Z ní vycházejí původní vnitřní popudy jednotlivců, tak zvané morální energie; dále vycházejí z ní všeobecné směry a poměry, jak jsou vyjadřovány ve zvláštních ideách, jež přestupují z mysticko-transcendentního prapůvodu do dějinného světa, vyplňují jej na to často zcela nebo alespoň částečně a podřizují si jej ve smyslu absolutních nutností, jimž i největší osobnosti, ano právě tyto, musí se podrobovati.«

Jak vidno, jest to obměněný theologický názor na svět principem vývoje a determinismu. Nalézáme jej v přibližné podobě u Fichteho, Schellinga i Hegela, kteří byli vlastně jeho tvůrci. Bystrý Heine dobře postřehl v německých metafysicích theology. Prvotní příčina jmenuje se u nich myslící »já«, absolutno neb› idea; vývojem absolutna čili ideje, transcendentního čili nadsmyslného to pojmu, vznikají všecky společenské instituce a poměry. Rodina, stát, církev, mravní stav atd. jsou jen projevenou, abych tak řekl, zhuštěnou, věčnou myšlenkou existující o sobě. Idea ta nevznikla až ze života, nýbrž celý život se všemi svými stránkami byl jí zplozen; národové a velcí mužové jsou její nevědomí nástrojové (dle Hegela).

Idealisté obrátili celou zkušenost na ruby: činnost dali před bytí, organické před neorganické, rozum a cíl před člověka, zásady před věci — postavili zkrátka, jak šel jeden vtip, svět na slova a slova na svět. Učinili z lidí živé loutky, které mohou sebou házeti a třepetati do libosti, ale konec konců neviditelná, tajemná nitka absolutna je vytahuje a udržuje, kde sama chce. Lidi tuto tajemnou nit pořád dobře neznali, až jí konečně němečtí filosofové přišli šťastně na kloub a odkryli tak všecky záhady světa. Arciť ne na dlouho, poněvadž nešetrný a prosaický materialism a věda tuto smyšlenou

nit přeřízly, lidi postavili z ideální sféry na zem, a staré záhady, proč lidi jdou tam a nikoliv jinam, bylo třeba znovu, ale jinak odkrývati.

Odmyslíme-li si metafysickou podlohu, objevuje se nám idealistická dějinná filosofie celkem jako pokus čistě moderní. Pojímajíc dějiny v neustálém toku do předu, hledí i veškerý společenský život ve všech jeho odstínech pochopiti jako různé větve jednoho kmene, ovšem ideálního, který musil ke svému vzrůstu a rozvoji prodělati vsecky minulé epochy, znázorňujíc přes svou mravní svobodu dějinný pochod v podobě železné nutnosti — Hegelův idealistický mechanism nebyl ani Marxovým materialismem dostihnut — odstraňovala tím mnoho starších názorů a dávala podněty k novým. Methoda, pojímati právo jako neoddělitelně spojené s ostatním duševním životem národa a jeho historií, která působením idealistické filosofie počala se uplatňovati, značí v oné době velký pokrok.

Avšak právě její metafysická podloha nedovolila jí, aby se stala úplně moderní. Zvláště v dějepisecké praxi, jak uvidíme, málo napravila. Transcendentní princip, jímž vysvětlovali celkový život národů, nutně vehnal idealisty do jednostrannosti; a poněvadž působnost tohoto principu bylo možno vyhledati jen ve vlastním nitru, v rozumových spekulacích, což divu, že cítili se povznešeni skoro nad veškeré praktické studium jako princové nad užitečnou práci. Pravda, Hegelova filosofie uvarovala se do jisté míry této jednostrannosti a stojí mnohem výše nežli filosofie Fichteho nebo Schellinga. Fichte prohlašuje, že filosof může se obejíti bez dějepisného ponaučení, a Schelling vylučuje z »vlastních dějin« umění, vědy a j. Hegel naproti tomu dějiny studuje a snaží se je »pochopiti«, avšak transcendentní principy měl taktéž předem hotovy, a proto musily být dějiny na ně postaveny a z nich vysvětleny

Každá idea a síla vyvozena jinak nežli ze studia skutečného života a poměrů jest jednostranností sama v sobě, odmyslíme li si i její vědeckou nemožnost. U Hegela tím byl rozum, u jiných mravnost, a dle toho, jaký princip přijat, bylo předem oktrojováno nazírání na dějiny: byly buď »rozumné«, buď »mravní«. Tak na př. dle německého dějepisce Droysena vše jest v dějinách »sittlich« (mravní) a jen — nebo převážně jen — na mravní svět lze klásti výraz »dějiny«. »Mravní svět«, píše ve svém spisku »Grundriss der Historik«, »pozorován s hlediska svého stávání a růstu jest historií.« Doznává arciť, že v okrsku mravního světa není sice nic, co by nebylo bezprostředně nebo prostředečně materielně podmíněno, ale tělo a tělesné jsou jen jaksi prostředky, jimiž se mravnost projevuje a otiskuje.

Nazírati takto na dějiny značí nerozuměti zákonům a motivům skutečného života; jest to, abych to nějak naznačil, jako pozorování venkovského lidu s kazatelny v kostele a nikoliv doma a na poli, kdy obstarává své životní záležitosti a otevřeně bez pokrytectví mluví a jedná. Pracují a jednají lidé proto, aby zadost učinili mravním zásadám? Nejednají spíše, aby byli živi a zaopatřili si lepší postavení? Pracuje snad venkovský lid po šest dní v témdni proto, aby mohl sedmý den jíti do kostela nebo přispívati k utvoření mravního řádu společenského? Dojista ne. To ostatně bylo zřejmo i takovým idealistům, jako byl Kant, Fichte, Schelling a Hegel. Všici se ptají, jak to přijde, že vývoj dějin jde za určitým mravním cílem, aniž by toho lidé chtěli? Avšak místo aby byli skutečné chtění lidí zkoumali a objasnili si přírodní zákony, jež z jejich chtění a pudů následují a udávají směr dějin, podrobili lidstvo jednoduše slepě se uplatňujícímu účelu přírody nebo idey, jež si vymyslili. Mechanicky, bez vůle lidí projevující se instinkt a idea, existence mravního vědomí a svo-

body, tyto obrovské protimluvy mohla spojiti jen idealistická filosofie.

Dějinný názor idealistů upomíná svými vrozenými a věčnými principy na minulé století, ale nejen principy, nýbrž i svou náklonností hledati veškerá rozřešení a cíl dějin ve státní ústavě.

Bylať idealistická filosofie filosofií měšťanského stavu, a tu přirozeno, že pro nižší třídy neměla žádného smyslu, že nešlo jí o proměnu společenských poměrů. Hegel vidí ve státě dokonanou skutečnost svobody a nejlepší státní formu zřel v konstituční dědičné monarchii! V tom ohledu nemohla proto dějepiseckou praxi, která ode dávna spokojovala se jen líčením politických událostí, nikterak uvésti na modernější koleje. V kruzích německých historiků ještě podnes, jak sděluje Kurt Breysig*), hájen jest náhled, že celá historie má sloužiti na prvém místě dějinám státním, má býti dějinami politickými; dějiny literatury, umění, hospodaření se mohou spracovávati jen jako vedlejší obory. Z deviti desetin byly dle něho v posledním desetiletí (t. j. do r. 1896) v Německu dějepisné práce státně historickými. Jsou tudíž právě nejhlavnější základy lidských dějin: kulturní a ekonomické poměry pokládány za vedlejší a jejich pouhé důsledky, politické dějiny za hlavní. Netřeba ani podotýkati, že následkem toho toto dějepisectví, nemajíc správného pojmu historické příčinnosti a podmínečnosti, musí hledati pro všecko vysvětlení jen v činech jednotlivých mužů. Kulturní a ekonomické poměry jsou poměry lidových mass; pokládá-li je za podřízené, přirozeně musí se pohybovati na cestě zastaralého způsobu psaní dějin, jež mělo zřetel pouze k panovníkům, církevním hodnostářům, vojevůdcům, diplomatům, generálům, válkám a osobním zápletkám rozhodujících jednotlivců. Ještě roku

*) Kurt Breysig, Ueber Entwicklungsgeschichte. Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1896—1897.

1893 Max Lehmann ve své řeči při nastupování professury dějin v Lipsku dal na vrchol svých vývodů karakteristickou větu: dějiny lidstva jsou dějinami vynikajících osobností.

Tak vidíme, jak málo idealistická dějinná filosofie byla s to, jsouc historiky přijímána, aby provedla obrat k vědeckému pojímání dějin. Z velkých mužů učiněni historičtí zástupci a uplatňovatelé transcendentních ideí, vědomí národa scvrklo se na vědomí jednotlivců, a poměry a potřeby lidských mass byly skoro právě tak málo studovány jako dříve. Teprve v posledním desetiletí v Německu dějepisectví doznává v tomto ohledu značnější změny. Velkou zásluhu o to si získal znamenitý historik Karel Lamprecht, který po několik let vedl tuhý boj se starým tímto směrem a svými pracemi podal vzor nového tak zv. kollektivního pojímání dějin. Ostatně celá sociální tendence naší doby vytlačuje všude víc a více individualistické psaní dějin a na místo jednotlivců povyšuje za činitele dějin lidové massy, jejich potřeby, snahy a kulturní a hospodářské poměry, jimž i nejvyšší osobnosti ve státě jsou podřízeny.

První veliký theoretický obrat v tomto směru representuje francouzský **positivism**.

Ve svém geniálním spisku »Esquise d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain«. (Nástin historického obrazu o pokroku lidského ducha) píše již roku 1789 Condorcet: »Doposud byly politické dějiny jenom dějinami několika lidí; co ve skutečnosti lidské pokolení tvoří, na massu rodin, jež skoro jen od své práce žijí, bylo zapomínáno, a i v řadě těch, kteří se oddávali veřejným záležitostem a jednali nikoliv pro sebe, nýbrž pro společnost, jichž povolání jest, učiti, říditi, obhajovati, své spolubližní těšiti, jedině vůdci přitahovali na sebe zraky historiků.« Zajímavo jest, že tuto myšlenku pronesl na počátku francouzské revoluce, kdy lidové massy počaly tak nesmírnou hráti úlohu na domácím

a mezinárodním politickém jevišti, na němž posud se prohánějí jen uhlazení a napudrovaní diplomaté. Condorceta k tomuto projevu snad vedla více láska k lidu, jako tehdejší a dřívější kommunisty ke stavbě nových sociálních systémů, nežli snaha, postaviti novou dějepiseckou methodu, avšak celý ráz jeho spisku jest tak nový, tak nebývalý, že spíše náleží století 19., nežli době, v níž byl psán. Condorcetovi otevírají se dosti jasně mnohé třídní protivy společenské, pro jichž postupné urovnání navrhuje některé, z části arciť nedokonalé prostředky, mluví o pokroku a zdokonalení člověka, a vtírá se mu myšlenka, která již Montesquieua zaměstnávala, proč by zákony přírodní měly míti menší platnosti v rozumovém vývoji lidstva nežli v přírodě. Za nemnoho let potom Saint-Simon na podobných myšlenkách založil svou positivistickou filosofii, která má epochální význam v dějinách lidstva.

Saint-Simon a jeho žák A. Comte, tito dva největší positivisté z prvé polovice století devatenáctého, stáli sice na různých politických polích, prvý přešel na konec silně k socialismu, druhý socialistické theorie právě tak ostře potíral jako nenáviděného »sofistu« Rousseaua, ale oba přispěli stejně k vyvrácení starých politických dogmat a postavení modernějšího názoru na společnost. Jejich největší zásluha záleží v tom, že odvrátili studium dějin z myšlenkových spekulací ku pozorování a studiu faktů, skutečných událostí a poměrů. Jak dějiny líčí, není již spousta násilností a lží s oasami klassických vzorů spisovatelů minulých století ani mechanické uplatňování se tuhé věčné pravdy a mravnosti idealistických filosofů, nýbrž skutečný život, práce duševní a hmotná, činná ne z popudu transcendentního instinktu ani pro transcendentní úkoly, nýbrž ze snahy k životu a pro život. Lidstvo nikoliv jako prostředek absolutna, nýbrž jako absolutno samo o sobě a jeho postup k velkému humanitnímu rozvoji, všeobecnému

sociálnímu blahu — toť leží na mysli Saint-Simonovi a jeho žákům.

Národové též nejsou jim hříčkami v rukou mocných a geniálních jednotlivců; moc panovníků podrobena jest »řádu věcí«, píše Saint-Simon, ač sám — dlužno podotknouti — příliš spoléhal na krále a bohaté muže, že zavedou jeho industriální řád ve světě. Comte vystupuje proti theoriím předešlých století, které připisovaly zákonodárcům moc, libovolně měniti společnost.

Idealistická škola v poznání skutečných dějinných vývojových sil neučinila skoro nic, positivistická sice dosti málo, ale poslední ukázala alespoň cestu, na které nutno je hledati a kde je možno nalézti. Saint-Simon a Comte nepohružují se ve své nitro, aby tam našli pravdu, jako to činili metafysikové, nýbrž pozorují svět kolem sebe a za sebou v jeho plnosti a rozmanitosti; nechtějí vkládati do něho pravdu po způsobu starých škol, nýbrž snaží se ji vyhledati teprve v něm. Nikoliv metafysika, přírodní vědy jsou jim vzorem. Saint-Simon žádá na filosofii, aby vysvětlovala všecky jevy ze zákona tíže, Comte klade východisko sociologického bádání do biologie a srovnává jeho methodu s anatomií. V pojímání života společenského jsou obsáhlejší nežli idealisté, všímají si všech jeho stránek, a zvláště nutno vytknouti, že ve svých theoriích přikazují vývoji hospodářskému důležité, ano někdy velmi důležité místo. Přičísti to arciť z části musíme na vrub toho, že učitel positivimu, Saint-Simon, horoval pro polosocialistické tužby, které přirozeně stavějí se na hmotnou práci lidových vrstev.

Hospodářská věda jest proto positivismu důležitým pramenem. Saint-Simon dovolává se ve svých pracích J. B. Saye a Adama Smitha a označuje se jako jejich žák, Comte při líčení svého »věku speciality«, v němž někde zabíhá nevědomky do ekonomického materialismu, píše nepochybně pod dojmem Humeova nástinu ekono-

mických výkladů Smithových.*) Jest dojista velice pozoruhodným, jak silně působil tento geniální anglický národohospodář na vznik moderního názoru na dějiny. Působil na Saint Simona, Comta a ještě více s Ricardem na Marxa. Dějinný positivism a materialism, oba měly v něm svého učitele. V nejnovější době počíná se v sociologii uplatňovati psychologie, která pro svůj nepatrný rozvoj v tehdejší době nemohla míti pro ni velkého významu. Jsem přesvědčen, že provede právě tak radikální změnu v dějinné filosofii jako provedla v ní věda hospodářská.

Saint-Simon i A. Comte přes svoji vědeckost nebyli též s to, aby se emancipovali dokonaleji od století osmnáctého; jejich zrak byl příliš ještě slab, nežli aby byli mohli vniknouti hlouběji do životních poměrů národů a odhoditi úplně všecky staré nevědecké tradice. Vidíme, jak v Saint-Simonových sociálních spisech vedle vědeckého »stávání se«, táhne se stále jako červená nit mravní zásada »má býti«, vidíme, jak nadchnut svým humanitním ideálem toto »má býti« obléká v blouznivém zanícení do šatu nového křesťanství, za jehož proroka se pokládá, a jak místo vědou chce na konec mravoukou zlepšiti společnost. A podobný pochod ústící v náboženském blouznění zříme i u A. Comta. Vidíme dále, jako oba zneuznávají nebo nechápou povahu třídních rozporů a zápasů, jak Saint-Simon je nesprávně vykládá, A. Comte hledí zatheoretisovati, a jak prvý obrací se na krále a boháče, aby realisovali jím »jasně« zobrazený budoucí systém společenský, jenž přinese všem třídám blaho, odstraní všecky krise a boje. Apel na rozum a srdce — to byl prostředek, jímž starý svět chtěli učiniti novým, jímž měšťácký řád chtěli zidealisovati, ne odstraniti. To byla utopie socialisty Saint-

*) Auguste Comte, La sociologie. Résumé par Émile Rigolage. Paris 1897. Str. 288, 290.

Simona i nesocialisty Comta. V mužné své periodě kladli, zvláště Comte, rozum do popředí, potom srdce.

Na minulé dějiny nazírali s hlediska historické podmínečnosti jevů, a prosvítá jasně tendence jejich, vysvětlovati je lidskou povahou, vývojem věd a průmyslu. Saint-Simon všímá si více průmyslového vývoje nežli Comte, zakládá na něm přece svou industrialistickou organisaci, a vůbec zdá se mně jeho názor na uplynulou dobu realističtější nežli tohoto. Comte výslovně prohlašuje intellektuální vývoj v dějinách za nejhlavnější. Chce-li Saint-Simon změniti společnost doktrinou průmyslovou, chce ji opraviti Comte (se zachováním všech starých poměrů sociálních) doktrinou filosofickou — toť ten kardinální rozdíl mezi oběma. Comte svým intellektualismem upomíná značně na Hegla. Pojímá dějiny ne jako zápas sociální, nýbrž jako zápas filosofických doktrin, obviňuje theorii theologickou a metafysickou, že uvádějí společnost do anarchie, ukazuje na jejich nezpůsobilost, zreorganisovati společnost a myslí, že jedině filosofie positivistická (sociologie) je s to, by trvalou nápravu přivodila. Tato dovede lidstvo do sociálního systému nejvhodnějšího povaze člověka, který »překoná na jednotnosti, rozvoji a stálosti vše, co minulost postavila«*). Comte zapomíná, že filosofie je jen názorem, a že trvalost sociálních systémů se řídí dle společenských činitelů a velmi málo dle doktrin.

Základní methodické zásady, na nichž postaven byl positivism, jsou zároveň základy nauky Marxovy. Jsou to hlavně: theorie vývojová, přirozená zákonitost dějinných zjevů, studium daných, konkretních faktů, jako základ dějinné filosofie a kollektivní pojímání života společenského. Avšak Marx šel dále nežli positivism. Comte ostal převážně v oboru lidského myšlení, Marx

*) La sociologie, str. 467.

úplně se postavil na hmotnou práci; Comte považuje vývoj vědy za přední historický element, Marx vývoj výrobních sil. V Comtově sociologii můžeme se dočísti, jak doktriny působí na společenské poměry, Marx mluví o tom, jak společenské poměry způsobují a určují doktriny.

Hegel z myšlení vyvozoval společenské bytí, právníci tehdejší doby právo vysvětlovali z práva nebo národního »vědomí«, historikové z ideálů politické ústavy, z idei společenské poměry — celý svět stavěli na rozumové a mravní myšlence, jako jej církev chtěla postaviti na náboženství. Fichte myslil, že svět jest tu jen proto, abychom konali mravní povinnost. Positivism byl střízlivější, ale též jemu idee byly rozhodujícími dějinnými faktory. Comtův »průmyslový duch« jest něco jiného nežli Marxovy průmyslové poměry, jest to něco více duševního nežli hmotného. Veškeré tehdejší společenské nazírání, jakkoli se hledělo osvobodit od nazírání století minulého, nebylo přec než jeho, arciť dokonalejším, pokračováním. Ideální síly působící tvořivě na dějiny, toť byl mravně politický rozum filosofů předešlých století podrobený evolučnímu zákonu. Marx toto nazírání jmenoval »ideologickým«. Co jest »ideologie dějinná?« Bossuet říkal o božské vůli: nemyslí věci, protože jsou, nýbrž věci jsou, protože ona je myslí. To můžeme říci i o ideologickém dějinném pojetí.

Marxova nová nauka záleží podstatně v tom, že toto nazírání obrátila. »Vědomí lidí,« praví Marx, »neurčuje jejich bytí, nýbrž naopak společenské bytí jejich vědomí.« Jinými slovy řečeno, zní to: věci určují myšlení a ne myšlení věci, společenské poměry ideály a ne ideály společenské poměry. Toto pojetí spojené s jeho theorií třídní jest nejhlavnější, co vnesl do dějinné filosofie. Avšak ani to nevyskočilo tak z jeho hlavy jako vyskočila Minerva z hlavy Jupiterovy, i to leželo již připraveno v ovzduší jeho doby.

Vidíme, jak positivism sám, zvláště St. Simon jsa blízký socialismu, akceptoval výsledky studia národních hospodářů. A i Comte někdy, kde prorazil pomocí ekonomických pramenů svou ideologickou mlhovinu, jako při líčení vzniku nové doby, zakládá myšlenkový vývoj na hospodářských poměrech. Píše ve svém uvedeném spise (str. 283.): »Průmysl vtiskl vědeckému duchu moderních spisovatelů positivnost, kteráž jej vyznačuje a která přetvořila ducha filosofického.« Socialistická a protikapitalistická literatura prvé polovice devatenáctého století vůbec čerpala z národohospodářů. »Veškeren kommunism Owenův, pokud vystupuje ekonomicko-polemicky, opírá se o Ricarda," píše Engels v předmluvě ke druhé knize Marxova »Kapitálu«. Třídní a materialistická povaha tehdejšího theoretického socialismu přes jeho humanitní ráz byla přece alespoň ve své kritice existujícího majetkového řádu tak očividnou, že bylo třeba jen ji theoreticky formulovati. Vzmáhající se studium národohospodářské osvětlovalo jasně důležitost hmotné práce v celých dějinách lidstva. V některých historických a sociálních spisech objevuje se i dosti jasné líčení bojů třídních. A na co nesmíme zapomínati, je sociální ruch celé předmarxovské doby. Anglie, Francie otřásá se povstáním a snahami pracujícího lidu a nižších vrstev lidových vůbec, hnutí dělnické zasahuje i Německo a Rakousko; všude rozvinuje se prudký boj mezi kapitálem a prací. V době, v níž theologické vykládání světa bylo překonáno a metafysické nacházelo se v úpadku, musil tento sociální stav objeviti se bystrému duchu Marxovu ve své pravé, přirozené nahotě.

Tak připravena byla na celé čáře půda pro vznik Marxovy nauky.

ČÁST DRUHÁ:

VÝKLAD NAUKY MARXOVY.

Karel Marx a Friedrich Engels.

Karel Marx narodil se 5. května 1818 v Trieru (Trevíru) jako syn advokáta a pozdějšího soudního rady Marxa, který okolnostmi přinucen přestoupil r. 1824*) s celou rodinou se židovské víry ke křesťanství. Mladý Marx studoval právo na universitách v Bonnu a Berlíně; při tom mnohem více obíral se filosofií a dějinami nežli právnictvím. Promoval též jako doktor filosofie, avšak úzkoprsý a zamračený policejní duch vládnoucí na německých universitách odstrašil jej od vstoupení do státních služeb, a vrhl se tudíž na žurnalistiku. Počal svou žurnalistickou dráhu ve velmi pohnuté době. Německo připravovalo se v těžkém porodu — v ovzduší nesmírného maloměšťáckého šosáctví — filosoficky a politicky k revoluční vzpouře proti zastaralému a veškerý pokrok dusícímu absolutisticko-feudálnímu systému. Marx vrhl se bez okolků do revolučního proudu, a hrál v něm brzy, ač mlád, vynikající úlohu.

Žurnalistická dráha bývá pro většinu nadaných hlav kluzkou cestou, na níž se pravidelně jejich duševní vývoj

*) Tak to udává Fr. Mehring v Geschichte der Deutschen Sozialdemokratie, I., str. 156, kdežto v Handbuch des Sozialismus od Stegmanna a Huga stojí, že přestoupil ke křesťanství před narozením Marxovým.

zastaví, ztrne na několika frásích oděných bombastickým slohem, které nahražují jim vědu a skutečné nadšení, jež ztratily pod ubíjející tíhou služebnosti a boje o chléb. Marxovi naopak žurnalistika dala popud k duševnímu rozvoji. On ji pojal ale také zcela jinak, nežli ji pojímá většina; zřel v ní jen praktickou stránku vědecké pravdy, a proto vidíme, jak vedle své novinářské práce a politické agitace jest stále pohroužen v horečném vědeckém studiu. »Spisovatel,« píše Marx již r. 1842 v kolínské »Rheinische Zeitung« v jedné své řízné kritice, »musí ovšem vydělávati, aby mohl existovati a psáti, avšak nemusí nikterak existovati a psáti, aby vydělával .... První svoboda tisku záleží v tom, aby nebyla žádnou živností.« Tím odpovídal na kramářskou formulaci požadavku svobody tiskové, již obmezený rozum tehdejšího buržoy projadřoval slovy, aby tisk nebyl vylučován ze všeobecné svobody živnostenské. Tisk a obyčejnou živnost házel tento »rozum« do jednoho koše.

Pro Marxa byla žurnalistika taktéž denním chlebem a chlebem ne vždy postačitelným. Často žil s rodinou svou v bídě, v blahobytu nikdy. Ale jeho silná individualita a energie, jeho geniální duch přemohly i v dobách nejkrutějších existenční nátlak, jenž jiným sklání šíji, podrobuje je časovému proudu a plnému měšci, a dělá z nich pouhé literární řemeslníky. Se vztyčeným čelem zůstává Marx po celý život Marxem. A když utrpení na něho nejvíce doléhá, nalézá vždy ve své oddané ženě a dětech a příteli Engelsovi nové vzpruhy k dalšímu boji. Marxova prudká, bezohledná povaha, jak vytryskuje z jeho literárních prací, zdála by se nasvědčovati tomu, že neměl smyslu pro citové dojmy. Avšak jeho tichý rodinný život, velký kruh jeho přátel dosvědčují, že pod drsným povrchem jeho povahy skrývalo se i veliké srdce. Marx miloval a byl milován, nejen obdivován.

Marxův život je nepřetržitý boj. Jako agitátor, žurnalista a učenec stojí stále připraven k útoku. Více útočí nežli se brání. Břitkou satirou a zdrcujícími důvody rozbíjí staré názory, předsudky a »nejposvátnější« pravdy, ukazuje a pomáhá sám raziti nové cesty, a strhuje celé své okolí svou energií a bystrostí za sebou. Tento muž za pomoci svého přítele Engelsa postavil se proti celé Evropě: proti vládám, buržoasii, církvi, proti vládnoucí filosofii a politické ekonomii a i proti tehdejšímu nazírání socialistickému. V tom by konečně neležela jeho velikost, ale jeho velikost leží v tom, že tento boj, toto povstání proti všemu, vedl vítězně. I největší protivníci Marxovi musili uznati, že to byl neobyčejný duch.

S Engelsem seznámil se Marx r. 1842 v Paříži, kamž Engels schválně přijel, aby jej navštívil, když oba ze svých článků a soukromých dopisů poznali, že jejich názory se shodují. Engels byl o více než dva roky mladší Marxa, synem bohatého továrníka a svým povoláním obchodníkem. Jako Marx vedle právnictví a žurnalistiky obíral se filosofií a národním hospodařením, tak obíral se i Engels vedle svého obchodního zaměstnání těmito vědami, a oba odděleně dospěli svým studiem a životními zkušenostmi skoro ke stejnému pojetí společnosti. Z jejich osobního seznámení vzrostlo nerozlučné přátelství, přátelství tak důvěrné, tak idyllické, že názory obou, pokud se ještě různily, za krátko splynuly takřka v jedno, duše dvou těl jedinou duši. V jejich spisech je zvláštní shoda myšlenek a slohu, že co psal Engels, zdá se, jakoby bylo vyšlo z péra Marxova a naopak. Není snad známějšího příkladu intimního přátelství nad přátelství těchto dvou mužů, jež nezviklaly ani bouřné doby, jichž oba se súčastnili, ani vzdálenost, která je často od sebe na dlouho dělila.

Kdo byl větším duchem, Marx nebo Engels? Zajisté Marx. Engels to sám až příliš skromně doznává.

Marx měl velký vliv na Engelsa. Přes to nebyl nikterak Engels jeho pouhým přívržencem, nýbrž měl sám značný vliv na Marxa. Byl též v ekonomické vědě dříve zběhlý nežli Marx, který s počátku obíral se politikou více s filosofického hlediska. Dále předčil ještě r. 1844 Engels Marxa ve znalosti praktického života a dělnického hnutí, již nabyl v Anglii, kde zaměstnán byl v jednom továrním podniku jako zástupce svého otce. V »Deutsch-Französische Jahrbücher«, jež vydával Ruge a Marx r. 1844 v Paříži, uveřejnil článek »Nástin ke kritice nacionální ekonomie«, jenž obsahuje skoro všecky hlavní ekonomické základy, na nichž Marx zbudoval později svou socialistickou theorii a svůj »Kapitál«. Jest nepochybno, že z tohoto článku Marx se velmi přiučil, a že měl rozhodný vliv na jeho další tvorbu.

Stali-li se mnozí socialisty ze sympathie, ze soucitu s chudinou, u Marxa alespoň to odkrýti nelze. Marx nestal se socialistou srdcem, nýbrž rozumem, svou filosofickou povahou, která hnala jeho myšlenky až k posledním důsledkům. Takový dojem na mne činí čtení jeho prvých literárních prací. Engels byl taktéž rozumovým, ale u něho soucitový moment je silnější nežli u Marxa. Oba po sobě zanechali četné úvahy a spisy filosofické a národně-hospodářské. Nejznámějším a nejrozšířenějším z nich jest »Kommunistický manifest«, jejž sepsali společně r. 1847. Dále známějšími se staly následující spisy Engelsovy: Postavení pracujících tříd v Anglii. 1845; Pana Eugena Dühringa převrat vědy, 1877; Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu 1884; L. Feuerbach a konec německé klassické filosofie, 1888. Z Marxových spisů nejznámějšími jsou tyto: Bída filosofie, 1847; Třídní boje ve Francii 1848 až 1850; 18. brumaire Ludvíka Bonaparta, 1852; Ke kritice politické ekonomie, 1859; Kapitál, 3 svazky (první svazek vyšel již 1867, ostatní vyšly až po smrti Marxově péčí Engelsovou).

Marx zemřel 14. března 1883 v Londýně ve stáří 65 let. Engels dožil se o 10 let vyššího věku, zemřel 5. srpna 1895.

II.

Marx a německá filosofie.

Duševní vývoj Marxův. Hegelova filosofie popletla v letech dvacátých a třicátých hlavy celého vzdělaného Německa. Filosofové, čelní zástupci věd i denní tisk byli jí více méně nakaženi; všude se »hegelovalo«. Dvojaká její povaha, konservativní a revoluční, umožňovala, že mohla vniknouti všude. Konservativní byla její soustava, a proto stala se téměř královskou státní filosofií pruskou; revoluční byla její dialektická methoda, a proto chápaly se jí s chutí mladé radikální proudy.

Není tedy divu, že i náš mladý Karel Marx na počátku své žurnalistické dráhy v letech 1841 a 1842 byl nadšeným hegelovcem. Absolutní hegelovské idee, jako »rozum«, »svoboda«, »sebevědomí«, byly jeho bašty, s nichž statně potíral v »Rheinische Zeitung« své politické odpůrce, především šosácký rýnský sněm a pruskou censuru. Radikalism tohoto listu tak málo se líbil pruskému králi, že jej jednou pojmenoval ušlechtilým názvem »kurevská sestra na Rýně«.

Marx tehdy naziral na stát úplně dle Hegelova způsobu jako na organism, v němž právní a mravní svoboda se uskutečňuje a v jehož zákonech je rozum celé společnosti ztělesněn. Proto velice se zlobil, že rýnský sněm při jednání o zákoně proti lesní krádeži myslil jen na dřevo a les a otrocky podřizoval »sebevědomí« materii, jinými slovy, že řídil se naproti chudině zákony kapsy a nikoliv Hegelovým rozumem. Za dva roky

ovšem bylo Marxovi jasno, že »materie« a nikoliv ideální sebevědomí jest základem politického života a státu. Již v době, kdy Marx pohyboval se ještě v oblacích filosofického idealismu a měřil jednání lidí na absolutních principech svobody, rozumu a mravnosti, proniká z jeho článků samorostlý pud k pojímání událostí věcněji a hlouběji, nežli jak je frázovitý idealism líčil. Jako redaktor »Rheinische Zeitung« zastával se otevřeně chudiny naproti majetné třídě, a neušly mu vážné rozpory mezi těmito dvěma vrstvami. Rozhodným socialistou ještě nebyl, ale počal si všímati francouzského a weitlingovského socialismu. Životní poznání a nové theorie vnesly do jeho hlavy četné pochyby o správnosti posavadního jeho nazírání. Když konečně vydavatelstvo uvedeného listu činilo nátlak, aby veden byl mírnějším tonem, vzdal se Marx redaktorství a pustil se do studia. Výsledek tohoto studia byly dva články, jež uveřejnil v »Deutsch-Französische Jahrbücher« 1844, v nichž se odříká již starého idealismu, staví se na své vlastní nohy a jest socialistou. K obratu tomu přispěl značně jeden muž. Byl to známý materialistický filosof Feuerbach.

Ludvík Feuerbach (nar. 1804, zemř. 1872) zaujímá v německé filosofii a duševním vývoji Marxově důležité místo, a proto jest třeba se o něm zmíniti. Byl zakladatelem přírodovědeckého materialismu německého, který objevil se právě tak nutně před revolucí německou jako před revolucí francouzskou. Jeho spisy obíraly se kritikou tradicionelního náboženství a filosofie Hegelovy a potíraly obé. Filosofii Hegelovu prohlásil Feuerbach za poslední útočiště a racionelní podporu theologie, a kdo se jí nevzdává, nevzdává se ani této. Byla-li dle Hegela hmota proměněnou ideou, ztuhlým duchem, z něhož vznikl celý svět, bylo tím vlastně řečeno, že tento duch svět stvořil. Feuerbach to obrátil a učil, že duch jest pouhým výplodem hmoty, že

všecko z hmoty pochází a že bůh, nebe, svatost jsou ve fantasii projádřené tužby srdce. Filosofii, která chce jíti až za přírodu a člověka, prohlásil za ješitnost a v návratu k přírodě viděl jediný pramen spásy (»Zur Kritik der Hegelschen Philosophie 1839). Jeho spis »Podstata křesťanství« vyvolal všeobecný rozruch v řadách mladé inteligence německé, která Hegelovy věty neustále přežvykovala a nemohla s nimi s místa. Feuerbach otevřel jí bránu, osvobodil ji z kruhu těsné nadsmyslné logiky. Postavil filosofii na zem a lidi bloudící v náboženských a idealistických oblacích navrátil sobě.

Marx a Engels pozdravili knihu Feuerbachovu s velkým nadšením a stali se okamžitě jeho přívrženci, poněvadž Feuerbach ukázal též jim cestu ke skutečnému životu. Avšak tento byl příliš sláb, aby jejich v před deroucího se ducha zaujal úplně. On jen uspíšil, k čemu by byli snad bez něho došli. Feuerbach postavil se na přírodu a člověka, ale tento jeho člověk byl právě tak výtvorem jeho mozku, jako byl bůh výtvorem mozku lidského. Byl to člověk ideální, vytržený ze společenského života a historického proudu, člověk nepraktický, jak si jej malují sniví spisovatelé a reformátoři — člověk lásky. Společenská věda byla Feuerbachovi, jak praví Starcke, neznámou zemí. Člověku, žijícímu v určitém společenském ovzduší a v určitých společenských poměrech, nerozuměl, v důležitých dějinných obratech viděl jen náboženské poměry. Ačkoliv vystoupil proti dochovanému náboženskému nazírání, nechtěl náboženství odstraniti, nýbrž chtěl je zreformovati zbavením ho nadpřirozenosti a proměniti v »náboženství« pohlavní lásky, přátelství, soucitu, obětování se pro bližní. Tyto vztahy lidí samy o sobě mu nestačily, on chtěl, aby se staly dokonalými vyšším křtem náboženského pojmutí. Zůstalo tudíž i ve Feuerbachovi kus starého theologického copu, který vyznačoval ostatní německou filosofii. Byl materialistou vzhledem k přírodě a duchu, ideali-

stou, mluvil-li o člověku společenském. Marx v tomto ohledu šel dále nežli Feuerbach: pojal i člověka společenského materialisticky.

Marxův člověk. Marxův člověk je společensky úplně závislý, je zosobněný souhrn společenských poměrů a v každém ohledu »praktický«*), jinými slovy řečeno: hospodářský. Tím počíná jeho nový názor na společnost, který nezapře, že v hlavě Marxově vznikl čtením hospodářských a socialistických spisů. Se stanoviska toho píše v »Deutsch-Französische Jahrbücher« své pozoruhodné články. Hlavní problem moderní doby nehledá již v otázce ideové jako dříve, nýbrž v poměru průmyslu, vůbec světa bohatství k politickému světu. „Pod jakou formou,« ptá se, »počíná tento problem zaměstnávati Němce? Pod formou ochranných cel, prohibitivního systému, národní ekonomie. Němectví vjelo z člověka do materie a tak vidí se jednoho jitra naši bavlnoví rytíři a železoví hrdinové proměněni ve vlastence.«

Jako vlastenectví, tak materialisticky posuzuje i židovství. Židovská otázka, praví, je ovšem též náboženskou otázkou, má však světskou reální podlohu. Marx pozoruje žida všedního a nikoliv »sobotního«. Skutečného žida nelze vysvětliti ze židovského náboženství, nýbrž židovské náboženství nutno vykládati ze skutečného žida. Co jest světským základem židovství? Praktická potřeba, prospěchářství. Co jest světským kultem židů? Šachr. Co jeho světským bohem? Peníze. »Nuže, emancipace od šachru a peněz, tedy od praktického reálného židovství byla by emancipací naší doby.«

To je ten praktický a skutečný člověk Marxův, jejž staví na místo člověka Feuerbachova: člověk zájmový a sobecký, který ideály podrobuje svým praktickým

*) Marx über Feuerbach. VI.

potřebám a žádostem anebo je na základě jich tvoří, ten je psychologickým základem Marxovy nauky, ten dělá dějiny a nikoliv ideje náboženské nebo mravně politické. »Idea blamovala se vždy, pokud se rozlišovala od interessu«, odpovídá Marx rázně v »Heilige Familie« (napsal a vydal společně s Engelsem 1845) Brunovi Bauerovi, který myslil, že všecky velké akce dosavadní společnosti byly proto bez účinného výsledku, poněvadž idea, o niž běželo, musila počítat s pochvalou mass.

Ovšem, dle Marxovy theorie nemusí býti každý člověk bestií v lidské kůži. Lidé hledí především, aby byli živi nebo si zaopatřili většího blahobytu, ale mohou při tom míti smysl též pro utrpení svých bližních a vyšší cíle. Sombart, jak se zdá, jest toho mínění, že Marxův člověk jest od přírody rozhodně zlým — zvířetem lidským. Nepopírám, některé věty Marxových a Engelsových spisů zdánlivě to potvrzují. Ale bylo by to proti jejich poetickému líčení lidí starověkého gentilního kommunismu a proti jejich socialismu, kdyby náhled Sombartův byl správným. Socialism, který chce změnou výrobních poměrů rozřešiti společenské nesrovnalosti, odstraniti bídu, utlačování a zavésti rovnost a svobodu, nemůže nikdy připustiti, že by byl člověk od přírody zlým. Nebo, jakou cenu by pak měly jeho ideální organisace? Z Marxových a Engelsových spisů spíše prosvítá, že člověk jest od přírody dobrý i zlý: tyto vlastnosti jsou v něm ukryty jako v ohni živel škodlivý a prospěšný a probouzejí se převážně v tom neb onom způsobu dle toho, v jakých poměrech a okolnostech žije. Engels často zřetelně v tomto smyslu se vyslovuje. Po jeho mínění, vznikem soukromého vlastnictví a třídních rozporů rozpoutány byly nejšpinavější pudy lidské, jako lakota, lupičství, lest, krádež, panovačnost, které staly se pákami vývoje civilisace. Tento náhled zastává též Lafargue. Zlým a lakotným je člověk za vlády soukromého majetku. Až bude v budoucnu

tento odstraněn, »oživne znovu — ale ve vyšší formě — svoboda, rovnost a bratrství starých gentů.«*)

Soukromý majetek — hospodářské poměry, které vznikly nezávisle na chtění lidí, nepozorovaně vloudily se do společnosti, jsou v marxismu — jako v dosavadním socialismu vůbec — pravým společenským satanem. Do nich vráží Marx svou revoluční páku, aby je zvrátil a přeměnil, a je zároveň vyšetřuje, aby vysvětil společenské cítění, myšlení, jednání, pochopil dějiny On nestará se o změnu a polepšení lidí, nýbrž chce změnu hospodářských poměrů. Nehlásá mravní výchovu, nýbrž sociální revoluci.**) Jedině touto může býti provedeno osvobození proletariátu a lidstva od židovství a nelidskosti naší doby, může býti provedena lidská emancipace. Člověk Marxův zůstane praktickým i v budoucnosti, ale jeho praktický smysl odstraněním soukromé výroby přestane býti židovským a nelidským. Ten je smysl Marxova praktického člověka.

To jest asi stanovisko, které kreslí zřetelně již v letech 1844 a 1845 ve svých literárních pracích a jímž vymaňuje se a z kruhu německé filosofie Hegelovy a z Feuerbachovy, kterouž byl vychován. Od té doby jest její protivníkem. Zároveň však s tím nastíňuje i své socialistické pojetí, které značí oposici také proti tehdejšímu nazírání socialistickému. O tom promluvíme v článku příštím. Prozatím navraťme se ještě k německé filosofii, neboť musíme se zmíniti, nežli při-

*) Tímto citátem z Morgana uzavírá Engels svůj spis »Der Ursprung der Familie« etc.

**) Kde Marx mluví o výchově dělnictva, jest to jen výchova politická. V »Protokolu londýnského centrálního úřadu svazu kommunistického« z 15. září 1850 mluví Engels a Marx k dělníkům: »Vám bude prodělati patnáct, dvacet, padesát let občanských válek a lidových bojů, nikoliv proto, abyste jen poměry měnili, nýbrž abyste se sami změnili a stali schopnými vlády«. V Kapitále (I. sv.) jest též pro technologické vyučování dělnické třídy: zavedo je dělnictvo po ovládnutí státu ve školách.

kročíme dále, o Hegelově dialektice, o jejímž řádění v hlavě Marxově se píší ode dávna tak hrozné věci.

Marxovský materialism filosofický. Marx a Engels německou filosofii neodhodili jednoduše stranou, jako to učinil na př. Feuerbach s Hegelem.

Odhodili jen to, co jim nevyhovovalo, co nesouhlasilo s jejich představou skutečného života. Z Feuerbacha přijali materialistický názor na svět, z Hegela t. zv. dialektickou methodu. Materialistický názor na svět pokládá za podstatu všech věcí, tedy i ducha, hmotu; učí, že člověk jest plodem přírody, myšlení a sebevědomí plodem mozku. Marx a Engels tento názor zastávají, ale vykládají materialism poněkud jinak nežli hlásán byl Feuerbachem a později na př. Moleschottem, Vogtem a Büchnerem. Spojují jej se svou dialektikou a vnášejí do něho silný živel positivistický t. j. odmítají metafysickou spekulaci.

Engels i na proti materialistům, jako byl Feuerbach a Dühring, hájí materialism; vytýká těmto, že utekli se do myšlenkových konstrukcí, a prohlašuje, že on a Marx poprve ve všech v otázku spadajících oborech vědy — alespoň v hlavních rysech — materialistický názor na svět důsledně provedli.

Důsledný materialism neznačí Engelsovi nic jiného, nežli postaviti se při filosofování úplně na zkušenost a vědy, pojímati přírodu a dějiny tak, jak se každému jeví bez náboženských a filosofických (idealistických) vrtochů t. j. bez fantastického předem osvojeného výkladu. Masaryk správně odhaluje v materialistické filosofii Engelsově positivism,*) jenže jeho posivitism odděluje od jeho materialismu. Naproti tomu zdá se mně správnějším říci, že positivism tvoří charakteristický znak jeho a Marxova materialismu, že jest to materialism

*) Otázka sociální, Praha 1898. Str. 74., 75. atd.

positivistický — přes to, že snad to naráží na rámec školní logiky.

Nějak podrobněji a důkladněji se Engels — a Marx ještě méně — materialistickým názorem na svět nezabýval; vyplývá to jednak právě z jejich positivismu, který výsledkům věd nechce daleko předbíhati, hlavně však z toho, že jejich úloha byla jinde nežli ve vlastní filosofii. Jak pozměnili Feuerbachův materialism, tak pojali i Hegelovu dialektiku dle svého.

Marxovská dialektika. Vyložíme si nejprve, co to dialektická methoda je.

Jak Hegel ji používal, jest to především nauka nepřetržité vývojové změny všech věcí. Všecko plyne, vyjadřoval se již několik století před Kristem řecký filosof Heraklit, jenž jest zhusta pokládán za prvního dialektika. Neustálá změna všech věcí, neznající ani klidu ani odpočinku, je puzena vlastními vnitřními protivami, bez nichž by nebylo ani pohybu ani života. Všecko obrací se vnitřním pudem ve svou protivu, svůj vlastní zápor, aby z tohoto záporu okamžitě proměňovalo se ve vyšší jednotu, soubor prvého a druhého stavu: kladu a záporu — avšak sotva se tak stalo, již tento soubor vytvořuje opět svůj zápor, proces počíná znovu a jde až do uskutečnění absolutna.

V Hegelově filosofii tento protivami jdoucí vývoj prodělávala světová absolutní idea, a celý svět byl její pouhým reflexem; dialektika tudíž stála v ní, jak se vyjadřuje Marx v »Kapitále«, na hlavě. Taková nehodila se marxistické theorii, která z věcí vyvozovala myšlení; proto ji Marx a Engels obrátili a na místo světové idey dali dialekticky se vyvíjející svět. Na místo dokonalé pravdy, o níž domníval se Hegel v protivě ke své dialektické methodě, že ji ve své soustavě objevil, hlásal Engels docela positivisticky, že není — až na malé vyjimky — žádných věčně platných pravd, že vše se zdokonaluje a všecky pravdy a theorie musí ustoupiti jiným a tyto

opět jiným. Před dialektickou filosofií neexistuje nic věčně platného, absolutního, svatého; všecko jest pomíjivé, všecko existuje před ní jako nepřetržitý process stávání a zanikání, vystupováni bez konce z nižšího k vyššímu, čehož sama jest pouhým odrazem v myslícím mozku.*) Engels zároveň tím bezohledně doznal, že ani jeho ani Marxova theorie není dokonalou, že bude jinými překonána. »Vše, co existuje, zasluhuje, aby zhynulo«, takový radikální důsledek vyvozuje Engels z Hegelovy dialektiky a přijímá jej za své přesvědčení.

Z několika příkladů dialektického vývoje, jež uvádí Engels ve spise proti Dühringovi, uvedu k znázornění věci jeden.**) »Všici kulturní národové počali obecným vlastnictvím půdy. U všech národů, kteří překročili jistý původní stupeň, stalo se obecné vlastnictví během vývoje v zemědělství poutem výroby. Jest zrušeno, negováno, po kratším nebo delším mezidobí proměněno v soukromé vlastnictví. Avšak na vyšším stupni vývoje zemědělského, samotným soukromým vlastnictvím přivoděném, stane se naopak soukromé vlastnictví poutem výroby — jak tomu jest dnes s malými i velkými zemědělskými statky. Objevuje se nutně požadavek, aby byly též negovány, proměněny opět v obecný statek. Avšak tento požadavek neznamená znovuzavedení starého původního obecného vlastnictví, nýbrž zřízení daleko vyvinutější formy obecné držby, která velmi daleka toho, aby se stala hranicí výroby, ji spíše teprve rozpoutá a dovolí jí úplné využití moderních chemických objevů a mechanických vynálezů.«

Na tomto dějinném příkladu znázorněný dialektický vývoj vyhlíží takto: Nejdříve obecná držba půdy (**klad**), na to její protiva, soukromá držba (**protiklad** čili **negace**), na vymoženostech předešlé nastane opět obecná

*) »Feuerbach«, str. 4.
**) Dührings Umwälzung der Wissenschaft 1894. Str. 140.-141.

držba, která však nebude podobati se počáteční, bude **souborem** obou předchozích stadií, souborem na vyšším stupni (**protiklad protikladu** čili negace negace). Engels znázorňuje platnost tohoto dialektického vzorce i na přírodě, matematice a filosofii; jeho úsilí zabíhá však po většině do umělůstek. Pokládá na př. rostlinu za negaci vsazeného zrna, motýla za negaci vajíčka a jejich plody za negace negací, tedy za soubor prvého i druhého stupně.

Rostlina však není ve skutečnosti popřením (negací) zrna, ani motýl popřením vajíčka, nýbrž jejich vzrůstem, pokračováním. Ostatně v říši nižších živočichů je tolik změn a nepravidelností ve vzrůstu a rozplemeňování (na př. u chrousta, motýla, motolice žabí a j.), že vtěsnávati je do trojčlenného obrazce je právě takovou nemožností, jako vtěsnávati do něho měnící se počasí.

Ani v historickém vývoji není tento dialektický obrazec platným, ačkoli Marx velmi rád jednotlivé dějinné epochy »negoval«. Engelsův příklad o pozemkovém vlastnictví vypadá ve skutečnosti jinak, nežli jak si to přeje zákon negace negace. Lidstvo nepočalo obecným vlastnictvím půdy, nýbrž nevlastnictvím. Půda nenáležela původně nikomu, jako nenáleží dnes voda a vzduch. Bylo by podivínským, kdyby někdo řekl, že užíváme vzduchu kommunisticky, že je obecným, společenským vlastnictvím.

Právě tak je podivínským dávati počínati lidstvu kommunistickým držením půdy. Teprve vzrůstem obyvatelstva a vývojem v dobývání životních prostředků počala půda přecházeti v obecné držení kmenů, hord, potom rodin, aby později přešla v držení jednotlivců. Tento vývoj jeví se nám tudíž jako nepřetržitý pochod z nevlastnictví v soukromé vlastnictví půdy, které vyvrcholuje v dnešním pořádku. O nějaké negaci starých majetkových forem čili o nějakém obratu dějinném nikde ani památky. Nanejvýše by mohlo budoucí soci-

alistické vlastnictví představovati takovou negaci. Ale kde je potom ta negace negace?*)

Na vývoji vědy a techniky teprve dialektický trojčlenný obrazec důkladně selhává. Dialektika má jen potud věcný smysl a je jen potud vědecky prospěšnou, pokud učí, že všecky věci se neustále mění, vše se vyvíjí a že vývoj je produktem protiv. V tom smyslu jest jednou z největších pravd našeho století a byla skvěle doložena Darwinovým bojem o život a přírodním výběrem. Jakmile však chce linie dějinného vývoje rozčlánkovati na klad, protiklad a soubor, je pouhou myšlenkovou konstrukcí.

O Marxově dialektické methodě se mnoho píše; pravidelně se z ní činí Eva, jež Marxa svedla na vědecké scestí. Na základě dialektiky prý sestrojoval libovolně dějiny i budoucnost a prohřešil se těžce proti objektivnímu líčení společnosti. Nepopírám, že Marx se někde svou negací negace dal uchvátiti, ale celkem kritikově marxismu v této záležitosti si zvykli příliš přeháněti. Bernstein obviňuje Marxa, že sestrojoval svou katastrofovou (revoluční) theorii hegelovskou dialektikou. Jediný pohled na hnutí kommunistické do let osmdesátých nás však přesvědčí, že Marxova theorie revoluční byla pouhým výrazem tehdejšího smýšlení dělnictva a nikoliv nějakým bastardem Hegelovy filosofie. Marx nebyl revolucionářem, že přijal Hegelovu dialektiku, nýbrž přijal ji spíše proto do své theorie, že se hodila dobře k jeho revolucionářství. Prof. Masaryk též přehání svůdný vliv dialektiky na Marxa. Co Cornelissen v »Sozialistische Monats-Hefte« 1898 (prosinec) uvádí, je prostě řečeno dětinstvím. Cornelissen chce dovoditi, že všechny

*) Základem Hegelovy soustavy byl tento dialektický obraz: idea — příroda — duch. Marx obraz zavrhl, poněvadž se mu zdál metafysickým, jeho rám však ponechal, ač byl též metafysickým.

hlavní zásady »Kapitálu« Marx konstruoval ze své hlavy na základě dialektiky!

III.

Marx a socialism prvé polovice století XIX.

Kollektivism a kommunism. V naší době, hlavně v polemikách kommunistických anarchistů (na př. v brožurách Krapotkinových) proti sociální demokracii, rozdělují se často socialistické systemy na dva druhy: kollektivistické a kommunistické. Kollektivistickou jest organisace socialistická, v níž není zrušeno veškeré soukromé vlastnictví, nýbrž pouze soukromé vlastnictví výrobních prostředků, jako jsou stroje, nástroje, pozemky atd., a někdy ani není zrušen soukromý kapitál (jako v systému Fourierově); každý výrobce jest v něm odměňován dle vykonané práce a co si vydělá, jest jeho majetkem. Kommunism naproti tomu odděleného vlastnictví zásadně neuznává a staví pravidlo: Každý pracuj dle svých sil a budiž mu poskytnuto z obecných plodů práce tolik, kolik potřebuje bez ohledu na to, co vykonal.*)

Hádky o tu neb onu formu podělování statky v budoucnu dnes vešly silně v zapomenutí z té rozumné příčiny, že jest to jako smlouvání o zajíce v pytli. My jsme od socialistické společnosti ještě daleko a pak poslali jsme názor o libovolném ustrojování společnosti

*) K tomuto rozdílu mezi kollektivismem a kommunismem přičiňuje se někdy ještě rozdíl ten: prvý pokládá se za federalistickou, druhý za centralistickou organisaci. Viz na př. Handbuch des Sozialismus od Siegmanna a Huga, str. 751. Rozdíl tento není však vždy případný.

do historického musea, kamž sociologie již dávno domýšlivou rozumářskou spekulaci století 18. odsoudila. V kritice a historii sociálního hnutí tento rozdíl ovšem se činiti musí, aby bylo nějaké roztřídění theorií a organisací. To arciť jest jen záležitostí vědy a nikoliv socialistické taktiky.

V prvé polovici století devatenáctého činil se rozdíl ještě jiný, který nekryl se vždycky s rozdílem, jejž jsme naznačili. »Pod názvem*) »socialisté« rozuměli se roku 1847 dva druhy lidí. Jednak přívrženci různých utopistických systemů, především owenisté v Anglii a fourieristé ve Francii, kteří již tehdy scvrkli se na pouhé zvolna vymírající sekty. Jednak nejrozmanitější sociální mastičkáři, kteří chtěli odstraniti sociální nesrovnalosti různými vše léčivými prostředky a každým druhem přištipkování, aniž by ublížili v nejmenším kapitálu a zisku. V obou případech lidi, kteří stáli mimo dělnické hnutí a kteří spíše hledali podpory u »vzdělaných« tříd. Naproti tomu ona část dělnictva, která byla přesvědčena o nepostačitelnosti pouhých politických převratů, žádala přetvoření společnosti od základu, ta část jmenovala se tehdy kommunistickou. Byl to jen hrubě vypracovaný, jen instinktivní, mnohdy poněkud drsný kommunism; ale byl dosti mocný, aby zplodil dva systémy utopistického kommunismu, ve Francii »ikarský« kommunism Cabetův, v Německu kommunism Weitlingův. Socialism značil 1847 hnutí měšťácké, kommunism hnutí dělnické. Socialism byl, alespoň na kontinentě, způsobilý pro »salony«, kommunism byl přímo toho opakem.«

Engels a Marx pojmenovali tedy svůj »Manifest« kommunistickým a nikoliv socialistickým, poněvadž jej psali pro dělníky, ačkoli v našem smyslu oba byli spíše kollektivisty nežli kommunisty. Oni požadují odstranění

*) Fr. Engels, předmluva ke Komm. Manifestu z r. 1890.

vlastnictví soukromého, nikoliv však individuálního, na vlastní práci založeného. Soukromé vlastnictví jest Marxovi tolik jako soukromé vlastnictví výrobních prostředků, vlastnictví měšťácké. Pro to v jejich budoucí společnosti není místa. Naproti tomu socialistická výroba na podkladě vymožeností kapitalistické éry: kooperace, obecného vlastnictví půdy a výrobních prostředků (prací vyrobených) zřídí znova vlastnictví individuální, jež kapitalistická výroba »negovala« zničením malé soukromé výroby. Vlastnictví individuální v socialistické společnosti jest tolik jako právo každého na celou hodnotu plodů jeho práce po odražení příspěvků na obecné potřeby (nástroje, stroje, dílny, administraci atd.)

Marx však toto kollektivistické osvojování výrobků — musíme doložiti — nepokládal za formu věčnou, nýbrž přechodnou, a konečný cíl viděl taktéž v kommunismu, kde každý bude pracovati dle svých schopností a společenských plodů práce užívati dle potřeby. Dle jeho názoru v první periodě socialistické výroby hodnota individuelní práce bude se měřiti měřítkem zděděným po kapitalistické společnosti, totiž průměrnou společenskou pracovní dobou, nutnou k vyrobení jistého předmětu, čili jinými slovy, každý bude odměňován za skutečně jím vykonanou práci, bude tedy pracovati, řekl bych, »od kusu«. Poněvadž někteří vyrobí ve stejném čase více, jiní méně, budou zároveň existovati nerovnosti ve vlastnictví, ovšem nebudou to nerovnosti třídní. Tyto nesrovnalosti jsou nevyhnutelny v první době kommunistické společnosti, která přímo vyjde z kapitalistické společnosti a bude následkem toho ovládána její ekonomickými, mravními a duševními mateřskými znaky. »Ve vyšší fási kommunistické společnosti, až zmizí zotročující podřízení jednotlivců dělbě práce a tím i protiva mezi duševní a tělesnou prací; až stane se práce nejen životním prostředkem, nýbrž první potřebou životní; až se všeobecným rozvojem

jednotlivců vzrostou i síly výrobní a hojněji potečou všecky prameny společenstevního bohatství (des genossenschaftlichen Reichthums) — teprv pak může býti úzký měšťácký právní horizont překročen a společnost může napsati na své prapory: Každý dle svých schopností! Každému dle jeho potřeb.«*)

Poněvadž Marx pokládá tuto zásadu kommunistickou bezprostředně po kapitalistické společnosti za neproveditelnou a myslí, že její uskutečnění předcházeti musí delší vývoj kollektivistické společnosti samotné, proto můžeme jej s dobrým svědomím zařaditi mezi kollektivisty, z téhož důvodu, jako zařaďujeme Engelsa mezi socialisty a nikoliv anarchisty, ačkoliv pokládal za konečný cíl dělnického hnutí anarchii.

Socialism utopistický. Marxův socialism je přímým pokračováním revolučního dělnického kommunismu, který vidíme v letech třicátých a čtyrycátých v Anglii, Francii a ve Švýcarsku.

Vedle tohoto dělnického kommunismu, jak jsme se výše zmínili, existoval v prvé polovici století socialism, jejž bychom mohli nazvati nepolitickým, který zastupován byl Saint-Simonem, Fourierem, Owenem a jejich školami. Tento socialism,**) jakkoli měl upřímnou snahu

*) Z Marxova soukromého dopisu z r. 1875 adresovaného Brackeovi. Dopis tento kritisuje velice rozhorleně navržený program ke Gothaiskému sjezdu. Přes to byl program skoro doslova přijat, což svědčí o tom, jak malý měl ještě Marx vliv tehdy v socialistickém hnutí německém.

**) Předchůdcem jeho byl socialism a kommunism literární, velice oblíbený v době před velkou francouzskou revolucí. Zahájen byl slavnou utopií anglického státníka Mora, která vyšla 1516. Tento literární kommunism a socialism liboval si (částečně musil za tehdejších politických poměrů) podávati své společenské ideály v románovém rouše jako zprávy cestovatelů, kteří někde daleko na neznámých ostrovech, v Australii a j. objevili kommunisticky nebo polokommunisticky žijící přírodní národy, jichž štěstí, rovnost, pořádek a spokojenost byly tak tendenčně líčeny, že příkře se odrážely od majetkových rozdílů, bídy, nepravosti a utlačování

odpomoci bídě dělného lidu, cítil se povznesen nad dělnictvo i dělnické hnutí. Jediný Owen účastnil se dělnického hnutí, ačkoliv ani on nebyl člověkem politickým. Revoluce a demokratism byly mu hrůzou.

Proč vyhýbal se tento socialism dělnickémn a politickému hnutí? Odpověď jest jednoduchá. Dělnické hnutí bylo tehdy ještě příliš slabé, nežli aby bylo možno se na ně spolehnouti, že provede skutkem veliké plány utopistů, kteří chtěli v krátkém čase feudální, absolutistickou a buržoastickou společnost proměniti ve výrobní družstva a navzájem se potírající lidi v bratry a sestry. A ještě větší příčinou nežli slabost dělnického hnutí byla úplná neznalost lidské povahy a společenských zákonů, nesmírná víra v šlechetnost majetných a vládnoucích tříd, víra v moc ideálu, kterou utopisté zdědili po minulých stoletích. Proto neobraceli se se svými plány budoucího zřízení tak na dělnictvo jako na majetné a mocné třídy a jednotlivce. Fourier prosil knížata, vlády, boháče, aby mu poskytli materielních prostředků ke zkoušce jeho systému falansterního v praxi, neboť jediná zkouška a svět bude oblažen! S revolučním a třídním smýšlením dělnictva nemohli ovšem souhlasiti, poněvadž rozdmychovalo nepřátelství a odpor ve vyšších vrstvách, od nichž především ve svém zanícení očekávali, že přikročí k uskutečnění jejich ideálních organisací společenských.

Veliký jejich klam byl zároveň velikým poučením dělnictva. Objevili se sice jednotliví mecenáši a založeny tu a tam kolonie, ale lidstvo se nedalo jimi strhnouti, jak Owen a Fourier očekávali, obzvláště když ve skutečnosti nevypadaly tak jako v knize. A nejméně se jimi dali uchvátiti boháči, aby otevřeli své plné měšce.

---

evropské společnosti. Po francouzské revoluci navrátil se tento socialism z neznámých ostrovů do Evropy a činil málomocné pokusy změniti existující společnost.

Tyto většinou v zárodku nezdařené pokusy mají v dělnickém hnutí jen ten význam, že učinily počátky pozdějšího kooperativního hnutí dělnického, které v naší době, ovšem na jiných základech, nabylo širokého rozvětvení a velké důležitosti a jemuž možno dnes směle prorokovati velikou budoucnost. Jinak theorie těchto utopistických socialistů mají značný význam v dělnickém hnutí a četné jejich myšlenky staly se majetkem socialistického dělnictva. Byly i činěny pokusy založiti na př. na saint-simonismu dělnické hnutí, s výsledkem arciť nevelikým. Saint-simonism prospěl socialismu velice svými vědeckými pracemi, fourierism svojí otevřenou a bezohlednou kritikou existující společnosti. O vlivu, jaký měly tyto dvě doktriny na Engelsa a Marxa, můžeme se dočisti ve všech jejich spisech; žádný ze socialistů nebyl u nich tak ve vysoké úctě jako Saint-Simon a Fourier.

Dělnický kommunism. Druhá větev socialismu, kommunism dělnický, počíná zřetelně vystupovati na světové jeviště teprve v letech třicátých a čtyrycátých století devatenáctého. Je to po většině kommunism revoluční a násilný, příkrý opak jeho nedělnického bratra. Saint-Simon, Owen, Fourier chtěli vyvrátiti starý zkažený svět ze stěžejí apelem na rozum, srdce a měšce bohatých a mocných; kommunisté apelem na lid, povstání a barikády proti bohatým a mocným.

V Anglii tradice levellerského hnutí prostřednictvím Owenovým, ve Francii tradice babouvismu poskytly počáteční socialistickou formu dělnickému hnutí. Robert Owen nebyl přítelem politického hnutí, ale jeho socialistické ideje našly v dělnictvu půdy a přešly tak i na pole politické. R. 1834 uzavřely mezi sebou anglické odborové spolky mocný svaz, který směřoval ke kommunistické společnosti.*) Chartistické hnutí přiblížilo se

*) Franz Mehring, Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. Str. 17.

později též ideím socialistickým a r. 1838 a 1839 vzalo na se silně revoluční povahu, což vedlo k některým malým povstáním, jež policie a vojsko snadno potlačily. Poměrně větší politická svoboda nežli jinde a širší zastoupení národa ve sněmu od r. 1832 ochránily Anglii od nebezpečnějšího socialistického hnutí a větších revolučních požárů.

Vlastním pařeništěm dělnického kommunismu byla Francie a stala se v tom směru učitelkou proletariátu celého evropského kontinentu. Paříž byla ohniskem nejen evropské kultury, nýbrž i evropské socialistické intelligence, odkud socialistické ideje rozletovaly se do všech zemí jako paprsky sluneční. V Paříži vlny revolučního kommunismu dmuly se nejvýše a jejich nárazy byly s hrůzou cítěny po celém světě.

Ostatně nebyl jen dělnický kommunism revolučním; celá společnost, všecky její vrstvy věřily v revoluci: revoluci násilnou nebo nenásilnou. Co byli nepolitičtí socialisté, kteří v nejkratší době chtěli experimentem hospodářsky a mravně změniti svět, nežli jen jistý druh revolucionářů? Co byl Napoleon I., jenž rozkazem chtěl do měsíce odstraniti všecku bídu Francie a zbraněmi proměniti celou Evropu v jedinou monarchii? Karel X. se svým pověstným ministrem Polignacem, když porušením ústavy chtěli odstraniti oposici francouzské buržoasie a francouzského lidu? Vysoká buržoasie francouzská, která pomocí červencové revoluce r. 1830 dosadila si svého krále a celou zem proměnila ve svůj akciový podnik? A co byla střední buržoasie, kteráž neustále kula pikle, aby jí všemi možnými prostředky vyrvala vládu z rukou, a malá buržoasie, která vstupovala do tajných revolučních spolků? Všechny vrstvy od krále až do proletáře, od monarchisty až do republikána, demokrata a kommunisty smýšlely revolučně, věřily, že »jeden okamžik všecko může změniti«.

Ta víra byla stará, starší nežli náboženství, ale nikdy tak všecky společenské třídy neelektrisovala, jako v osmnáctém a v prvé polovici devatenáctého století, kde věda a práce tak radikálně sespolečenštěly zájmy všech příslušníků státu. Neboť revoluce jedné třídy musila nutně dotknouti se zájmů celé země a vyvolati revoluci v ostatních třídách, a tak revolucionovaly se všecky navzájem. Čím bylo kommunistické hnutí? Jen jedním úkazem této všeobecné revolučnosti; především projevem revolučního smýšlení dělnictva.

Za nedlouho po ustavení červencové monarchie r. 1832 povstali v Lyoně hladoví hedvábničtí tkalci se svými faktory, aby vymohli si vyšší mzdy. Bojujíce pod černými prapory, na nichž napsáno bylo: »Pracujíce žíti nebo bojujíce zemříti!« ovládli celé město. Jejich povstání bylo za krátko potlačeno, ale vypuklo r. 1834 znovu. Do posledního zasáhl již tajný spolek pařížský »Společnost práv člověka«, který před tím organisoval několik bouřlivých stávek. Celá Francie otřásala se dělnickými vzpourami. V její městech víc a více počínalo se rozvětvovati třaskavé tkanivo tajných sdružení. Vládnoucí bohatá klika v čele s Ludvíkem Filipem toho nedbala: spolehala se na své pluky. Loupení národního bohatství jí zabralo tolik času, že neměla kdy, přemýšleti o rostoucí bídě a sociální otázce.

Tajné spolky nebyly první leta vlády Ludvíka Filipa čistě proletářskými; též kommunism v nich vyznáván byl jen nepatrnou částí, »intelligencí«. Prostý dělník, maloměšťák a měšťák, kteří se v nich scházeli, a massy dělnictva mimo spolky byli republikánskými. Republika byla panacej, od níž očekáváno vyhojení všeho společenského zla. Teprve v druhé polovici let třicátých ve spolcích Blanquiho a Barbèsa převládá živel proletářský a kommunism. Vlastní propaganda kommunistická v dělnictvu počíná však až lety čtyrycátými, veřejnou propagandou literární. Cílem kommunistů byl

stát jako majitel a správce všeho, zemědělství a průmyslu, prostředkem byla revoluce. Právo povstání se posvěcovalo. Někteří kommunisté byli deisty (Buonarroti), jiní rozhodnými materialisty a atheisty (Dezamy a j.). Někdy byly jejich ideje v pravdě barbarské, tak na př. hlásali někteří zničení měst a potlačení krásných umění. Též anarchism byl propagován. V tajných spolcích let třicátých vládlo mínění, že revoluci může zahájiti několik spiklenců, kteří z čista jasna uchvátí vládu do svých rukou a celou zem uvedou do povstání. Mezi německými dělníky v Paříži a ve Švýcařích šířil revoluční kommunism krejčovský tovaryš Weitling, kterýž dokonce chtěl jednou organisovati bandu zlodějů ke guerillové válce proti boháčům, učiniti tajné spiknutí, jež najednou mělo vybuchnouti. Obecnost žen chtěl zaváděti hned.

Proti tomuto spikleneckému kommunismu hlásal Štěpán Cabet kommunism mírný, jejž chtěl zavésti poučováním a přesvědčováním lidí. Byl to veliký pokus rozšířiti nerevoluční kommunism v massách. Pokud jde o ideje, Cabetovi se to podařilo. Nikdo nepřispěl k seznámení dělnictva s idejemi kommunistickými jako on. Ale jeho mírná taktika nemohla v tehdejší revoluční náladě zaujati massy a radikálním kommunistům musilo v rozhodné době nevyhnutelně připadnouti vedení. Konečně puzen nedočkavou touhou, zříti co nejdříve, jak bude jeho systém vypadati v praxi, pustil se Cabet s hloučkem lidí do Ameriky, aby tam založil svou zamilovanou osadu »Ikarii«.

Vedle těchto kommunistických směrů známým stal se státně socialistický systém »organisace práce« Ludvíka Blanca, jenž vyniká vážným a praktickým rozvedením. P. J. Proudhon neměl v této době ještě veřejného významu.

Přes veškeru horečnou agitaci nemohl kommunism v tak krátkém čase vžiti se v dostatečné síle do řad

proletariátu. Rozhodní kommunisté byli stále slabým hloučkem intelligence a uvědomělých dělníků v popředí neorganisovaných a nevědomých proletářských mass.

Ve své fanatické víře v divotvornou moc revoluce neviděli, že těmito nepřipravenými massami, i když se přivedou náhlým výbuchem do pohybu, nelze přece nic trvalého vytvořiti, ba že ani nelze jimi udržeti na delší dobu vládu v rukou dělnictva; neviděli dále, že k uskutečnění kommunistické společnosti nedostačí jen postaviti se na existenční právo dělníka a zásady svobody a spravedlnosti a že jest nutným jistý předchozí a hospodářský a intellektuální vývoj, který žádná revoluce nemůže přeskočiti. Nezaráželo je ani, že dělnictvo bylo početně poměrně slabým a že největší část národa tvořily živly maloživnostenské a rolnické. Pokud se posledního týče, nelze si jinak představiti, proč slabost vlastního proletariátu jim nedělala pomyšlení, nežli že se příliš spolehali na pomoc nebo pasivnost těchto společenských vrstev.

Pařížský řemeslník a krčmář byli velikými republikány, boj na barikádách nebyl jim ničím novým ani odstrašujícím. Byli dokonce silně zastoupeni v letech třicátých v tajných spolcích,*) do nichž Buonarroti vnesl kommunistické ideje svého nešťastného přítele Babeufa, který za své spiknutí odpykal 1797 na guilotině. A kommunism chtěl sice pomoci na prvém místě dělnictvu, ale též kapitalistickou konkurencí ubíjeným malým výrobcům, kramářům a daněmi vyssávaným sedlákům. Jaké naděje skládali kommunisté do revoluční energie maloměšťáctva, můžeme souditi z toho, jak sám Marx se jí dal svésti. Ve svých prvých literárních publikacích věřil Marx v brzké vítězství proletariátu jedině proto, že doufal v pomoc maloživnostnictva a sedláků. Představoval si, že pochod revoluce pozdvihne je proti

*) Franz Mehring, tamtéž. Str. 21.

existujícímu pořádku, přinutí ku spojení s proletariátem, kterýžto poslední jako nejzkušenější stane se rozhodujícím činitelem a ovládne.*)

Já nechci předpovídati, jak v budoucnu se věci vyvinou, dnes alespoň na společnou akci mezi proletariátem a maloměšťáctvem lze velmi málo nadějí budovati. Odborové organisace a konsumní spolky rozdvojují tyto dvě třídy víc a více. Na politickém poli spojení je možnější, na hospodářském nikdy. V Německu velká část maloživnostnictva volí sociálně-demokraticky, avšak s odborovými organisacemi a konsumními spolky se spřáteliti nechce, a právě maloměšťák je ve všech zemích největším odpůrcem hospodářských organisací dělnických. Ostatně i na politickém poli je velice nespolehlivým spojencem dělnickým. Pařížské dělnictvo poznalo to citelně r. 1848, a my dnes musíme s maloměšťáckými stranami bojovati jako s urputnými protivníky socialistického dělnictva.

V prvé polovici století devatenáctého rozpor mezi maloměšťákem a proletariátem byl v každém ohledu mnohem menší nežli dnes. Hospodářské organisace dělnické byly poněkud vyvinuty jen v Anglii, ve Francii méně, v jiných zemích skoro nebo vůbec neexistovaly. Společné cítění mezi maloměšťákem a proletářem nebylo tudíž tak porušováno jako dnes. Mimo to byly obě třídy přinucovány okolnostmi, aby společně bojovaly, poněvadž měly velkého společného nepřítele a obě byly politicky bezprávnými.

Též střední buržoasie jsouc odstrkována od vládního kormidla a žlabu, namáhala se sympatisovati s proletariátem, aby zajistila si jeho pomoci. Literatura francouzská byla socialistickými a polosocialistickými frázemi přímo zaplavena. V básnictví i denním tisku

*) Die Klassenkämpfe in Frankreich. Berlín. 1895. Strana 8. a 29.

propagovaly se různé návrhy na odpomožení bídě lidu a přetřásalo se obrození společnosti. Od průmyslové buržoasie až k proletariátu zdálo se, že je všecko socialismem rozežráno a že skutečně nastane nová velkolepá doba, doba bratrství, jakmile jho peněžních baronů bude svrženo a republika prohlášena.

Tyto illuse rozmetly důkladně únorová republika buržoasie a červnová revoluce pařížského proletariátu; vyhojily měšťáctvo z falešného socialismu a kommunisty z mnohých naivních nadějí. Toužebně očekávaná republika byla uskutečněna, proletariát ji vybojoval, republikánská buržoasie ovládla. Ale sotva byla u vlády, již byl jí proletariát se svými požadavky nepohodlným a dáno do oběhu strašlivé heslo: »Pryč s kommunisty!« Nikdy před tím nebylo proletariátu tak puštěno žilou jako ve dnech od 23. do 27. června, kdy ve jménu selské, malo- i velkoměšťácké Francie jenerál Cavaignac dával střílet do jeho řad. A nad tisíci pobitých a úkladně povražděných dělníků — na barikádách ještě zářil boj — Paříž, ta »svobodomyslná« Paříž — illuminovala! Tak prováděla buržoasie skutkem svá hesla: volnost, rovnost, bratrství, jimiž zahájila svou republiku, a pověstné »právo na práci«, které proklamovala provisorní vláda 26. února 1848.

Netušená propast rozevřela se mezi buržoasií a proletariátem, ideová harmonie mezi kapitalisty a dělníky byla navždy rozstřílená. Měšťácká republika z r. 1848 vepsala svým Cavaignacem hrozné poučení do lebek nejen francouzského, nýbrž veškerého evropského proletariátu. Krvavý květen pařížské komuny 1871 byl už jen velikým opakováním, aby dělnictvo toho poučení nikdy nezapomenulo.

Třídní vědomí dělnictva. Ve Francii a Anglii bylo organisované a politicky činné dělnictvo již před rokem 1848 dosti vědomé svých třídních zájmů a svého třídního postavení. Četné stávky, při nichž prokázalo někdy

obětovnou solidaritu, jeho četná povstání a čtení socialistických spisů je vyškolily. Podvody spáchané na francouzském lidu vysokou buržoasií r. 1830 a na anglickém proletariátu 1832 střední buržoasií, živě vryly se v jeho paměť. Víme, jak pařížský proletariát nedůvěřivě hleděl na prsty provisorní vlády 1848, aby »nebyl podveden jako 1830«. Že nebylo jeho třídní vědomí tak zralým, aby nedal se nadchnouti Lamartinovými frázemi, který mu hlásal, že rozpory třídní jsou pouhým strašlivým nedorozuměním, jež provisorní republikánská vláda odstraní,*) a že v republice hledal své spásy — toho příčinou bylo nedostatečné poznání theoretické, které mu bylo třeba teprve vočkovati. Dosavadní komunism, založený na ideích velké revoluce, nebyl k tomu arciť způsobilým. Červnový barikádový zápas pro toto poznání připravil zajisté velice úrodnou půdu. Troufám si tvrditi, že byl jedním z nejmocnějších agitačních prostředků marxismu. — I německé dělnictvo obdrželo doma ve stávkách a revolučních bouřích 1848 poučný třídní křest, a dělníci němečtí, ve Švýcarsku, Paříži, Brusselu a Londýně usedlí, stáli na stejné výši s francouzskými a anglickými.

Marx a dělnické hnutí. Marx svou theorií třídního boje nehlásal tedy nic jiného, nežli co uvědomělejší dělnictvo již cítilo. A kommunism, jejž napsali Marx a Engels na svůj prapor, to byl v podstatě kommunism, který před nimi ležel rozšířený v myslích uvědomělého dělnictva. Význam, jejž nabyli později v dělnictvu evropském, nutno vysvětlovati právě tím, že při své vědecké a dialektické formě nehlásali mu nic z brusu nového a nepochopitelného, že navazovali přímo na jeho zkušenosti, cítění a myšlení.

Marx v základě nebyl vynálezcem nového socialismu ani nové dělnické taktiky. Co provedl nového a epo-

*) Karl Marx, Die Klassenkämpfe etc. Str. 29.

chálního, bylo to: on pravil a vědecky zdůvodnil staré ideje a starou taktiku dělnictva a dal mu rozhodnější mezinárodní obzor, nežli mělo před tím. Marx — toť dělnické hnutí samo. Vžil se do jeho sociálního postavení, jeho myšlenkového ovzduší, objasnil na základě toho jeho úkoly a cesty, ale nechtěl je obraceti v jiný směr, nežli jakým šlo. Uznal jeho kommunism, odborové organisace, stávky, domáhání se politických práv, jeho revolučnost, ano i jeho kooperace. Ve filosofii byl bezohledným převratníkem, v dělnickém hnutí jen vzdělavatelem existujících ideí a snah.*) Žádný z dosavadních theoretiků socialistických nevystihl tak duši dělnictva jako on. Pravý theoretik proletariátu. A snad myslil spíše na sebe, když za dojmu, jejž v něm vyvolal spis Weitlingův, napsal, že německý proletariát jest theoretikem evropského proletariátu, jako anglický proletariát jeho národním hospodářem a francouzský jeho politikem.

Marx proti staršímu socialismu. Nebyl-li Marx v rozporu s dělnickým hnutím třídním a jeho zásadními požadavky, byl ovšem v rozporu se socialistickými doktrinami tehdejší doby, byl v rozporu s jejich filosofií. A tu byl nucen vystupovati i proti mnohým starým německým kommunistům, o hnutí dělnické velice zasloužilým, tak na př. proti Weitlingovi a starším živlům v německém kommunistickém »Svazu spravedlivých«.**) Byly to někdy trapné scény, v nichž Marx za pomoci

*) V Kom. Manifestě (II. Proletáři a kommunisté) stojí: »Kommunisté nejsou zvláštní stranou naproti jiným dělnickým stranám . . . Nestaví zvláštní zásady, dle nichž by chtěli proletářské hnutí předělati.« Kom. Manifest, jak známo, je essencí marxismu.

**) V tomto spolku po jeho přeložení z Paříže do Londýna byly zastoupeny i jiné národnosti, jimž německá řeč sloužila za dorozumívací prostředek. Byli v něm Skandinávci, Holanďané, Uhři, Češi, Jižní Slované, Rusové a Angličané. Viz Mehring, Gesch. der Deutsch. Soziald. Str. 264.

mladších elementů vybojovával si v kommunistickém hnutí německých dělníků v Londýně převahu, ale scény ty byly nevyhnutelnými, aby jeho theorie se uplatnila a hnutí nabylo moderního rázu. Marx jako intelligent a k tomu člověk, který všechny staré názory chtěl reformovati, musil býti mnohými, zvláště staršími dogmatickými kommunisty pokladán za vetřelce. Trvalo to proto nějaký čas, nežli byl pochopen a jeho theorie přijata. Právě z důvodu, že ve »Svazu spravedlivých«, pokud byl v Paříži, vládl výlučně starý rovnačský a ideologický kommunism, Marx a Engels nechtěli do něho vstoupiti. Až teprve 1846, když byl již přesídlen do Londýna a někteří jeho členové přilnuli k jejich názorům, dali si říci a stali se jeho členy. Od té doby datuje se jejich vlastní činnost ve hnutí evropského proletariátu. Spolek tento změnil v Londýně svůj původní název ve »Svaz kommunistů« a stal se za čas velkým tajným mezinárodním sdružením dělnickým. Na jeho návrh vypracovali Marx a Engels proslulý Kom. Manifest, který byl uveřejněn v únoru 1848 jako jeho zásadní a programové pronlášení.

Rozpor, který existoval mezi Marxem a starými socialistickými a kommunistickými theoriemi, dán byl především jeho materialistickým názorem na společnost. S materialistickým pojetím dějinným, píše Engels,*) byl dosavadní socialism právě tak neslučitelný jako názor na přírodu francouzského materialismu s dialektikou a novější přírodovědou. Dějinný materialism, jak doznávají nejčelnější socialističtí theoretikové Bernstein a Kautsky, je základem Marxovy nauky. V jeho znamení musil býti tedy vybojován zápas mezi marxismem a starším socialismem a kommunismem, zápas mezi vědou a fantasií.

Dáti kommunismu vědecký podklad — tato veliká

*) »Dühring« str. 12.

idea zaměstnávala Marxa bezpochyby již 1842, kdy byl ještě redaktorem Rheinische Zeitung. Odpovídaje jednomu listu, který jeho časopis denuncoval z kommunismu, píše Marx mezi jiným tuto v pravdě úchvatnou větu: »Naše pevné přesvědčení jest, že nikoliv praktický pokus, nýbrž theoretické provedení činí kommunistické ideje nebezpečnými, neboť na praktické pokusy může se odvětiti kanony, jakmile se stanou nebezpečnými, ale ideje, které zvítězí nad naší intelligencí, které dobudou našeho smýšlení, na které rozum přikoval naše svědomí, to jsou řetězy, od nichž se nikdo neodtrhne, aniž by své srdce roztrhl, to jsou démoni, které člověk může přemoci, jestliže se jim podrobí.« Dosavadní kommunism nazýval hudlařením a obviňoval jej z dogmatismu. Dle Engelsa učinil ze socialismu vědu dvěma velkými objevy: materialistickým dějinným názorem a odhalením taje kapitalistické výroby pomocí nadhodnoty.*) V tomto spisku se ovšem theorií nadhodnoty obírati nebudeme, ale dějinný materialism má v marxovské formulaci socialismu bez odporu mnohem větší důležitost nežli nadhodnota.

Na základě materialistické methody, která zamítala veškeré vzdušné rozumářství a stavěla se jen na pozorování a srovnávání zjevů skutečného společenského života, vystoupil Marx především proti fabrikování budoucích řádů. Socialisté před ním a v jeho době pravidelně vynakládali všecek pot svého čela na to, aby na každé maličkosti znázornili, jak jejich budoucí ráj bude vypadati.

Jako protivník veškeré metafysiky, musil ovšem Marx odhoditi i tuto metafysiku budoucnosti; přijmul sice kommunistický ideál do své theorie, ale nechtěl předpisovati ničeho »obecné kuchyni« budoucí společnosti.

---

*) »Dühring« str. 13.

Socialisté a kommunisté stavěli své zamilované systémy na mravních a politických zásadách a sociálních požadavcích nebo na abstraktních náklonnostech člověka. Vykreslili si pěkný budoucí pořádek, aby byl úplně souhlasný s jejich idealistickými předpoklady (na př. se zásadou rovností, spravedlností, lidskými pudy a tužbami a p.) a myslili, že tento vymalovaný souhlas úplně postačí, aby dokázána byla možnost a proveditelnost jejich systémů. Kritisovali-li ostře existující pořádek, činili to proto, aby ukázali, jaký **má** býti.

Marx vyšetřoval a kritisoval též minulou a současnou společnost, avšak nikoliv proto, aby ukázal, jaká **má** býti, nýbrž jaká **bude** a **musí** býti. Svobodomyslné a altruistické zásady, na nichž jezdili ve slepých uličkách spisovatelé minulých století a po nich i socialističtí a kommunističtí doktrináří století devatenáctého, byly Marxovi věcí podřízenou; neboť nepojímal budoucí společnost jako **libovolný** výtvor lidí, kteří byvše uchváceni socialistickými idejemi mohou ji zavésti buď dobrovolně na mírné cestě nebo násilně na cestě povstání, kdykoliv a jak se jim zlíbí. Marx pojal socialistickou společnost jako **nutný** důsledek nynějšího hospodářského vývoje a sociálních poměrů, jako nevyhnutelný produkt protimluvů materielního života čili rozporu mezi společenskými výrobními silami a výrobními poměry naší stárnoucí společnosti. Proletariát může svým revolučním vystoupením pouze zkrátiti porod dnešní společnosti, nemůže jej ale přivoditi. Tedy síly, které způsobí budoucí veliký sociální převrat, převrat kapitalistické společnosti v socialistickou, nesmějí se hledati v hlavách lidí, v jejich ideích a fantasiích, ty síly musí vyhledávány býti po rozumu Marxově ve hmotné výrobě, v hospodářském vývoji. A ten musí prodělati dříve svou historickou dráhu, nežli se zvrátí s třeskotem ve výrobu socialistickou. Musí dozráti. Socialistickou společnost nelze ze země vykouzliti, kdykoliv některé části společnosti to napadne.

Tím odstranil Marx jednou pro vždy zastaralou ideologickou libovůli z vážných socialistických theorií; zavrhl tím též blanquistické a weitlingovské spiklenectví, poněvadž sociální revoluce nemohou býti vyprovokovány nějakým tajným spolkem a »putschem«. S téhož stanoviska vystupoval proti politice Bakuninově, která v »putschismu« (dělání náhlých povstání) viděla nejlepší prostředek emancipace.

Marx a proletariát. Viděli jsme, jak Saint-Simon,*) Fourier a Owen se spolehali na vyšší třídy a jak neuznávali samočinné hnutí dělnické třídy. Odstranění bídy a osvobození lidstva od nepravosti atd. mohli dle nich provésti především bohatí a mocní.

Marx, který poznal, že lidé jsou ovládáni svými zájmy a že vykořisťování a potlačování nemajetných tříd je existenčním zájmem tříd vládnoucích, zavrhl ovšem úplně i tyto dětinské předpoklady. Úkoly, jež vkládali utopisté na bedra vyšších tříd, vložil na bedra samotného proletariátu. Proletariát může a musí sama sebe osvoboditi, prohlašuje v Heilige Familie. A jenom proletariát jest tím Herkulem, který provede emancipaci veškerého lidstva, o níž všici demokraté a socialisté před revolucí osmačtyrycátého roku tolik snili.

Aby se osvobodil, musí odstraniti své vlastní životní podmínky, avšak tyto podmínky neodstraní jinak nežli odstraněním všech nelidských životních podmínek dnešní společnosti. Tím osvobodí lidstvo od peněz, šachru, sociálních tříd, utlačování a vyssávání, zplodí na místo nelidských lidské životní podmínky. A za tím účelem hlásá důrazně Kom. Manifest: utvoření třídy z proletariátu, svržení panství měšťá-

*) Saint-Simona zařadili jsme tu, poněvadž jest to obvyklým, do utopistů, ačkoliv tento v některé stránce vysoko se nad ně povznesl. Náleží mezi ně jedině svým systémem a svými apely na mocné, nikoliv svou filosofií.

ckého, dobytí politické moci proletariátem — diktaturu nemajetných!

Ani revoluční kommunisté nepřikládali proletariátu takový význam, poněvadž jim charakter třídního hnutí dělnictva a třídních rozporů nebyl jasným. Do té doby nebyl proletariát, s nadsázkou řečeno, ničím. Marx učinil jej na úsvitě revoluce 1848 vším, jako Sieyès t ř e t í s t a v na úsvitě francouzské revoluce 1789.

Všeobecná úvaha. V jednom však velikém bodu sešel se Marx se všemi socialisty a kommunisty, a ten je význačným pro veškerý dosavadní socialism.

Všichni socialisté, Marxa nevyjímaje, sváděli společenskou bídu a společenské nesrovnalosti jen na hospodářské poměry a všici, ať vyšli z jakýchkoliv východisek, ve změně hospodářských poměrů viděli rozřešení celé sociální otázky. Ekonomie byla základem všem, ať pojímali socialism ideologicky nebo materialisticky jako Marx. V tom moderní doba je již opravuje.

Sociální otázka, pojatá i specielně jako proletářská otázka, není jen záležitostí určitého způsobu hospodaření, nýbrž jest i záležitostí lidského nitra, vzdělání člověka, jeho zděděného vnitřního složení, zrůdnosti, výchovy atd. Moderní duševěda, věda lékařská a věda společenská dostatečně prokázaly, že společnost i osvobození proletariátu musí býti pojímány všestranněji nežli jen politicky a hospodářsky. Kdyby dnes vznikla taková epochální socialistická theorie, jako byla Marxova, musila by býti založena na sociologii (vědě společenské) a ne jenom na vědě hospodářské.

Ale to je prst teprve naší doby.

IV.

Co jest dějinný materialism?

V této a následujících úvahách pokusím se uvésti dějinně-materialistickou theorii Marxovu do soustavy. Práce ta není těžká, poněvadž sám Marx k tomu podal kostru ve svém proslulém úvodu ke spisu »Zur Kritik der politischen Oekonomie.« Bude to proto výhodným, poněvadž se jeho nauka stane mnohem pochopitelnější a jasnější nežli tomu jest, podávají-li se jednotlivé její články bez té souvislosti, jakou skutečně mají, a jak se pravidelně v knihách o marxismu činí.

Východiskem této soustavy budou výrobní síly, vrcholem pak sociální přeměna dnešní společnosti.

V počátečních kapitolách ukázal jsem, jak vysvětloval si středověk společenské zjevy náboženskými představami: vůlí boží nebo svedením ďábelským (prvotním hříchem a j.); dále, jak po středověku posuzovali spisovatelé dějiny s mravního hlediska, jak zakládali své »dokonalé« společenské soustavy na rozumu a přirozenosti — poslední byla vlastně též jen rozumovou ideou —; jak ještě později německý idealism a francouzský positivism obléknuvše ideální rozum minulých století do moderního roucha ponechaly mu starou nejvyšší moc v dějinách a učinily z něho podstatnou vývojovou sílu společnosti. V předešlé kapitole ukázal jsem pak, že i socialisté a kommunisté prvé polovice století devatenáctého stavěli své theorie na ideích, proslulých »věčných pravdách« minulých století.

Moderní společenská věda obmezila silně moc ideálů v dějinách a zavrhla především neužitečné a ploché posuzování dějin samozvanými mravokárci, kteří o dějinných událostech nedovedli nic jiného říci, nežli

jsou-li »dobré« nebo »špatné«. Přes to jest ještě dnes veliká většina spisů pojednávajících o dějinách proniknuta zastaralou vírou, že abstraktní mravně-politické ideje »dělají« dějiny lidstva. Vzpomeňme jen, jaká svět obracející moc přikládá se pravidelně ideím náboženským doby reformační, ideím volnosti, rovnosti a bratrství před francouzskou revolucí a národnostní idei naší doby. Tyto ideje jsou líčeny, jakoby spadly s nebe. A je-li nějaký dějinný zápas vybojován v jejich znamení, tu přehlížejí dějepisci obyčejně všechny vlastní skryté motivy a síly, které tyto ideje na světové jeviště vyvolaly a které jsou pravými faktory dějinných zápasů.

Též mnohé současné socialistické theorie, převážně ve Francii, navazují přímo na myšlenkový způsob minulého století. Hlavně anarchisté dělají dojem, jakoby zaspali posledních padesát let. Domnívají se, že nynější kapitalistický pořádek bude vyvrácen jedině zaséváním anarchistické morálky a logiky.*)

Marx této plané ideologii zaťal radikálně žílu. Malomocnosti křesťanských ideí vysmívá se ve formě zdrcující satyry již Restifův opičák v 18. století. Marx prokázal tuto malomocnost na všech ideích, pokud nezastupují hmotné zájmy.

»Jako Darwin,« pravil Engels nad hrobem Marxovým, »odkryl zákon o vývoji přírody organické, tak odkryl Marx vývojový zákon lidských dějin: prostý fakt, zakrytý posud ideologickými výrostky, že totiž lidé především musejí napřed jísti, píti, bydliti a se šatiti, nežli mohou provozovat politiku, vědu, umění, náboženství atd., že tedy výroba bezprostředních hmotných prostředků k živobytí a tím daný hospodářský stupeň národa nebo období je základem, z něhož se vyvinula zřízení státní, názory právní, umění a dokonce názory nábo-

*) Viz na př. spis Jeana Gravea: L'Anarchie. Son but -- ses moyens. Paris 1899.

ženské těch kterých lidí. Tyto názory musí tudíž vykládány býti z toho základu, nikoliv opačně, jak se dálo posud.« —

Jsou tedy hmotné potřeby a hmotná výroba dle Marxa základem společnosti a její dějin; ideje, umění, právo, stát jsou jen výrostky tohoto základu.

Slova Engelsova jsou však řečena příliš lidově. Dějinný materialism, mluví-li přísně vědecky, vyslovuje se mnohem určitěji. Životní prostředky musili lidé vyráběti vždycky, aby se uživili. Nesmírná důležitost této výroby vysvětluje nám ovšem, proč daleko největší část tělesné, duševní a sociální činnosti se na ní buď přímo buď nepřímo soustřeďuje, avšak nevysvětluje nám, proč útvary státní a názory lidí jsou v jisté době takové, v jiné jinaké. Dějinný materialism proto ve svém přísně vědeckém výkladu nestaví se pouze na výrobu životních prostředků, nýbrž vyšetřuje způsob, jak a čím se vyrábějí.

»Nikoliv co se dělá,« píše Marx v Kapitále*), »nýbrž jak, jakými pracovními prostředky se to dělá, rozlišuje hospodářské epochy. Pracovní prostředky nejsou pouze měřítkem vývoje lidské pracovní síly, nýbrž též ukazovatelem společenských poměrů, v nichž se pracuje.« A bezprostředně před tím uvádí Marx, že tutéž důležitost, kterou má složení kostních reliquií pro poznání organismu zašlých zvířecích čeledí, mají reliquie pracovních prostředků (vykopaných nebo uschovaných) pro posouzení zašlých hospodářských útvarů společenských.

Jako dávají pracovní prostředky ráz hospodářským útvarům své doby, tak opět dávají hospodářské útvary ráz celé současné společnosti: její politickým zřízením i myšlení. Francouzský přírodozpytec Cuvier dovedl z předložených mu jednotlivých částek fosilních kostí uhádnouti, jak vypadalo předhistorické zvíře, jemuž ná-

*) Das Kapital I., str. 142.

ležely. Kostra určuje podobu zvířete. Určité zakřivení kosti, porušení kostního složení dává již jinou podobu tělu. Tak jest tomu i se společností. Znatelná odchylka, změna ve výrobních prostředcích: nástrojích a podmínkách výroby dává nový ráz dotčené společnosti. Jakmile zdařilo se Jamesu Wattovi zdokonaliti myšlenku Papinovu, Saveryho a Newcomenovu, kteří pokoušeli se více méně s nezdarem spoutati rozpínavost páry ve služebnost průmyslu, a jeho výtečný parní stroj učinil první triumfální vjezd do továrních místností, netrvalo dlouho a nastala dalekosáhlá revoluce ve výrobních a kommunikačních prostředcích. Na místo manufaktury nastoupila moderní velká industrie, na místo středního stavu průmyslového nastoupili průmysloví milionáři, šefové celých průmyslových armád, moderní buržoové. Velký průmysl zařídil světový trh, jejž objevení Ameriky připravilo. Světový trh dal obchodu, plavbě, pozemní kommunikaci nesmírný rozvoj. Tento působil opět na rozsáhlost průmyslu a v poměru, jak rozšiřovaly se průmysl, obchod, plavba, železnice, v tomže poměru vyvíjela se buržoasie, rozmnožovala své kapitály, tlačila všecky ze středověku dochované třídy do pozadí (Kom. Man.).

S tímto výrobním, obchodním a dopravním obratem kráčel ruku v ruce obrat v celé společnosti: staroslavné cechy zmizely, feudální privileje utopily revoluce v krvi, absolutistické státy se rozpadly, nové ústavy, nové zákony, nová mravnost, nové cítění a myšlení vzrostlo z proměněného lůna společnosti. Se změnou výrobních prostředků změnila se celá společnost. Ruční mlýn dává společnost s panskými vrchnostmi, mlýn parní společnost s průmyslovým kapitalistou.*)

Nutnou součástkou výrobních prostředků jsou výrobní síly, totiž síly, jimiž nástroje a stroje jsou v pohyb uvá-

*) Marx, Misère de la philosophie. Paris 1896. Str. 151.

děny. Dle toho, jaké jsou síly člověku k disposici, dle toho vypadají jeho nástroje a stroje a následkem toho i celá podoba výroby. Stroj neurčuje jakost a podobu síly, nýbrž naopak síla určuje podobu a rozměry stroje. Výrobní síla je člověku nejdříve daná, pak teprve na základě jí sestrojuje své nástroje. Síla ruční vyžaduje nástrojů jednoduchých a lehkých, lidské síle přiměřených, síla koňská dovoluje větší a těžší nástroje, síla parní pak dává vznik nástrojům, resp. strojům přímo gigantickým, jež pracují s mnoha tisíci koňských sil.

Výrobní síly hrají hlavní úlohu v dějinném materialismu: vysvětlují pohyb dějin, vysvětlují povahu společnosti a států, vysvětlují revoluce, sociální krise, a vysvětlují, proč kráčí kapitalistická společnost vstříc své neodvratné zkáze — vůbec theorie výrobních sil je základem celého marxismu: sociologického i ekonomického. »Sociální poměry,« píše Marx v Misère etc., str. 151, »jsou úzce spojeny s v ý r o b n í m i s i l a m i. Získáváním n o v ý c h v ý r o b n í c h s i l mění lidé svůj výrobní způsob a se změnou výrobního způsobu, totiž způsobu, jak dobývati životní prostředky, pozměňují všecky společenské poměry. Ti lidé, kteří staví sociální poměry souhlasné s jejich materielní výrobností, tvoří i principy, ideje a kategorie odpovídající jejich sociálním poměrům.«

Výrobní síly byly Marxovi při kritice dějin východiskem již hned r. 1847, kdy jeho »Bída filosofie« spatřila světlo světa a ostaly jím až do konce. Dějiny buržoasie, podané v »Kom. Manifestu«, jsou vlastně dějinami výrobních sil a jejich konfliktů s výrobními poměry. Engelsovy spisy staví dějinný materialism též na podlohu výrobních sil. Marxova klasická formule dějinného materialismu obsažená v proslulé jeho předmluvě spisu »Zur Kritik der politischen Oekonomie« jest hlavně theorií výrobních sil. Zní následovně:

»Ve společenské výrobě svého života vcházejí lidé v určité, nutné, na jejich vůli nezávislé poměry, poměry výrobní, které odpovídají určitému stupni vývoje jejich hmotných výrobních sil. Souhrn těchto výrobních poměrů tvoří hospodářské složení společnosti, věcný základ, na němž vypíná se právní a politická nadstavba, a jemuž odpovídají určité společenské formy vědomí. Výrobní způsob hmotného života podmiňuje životní pochod sociální, politický a duševní vůbec. Vědomí lidí neurčuje jejich bytí, nýbrž naopak jejich společenské bytí určuje jejich vědomí. Na jistém stupni svého vývoje ocitnou se hmotné výrobní síly společenské v rozporu s přítomnými výrobními poměry, nebo, což jest jen toho právnický výraz, s poměry vlastnickými, v nichž se posud pohybovaly. Z vývojových forem sil výrobních obracejí se tyto poměry v jejich pouta. Nastupuje pak epocha sociální revoluce. S proměnou hospodářského základu převrací se volněji nebo rázněji celá ohromná nadstavba. V pozorování takových převratů nutno rozeznávati mezi hmotným převratem ve výrobních podmínkách hospodářských, jejž jest věrně přírodovědecky konstatovati, a právními, politickými, náboženskými, uměleckými nebo filosofickými, zkrátka ideologickými formami, v nichž si lidé tento konflikt uvědomují a jej vybojovávají. Jak málo soudíme o individuu, co jest, dle toho, co si samo myslí, právě tak málo lze takovou převratovou epochu posuzovati z její vědomí, nýbrž musí se spíše toto vědomí vysvětlovati z protiv hmotného života, z přítomného konfliktu mezi výrobními silami společenskými a výrobními poměry. Společenská formace nezaniká nikdy, pokud nejsou všecky síly výrobní rozvinuty, pro něž jest dosti prostorná, a nové vyšší poměry výrobní nenastupují, pokud nejsou jejich hmotné existenční podmínky v lůně staré společnosti zplozeny. Proto klade si lidstvo vždy pouze úkoly, které může řešiti, neboť přesněji po-

zorováno najde se vždy, že samotný tento úkol vzniká jen tam, kde hmotné podmínky jeho řešení existují nebo alespoň povstávají. Ve velkých obrysech mohou býti asiatské, antické, feudální a moderně měšťácké výrobní způsoby označeny za progressivní epochy společenských formací hospodářských. Měšťácké výrobní poměry jsou poslední antagonistickou formou výrobního pochodu společenského, antagonistickou, nikoliv ve smyslu antagonismu individuálního, nýbrž antagonismu vzrůstajícího ze životních společenských podmínek jednotlivců, avšak v lůně měšťácké společnosti vyvíjející se síly výrobní tvoří zároveň hmotné podmínky k rozřešení tohoto antagonismu. Touto společenskou formací ukončují se tudíž předběžné dějiny lidské společnosti.«

Marx v této formuli vidí společenský základ jen ve výrobě, Engels v »Dühringu«*) připojuje k výrobě ještě směnu zboží. A jeho definice dějinného materialismu zní takto:

»Materialistický názor na dějiny vychází z věty, že výroba a po výrobě směna výrobků jest základem všeho společenského řádu; že v každé dějinně vystupující společnosti řídí se rozdělování výrobků a s ním sociální rozčlenění v třídy a stavy dle toho, co a jak se vyrábí a jak vyrobené se směňuje. Podle toho nemáme hledati poslední příčiny všech společenských poměrů a politických převratů v hlavách lidí, v jejich rostoucím poznání věčné pravdy nebo spravedlnosti, nýbrž musíme je hledati v proměnách výrobního a směnného způsobu. Nemáme je hledati ve filosofii, nýbrž v oekonomii dotyčné epochy. Probouzející se poznání, že existující společenská zřízení jsou nerozumná a nespravedlivá, že rozum stal se nesmyslem, dobročinnost soužením, jest jen známkou, že nastaly ve výrobních způsobech a směnných formách ve vší tichosti proměny,

*) Str. 286.

k nimž nehodí se již společenský pořádek uzpůsobený dřívějším hospodářským podmínkám. Tím zároveň jest řečeno, že prostředky k odstranění objevených nesrovnalostí — více méně vyvinuté — musí existovati rovněž v proměněných výrobních poměrech samotných. Tyto prostředky nemají se vymýšleti z hlavy, nýbrž musí se odkrýti hlavou v současných hmotných faktech výrobních.«

Toto Engelsovo podání dějinného materialismu liší se poněkud od citovaného podání Marxova. Není to snad nahodilé; tato malá různost existuje skoro ve všech definicích Marxových a Engelsových: prvý mluví pravidelně jen o výrobě, druhý o výrobě a směně zboží. K těmto dvěma druhům hospodaření připočítává též někdy dopravnictví. Nějaký rozpor mezi Marxovým a Engelsovým pojetím dějinného materialismu v tom zajisté neexistuje, poněvadž výroba a výrobní síly jsou základem obchodu i dopravnictví. Ale beze vší důležitosti Engelsovo vsunování směny do formulace dějinného materialismu přece není. Jest to rozhodně její rozšířením a odůvodněno jest tím, že výroba a směna podlehají z velké části zvláštním vnějším vlivům, a mají tudíž z velké části i své vlastní, zvláštní zákony. Na jiné straně podmiňují se ovšem navzájem a působí navzájem na sebe v té míře, že možno je označiti jako abscissy a ordinaty oekonomické křivky.*)

Značně pozměnil však Engels formuli dějinného materialismu pro dobu předhistorickou, národy divoké a barbarské. Základem společenského pořádku těchto národů jsou dle Engelsa výroba životních prostředků a pokrevenské svazky, neboť seskupují se lidé dle svého příbuzenství a jejich zvyky, jednání naproti jiným lidem řídí se podle blízkosti nebo vzdálenosti příbuzenství.

*) »Dühring«, str. 148.

»Čím méně jest vyvinuta práce,« píše Engels v úvodu ke svému spisu »Der Ursprung der Familie« etc., »tím obmezenější jest množství její výrobků, tedy i bohatství společenské, tím převážněji ovládán jest společenský pořádek rodovými svazky. Pod tímto, na rodových svazcích založeným rozčleněním společnosti vyvíjí se však výrobnost práce víc a více; s ní soukromé vlastnictví a směna, rozdíly v bohatství, používání cizí pracovní síly a tím základ třídních protiv: nové sociální živly, které během pokolení se namáhají, aby staré rodové zřízení přizpůsobily novým poměrům, až konečně nespojitelnost obou přivodí úplný převrat. Stará, na rodových svazcích založená společnost roztrhne se v nárazu nově vyvinutých společenských tříd; na její místo vstoupí společnost nová, soustředěná ve státu, jehož podřaděné jednotky nejsou již rodové svazy, nýbrž svazy místní, společnost, v níž rodinný pořádek ovládán jest vlastnickým pořádkem, a v níž nyní se ony třídní protivy a třídní boje svobodně rozvinují, z kterých skládá se obsah všech dosavadních **psaných** dějin.«

H. Cunow*) proti tomuto Morgan-Engelsovu pojetí pravěku hledí dokázati, že hospodářské poměry i u národů divokých a barbarských jsou nejvíce rozhodujícími, a připouští působnost pokrevenských svazků na jejich život a organisace ve mnohem menší míře nežli Morgan a Engels. Vývody Cunowa jsou založeny na moderních výzkumech a jsou bez odporu správnějšími nežli názory těchto dvou myslitelů.

*) H. Cunow. Die ökonomischen Grundlagen der Mutterherrschaft. Neue Zeit 1897—98. Heft 4—8.

V.

O ideologii.

V uvedených Marxových a Engelsových formulích dějinného materialismu bije nám nejvíce do očí rozdělování společenských zjevů na dva velké oddíly: na hospodářský základ společnosti a jeho nadstavbu. Co jest to nadstavba? Vše, co vzniklo v dějinném vývoji a není přímo součástkou hmotné výroby životních prostředků, jako stát se svými orgány soudními, vojenskými, parlamenty atd., náboženství, politika, umění, filosofie, školy a j. Tuto »nadstavbu« uvykli jsme si nazývati krátce společenskou »ideologií«,*) ačkoliv hodí se takový název vlastně jen na náboženství, mravouku, filosofii a politické ideje.

V jakém poměru nalézá se hospodářský základ ke své ideologické nadstavbě? Jak z Marxových a Engelsových slov vysvítá, hospodářské složení buď jen podmiňuje a pozměňuje ideologii, buď ji přímo tvoří a jest s ní tudíž spojeno ve svazku příčinném. Vždy ale jest toto základem, z něhož lze pochopiti a vysvětliti myšlení i zřízení společenské.

»Každé hospodářské složení společnosti,« píše Engels,**) »tvoří věcný podklad, z něhož celá nadstavba právních a politických zřízení, jakož náboženského, filosofického a jiného způsobu představování každého dějinného období musí se v poslední instanci vysvětlovati.« Tedy jinými slovy vyjádřeno, dějinný materialista vyšetřuje nejprve hospodářské složení společnosti, t. zv. výrobní poměry, aby porozuměl dané dějinné době, aby si vysvětlil, proč v ní existuje na př. konstituční mon-

*) Engels nás k tomu opravňuje. Viz na př. jeho »Feuerbacha«, str. 50, 51, 52.

**) »Dühring«, 12.

archie a republika a nikoliv feudální a církevní stát, proč se v ní mluví o občanských a nikoliv božských právech, proč v ní existuje občanský a nikoliv vasalský poměr, proč staví se filosofie na absolutní rozum nebo přírodovědu a nikoliv na písmo svaté atd.

V nepřátelských kritikách Marxovy theorie zahnízdil se názor, že dějinný materialism chce vysvětliti všecky společenské zjevy, všecky různé formy myšlení **jedině** z hospodářských poměrů a že státu, právu, ideím atd. nepřikládá absolutně žádné důležitosti v dějinách. Prof. Masaryk v »Otázce sociální« též tvrdí, že alespoň v jisté době svého života Marx i Engels v hospodářských poměrech viděli příčinu jen **jedinou,** později však se této výlučnosti vzdali a uznali i jiné příčiny.

Tento názor byl již bezpočtukráte potírán a také postačitelně vyvrácen. Engels v posledních letech svého života vystoupil několikráte proti tomuto nesprávnému výkladu dějinného materialismu a udělil ve svých dopisech též důtku mladším marxistům, kteří »sem tam« kladou větší váhu na ekonomickou stránku, nežli patří. Praví, že vina toho leží částečně na něm a Marxovi, poněvadž musili zdůrazňovati hlavní princip, který byl od protivníků popírán, a poněvadž neměli vždy času, místa a příležitosti, aby ostatním na vzájemném působení účastněným momentům dali jejich právo. Přílišné zdůrazňování ekonomického momentu vytkl Engels i Mehringovi.*)

Některá zajímavá a poučná místa z Engelsových dopisů, v kterých po smrti Marxově různým dotazovatelům dějinnou theorii rozváděl, uvádíme v následujícím:**)

»Dle materialistického dějinného pojetí v poslední instanci určující moment v dějinách jest produkce

*) Mehring, Geschichte etc. III., str. 557.

**) Hermann Greulich, Ueber die materialistische Geschichtsauffassung. Berlin 1897.

a reprodukce skutečného života. Více netvrdil ani Marx ani já. Zkroutí-li to někdo tak, že ekonomický moment má býti jediné určujícím, proměňuje onu větu v nic nepovídající, abstraktní, absurdní frási. Ekonomický stav jest základem, ale různé momenty nadstavby — politické formy třídního boje a jeho výsledky — ústavy, upevněné po dobyté bitvě vítěznou třídou atd. — právní formy, a teď dokonce reflexy všech těchto skutečných bojů v mozku účastníků, politické, právnické, filosofické theorie, náboženská nazírání a jejich další vývoj v dogmatické soustavy, vykonávají též svou působnost na průběh dějinných zápasů a určují v mnoha případech převážně jejich formu. Ve vzájemném působení všech těchto momentů prosazuje se konečně nekonečným množstvím náhodností (t. j. věcí a událostí, jichž vnitřní spojitost jest tak daleka, že ji pojímáme, jako by jí nebylo) ekonomický pohyb jako **nutnost** . . .«

»My děláme své dějiny sami, ale za velmi určitých předpokladů a podmínek. V nich jsou ekonomické na konec rozhodujícími. Avšak též podmínky politické atd., ano též tradice, které straší v hlavách lidí, hrají úlohu, ačkoliv nikoliv rozhodující . . . . Tak běží dosavadní dějiny na způsob přírodního pochodu, a jsou také podstatně podrobeny témže zákonům pohybu.«

»Veškerá technika určité společnosti určuje po našem rozumu též způsob a druh směny, dále rozdělování výrobků a tím — po rozpadnutí společnosti gentilní — též rozčlenění třídní, tím poměry nadvlády a poroby, tím stát, politiku, právo atd. Dále jsou pojaty do ekonomických poměrů geografický základ, na němž se tyto odehrávají, a dochované skutečně zbytky dřívějších ekonomických vývojových stupňů, které se udržely, . . . přirozeně též okolí obklopující zevně tyto společenské formy.«

»Závisí-li technika po většině na stavu vědy, závisí tato ještě mnohem více na stavu a potřebách techniky. Má-li společnost nějakou technickou potřebu, pomůže 'o vědě více do předu nežli deset universit. Celá hydrostatika (Torricelli atd.) byla vyvolána potřebou, upraviti pohorské proudy v Italii v 16. a 17. století. O elektřině víme teprve něco racionálního, až kdy byla odhalena její technická použitelnost. V Německu, žel, zvykli si spisovatelé, psáti dějiny vědy tak, jako by byly s nebe spadly.«

Raça jest taktéž ekonomickým faktorem. Engels uvádí dále příklady, jak stát a politická impotence, vzniklá z hospodářské bídy, působí na hospodářský stav. Pokud jde o velké muže, vyslovuje se následovně: Že ten neb onen velký muž v určité době a zemi povstává, jest čistou náhodou. Vyškrtneme-li jej, pak jest tu poptávka po náhradě a tato náhrada se nalezne, tant bien que mal, ale najde se trvale. Že Napoleon, právě tento Korsičan, byl vojenským diktátorem, kterého vlastními válkami vyčerpaná francouzská republika činila nutným, byla náhoda, že však nebýti Napoleona, jiný by byl jeho místo vyplnil, jest dokázáno tím, že tento muž se vždy nalezl, jakmile ho byla potřeba: Caesar, Augustus, Cromwell atd. Objevil-li Marx materialistický názor na dějiny, dokazují Thierry, Mignet, Guizot, všici dějepisci do 1850, že k tomu bylo pracováno, že čas byl pro něj zralým a musil býti objeven.

V dopise dru C. Schmidtovi v Curychu přechází Engels znovu na státní moc a politické třídy a vypočítává jejich vlivy na hospodaření národů. »Nejsnadněji«, píše v něm, »pojímá se věc se stanoviska dělby práce. Společnost plodí jisté společné funkce, bez nichž nemůže býti. Vyvolení pro ně lidi tvoří novou větev dělby práce uvnitř společnosti. Oni obdrží tím zvláštní zájmy též naproti svým volitelům, osamostatní se naproti nim, a — stát jest tu ... Nová samo-

statná moc musí sice povšechně následovati pohybu výroby, působí však též zpětně pomocí své vnitřní, t. j. jí jedenkráte předané a znenáhla dále rozvinuté relativní samostatnosti, zase na podmínky a průběh výroby. Jest to vzájemné působení dvou nerovných sil, ekonomického pohybu na jedné, po nejmožnější samostatnosti bažící a poněvadž jedenkráte dosazené, též vlastním pohybem nadané nové politické moci na druhé straně; ekonomický pohyb celkem se prosazuje, ale musí utrpěti též zpětné působení politického pohybu, jejž sám dosadil a relativní samostatností nadal, pohybu jednak státní moci, jednak s ní zároveň zplozené opozice . . . .«

»Zpětné působení státní moci na ekonomický vývoj může býti trojího druhu: může postupovati v tomže směru, pak jde to rychleji, může se proti němu obrátiti, pak se v naší době v každém velkém národě rozbije, nebo může ekonomickému vývoji jistý směr odříznouti a jiný předepsati. Tento případ redukuje se konečně na jeden z obou předcházejících. Jest ale jasno, že v případech 2. a 3. politická moc může ekonomickému vývoji učiniti velkou škodu a zplodit hromadné promrhání sil a látky. — K tomu ještě případ dobytí a brutálního zničení ekonomických pomocných pramenů, čímž za jistých okolností dříve mohl upadnouti celý ekonomický lokální a národní vývoj . . . .«

»S právem jest podobně: jakmile jest nová dělba práce nutnou, která utvořuje juristy z povolání, jest opět otevřen nový samostatný okres, který při veškeré své všeobecné závislosti na výrobě a obchodu přece má též zvláštní reakční způsobilost oproti těmto okresům . . . .«

A ještě jeden citát uvedeme k lepšímu znázornění věci: »Domnívá-li se kdo, že jsme popírali všecko a každé zpětné působení politických atd. reflexů ekonomického pohybu na tento pohyb samotný, pak bojuje jedno-

duše proti větrným mlýnům. Jest třeba podívati se jen na 18. brumaire od Marxa, kde se jedná skoro jen o zvláštní roli, kterou hrály politické boje a události, ovšem uvnitř jejich závislosti na ekonomických podmínkách. Nebo »Kapitál«, odstavec na př. o pracovním dnu, kde zákonodárství, které jest přece politickým aktem, tak rozhodně působí, nebo odstavec o dějinách buržoasie (24. kap.). Nebo proč bojujeme tedy o politickou diktaturu proletariátu, je li politická moc bezmocnou? Moc (t. j. státní moc) jest též ekonomickou potencí.«

Na těchto ukázkách, myslím, jest jasně doloženo, že Marx a Engels vlivu idejí, státu, politických událostí na dějinný vývoj a ekonomickou basi nepopírali. Ostatně prokazují to všecky jejich spisy. Ovšem vliv těchto ideologických »výrostků« je podřízeného rázu; jedině politické moci Engels přisuzuje někde velmi rozhodující účinnost, avšak politická moc je nesena ekonomickými třídami, je sama »ekonomickou potencí«.

VI.

Ke kritice ideologie.

Na základě Marxova ekonomického vysvětlování dějin bylo umožněno proniknutí mnoha do té doby nejasných a nesprávně vykládaných dějinných událostí a společenských zjevů. Tuto velikou zásluhu jeho nauce neupře žádný svědomitý protivník. V oboru právnickém, politickém, státním, mravním, filosofickém, a i v dějinách vědy a umění — vůbec v celém společenském životě hraje hospodaření vynikající úlohu. Bez hospodaření by nebylo společnosti. Každé zachvění ve výrobním procesu projede bleskem nervy celého společenského

tělesa a vyvolá v něm přerůzné pocity a snahy, které okamžitě projeví se v různých myšlenkových formách, individuelním jednání a veřejných akcích. Dříve, a z velké části ještě dnes, zapomínalo se při výkladu práva, státu, filosofie atd. na hospodářského činitele a myslelo se, že tyto věci vyvíjí se jen z hlav lidí, jen z jejich ideového sebevědomí. Marx prokázal jasně jednou pro vždy jejich spojitost s materielním základem společnosti.

Přes to však nelze popříti, že hospodářské složení nebo výroba a směna pro pochopení společenských zjevů jsou podkladem příliš úzkým. My jsme viděli, že Marx a Engels připouštěli příčiny ještě jiné, ale vždy domnívali se, že na konec hospodařením všecky společenské zjevy, když ne do podrobna, přece v podstatných rysech, lze vysvětliti. Avšak právě národnostní boje naší doby potřebují ještě jiného vysvětlení vedle vysvětlování ekonomickými poměry, neboť by jinak ani nebyly boji národnostními. A náboženské zápasy středověku by nebyly náboženskými, kdyby v nich náboženské nazírání nehrálo velkou úlohu. Že vědecké vysvětlování těchto nesmí se již spokojiti jen líčením rozporu mezi náboženskými idejemi, že musí vyšetřovati příčiny, které tento rozpor přivodily, a materielní motivy a síly, které způsobily jeho násilné rozřešení, jest dnes úplně zřejmo. A k ujasnění toho Marxova nauka bez odporu přispěla.

Vliv objektivního poznání na ideologii. Vedle ekonomických poměrů pro pochopení dějinných zjevů a především myšlenkového ovzduší, myslím, musí v každé době sloužiti za základ též dosažený stupeň **objektivního poznání.** Co jest objektivní poznání? Jsou to nahromaděné mravní, politické a náboženské ideje? Nikoliv. Objektivní poznání značí soubor vědomostí, jichž nabyli lidé pozorováním sebe, přírodního okolí a společnosti. Čím menší jest fond těchto vědomostí objektivních, tím primitivnější, nedokonalejší a fantastičtější jsou všecky

představy lidí, ať náboženské ať filosofické. Teprve když nashráněno bylo tisíciletým vývojem dostatečné množství jednotlivých poznatků, mohla zroditi se věda. Objektivní poznání není stavbou morálních nebo politických anebo filosofických idei, nýbrž vnímáním a určitým proniknutím světa. Jest přirozeno, že všecko, co si lidé myslí a před stavují, všecky ideály, jež si v hlavách strojí, že vše to jest závislo na tom, jak dalece jejich poznání světa jest pokročilé. Lidé, kteří v přírodě viděli jen čtyry živly, filosofovali zcela jinak, nežli filosofové moderní, stojící na vymoženostech analytické a synthetické chemie, fysiky, fysiologie atd. A na tento fakt nesmíme zapomínati, chceme-li pochopiti náboženství a náboženská hnutí, moderní filosofii a socialism, theorii přirozených práv a vůbec myšlení celé moderní doby i myšlení její jednotlivých vrstev.

Všecky t. zv. společenské ideje jsou arciť produkty životních poměrů člověka k člověku. z největšího dílu produkty poměrů hospodářských; jejich původ musí se tudíž hledati v těchto poměrech, ale proč jsou ty ideje rázu náboženského, proč přirozenoprávního, materialistického, deistického — to nezodpoví nikdy hospodářské poměry.

Engels sám nehledá v hospodaření původu náboženství, nýbrž v počátečních představách necivilisovaných lidí.*) Ale, píše dále, proměny, kterých dozná během doby tradicionelní náboženská látka, pramení z třídních, tedy hospodářských poměrů. Dojista, hospodářské poměry mají vliv na původní náboženské představy, ale náboženské představy nejsou jen pozměňovány, ony se též vyvíjí z méně dokonalých v dokonalejší — a o to běží. Moderní náboženské nazírání na př. Kantova boha, Spencerovo »nepoznatelno«, nebo pantheism, anebo proměnu starých, hrubých bohů v abstraktní

*) »Feuerbach«, 52—56.

jediné božstvo lze vysvětliti především nebo jedině stoupajícím vývojem poznání. Poměry společenské mohou tu míti vliv jen modifikující. Intelektuální náčelníci kommunistických hnutí nejnižších lidových vrstev před třemi a více sty lety byli bez výjimky středními náboženskými mystiky, v pozdějších stoletích byli deisty nebo atheisty — lze tuto proměnu myšlení vysvětliti snad třídními hospodářskými poměry? Vždyť zastupovali stejné třídy. Moderní antisemitism je výronem hospodářských poměrů, avšak není zároveň výplodem primitivního společenského nazírání mass? Byl by dnešní klerikalism možným, kdyby nespočíval na prvním místě na opozděnosti venkovského lidu? Vědění je moc, ale nevědění jest také moc. Pokud antisemitism a klerikalism je hlásán intelligencí, spisy a žurnalistikou, buď vyplývá též z nevědomosti této »intelligence« nebo je sprostým švindlem a vyssavatelem lidské hlouposti.

Odstranění náboženských válek a rozporů minulých století jest bezprostřednějším dílem vývoje vědeckého nežli vývoje průmyslového: theologie padá jen vědou. Na socialism měl pokrok poznání též vliv. Pomineme li antickou dobu, jest socialism tak starý jako křesťanství. Není snad plodem moderních výrobních poměrů, nýbrž plodem rozporu mezi chudými a bohatými vůbec. Vývojem výrobních poměrů se měnil a nabýval jiné tvářnosti, avšak měnil se i vývojem poznání objektivního. V době středověké a v době reformace byl náboženským, v době anglické revoluce počínal přibírati na sebe ráz atheistický, před francouzskou revolucí byl atheistickým nebo deistickým, dnes jest po většině materialistickým a založeným na ostatním vědeckém vývoji: zákonitosti dějinné, theorii vývojové a j. Vědecké poznání společnosti a vynálezy dokonalejších střelných zbraní, jež samy navazují opět na vědecké vymoženosti, zmírnily silně jeho revolučnost, kterou se vyznačoval před několika desítiletími. Zkrátka, jest zřejmo, že myšlenková

hnutí společenská jsou výplodem jak poměrů hospodářských, tak současného stupně duševního vývoje, hlavně vývoje přírodovědeckého a dějepiseckého.*)

V soudnictví vývoj kulturního poznání odstranil středověké ordálie, nesmyslný způsob dokazování viny nebo neviny pomocí zkoušek ohněm, vodou, soubojem atd., a nahradil je plánovitým vyšetřováním vinníka a svědků, vyšetřováním psychologického stavu vinníkova a okolností, za nichž čin spáchal. Pokrok vědy učinil dále nemožným hanebné upalování domnělých kacířů a čarodějů, učinil nemožným, aby opakoval se ještě dnes nesmyslný kousek lisabonského soudu, který r. 1601 odsoudil cvičeného koně k smrti, poněvadž prý byl posedlý ďáblem.

Jak rozmetány byly staré ideje náboženské založené na lidské nevědomosti postupem vědy a jak tímto postupem vědy podrývána byla kněžovláda, vypravuje J. W. Draper ve své knize »Dějiny konfliktů mezi náboženstvím a vědou«. — Lassalle přikládal objektivnímu poznání v sociálním ohledu též veliký význam. A co je podivuhodného, starý a slavný revolucionář a

*) Proč socialism Saint-Simonův, Owenův a Fourierův byl utopistickým, vysvětluje Engels tím, že kapitalistická výroba byla v jejich době ještě málo vyvinuta a oni musili elementy nové společnosti konstruovati si z hlavy (Die Entwicklung des Sozialismus 1891, str. 7). Na tentýž způsob vysvětluje pouze ekonomicky Gerhard Krause, proč Spinoza neznal společenského determinismu. Naproti tomu uvádím: Kdyby sebe nadanější lidé bez předchozího vědeckého vývoje, jenž je zbavil theologického nazírání, dal jim správnou methodu zkoumání, poskytl jim jasný pojem přirozené zákonitosti a nastřádaný historický materiál, který jim dává možnost celkově přehlédnouti dějiny, byli postaveni před dnešní nejvyvinutější poměry výrobní, nepochopili by jejich podstatu a sociální příčinnost právě tak jako divoch zákony rozbouřeného moře, na něž se skály patří. Při výkladu určité myšlenkové doby nesmíme nikdy zapomínati vedle hospodářských poměrů na druhý největší dějinný element — stupeň poznání, jaký v dané době jest dosažen.

spiklenec Blanqui došel konečně toho názoru — zajisté velikými zkušenostmi odůvodněnému — že uskutečnění kommunismu je možným jen na základě pokroku vědy a osvěty.

Vliv vědy na hospodářské poměry. Jako má rozhodující vliv objektivní poznání na ideologii, tak má velký vliv i na hospodaření. Poznání nezískáváme jen na cestě výrobního procesu, rozdělování a směňování statků — jakkoli jsou tyto funkce hospodářského života velkými ložisky kulturního poznání*) — nýbrž všude, kam oko může dohlédnouti. Člověk není pouhou výrobní silou, jest i tvorem pozorovacím, jejž zajímá vše, co vidí, slyší a cítí, a který přirozeným pudem je veden k tomu, aby všecko co možno nejpřiměřeněji pochopil. Četné důležité objevy vědecké byly učiněny, aniž měly nějaký vztah k hospodaření; teprve později, třeba až po dlouhé době, působily dalším vzděláním na zdokonalení výroby. Chceme-li porozuměti hospodaření, alespoň modernímu hospodaření, musíme míti zřetel nevyhnutelně na vědecký vývoj, především na vývoj chemie, fysiky, geografie a geologie.

O moderní době by Marx řekl, že jest výplodem vývoje hospodářského; jiný by mohl říci, že jest výplodem vývoje vědeckého. Pravdu, ovšem poněkud jednostrannou, by měli oba. Vývoj vědy byl dojista podmíněn a puzen hospodařením, avšak kde by byl náš národohospodářský život, kdyby nebylo fysiky a chemie, vzdělávaných na samostatné cestě a na vlastní dělbě práce? Celý náš hospodářský život jest velkolepým vtělením abstraktního poznání přírodního ve výrobky lidské ruky.

---

*) Hrubé zeměměřictví Egypťanů vzalo svůj původ v potřebě, měřiti půdu, kterou každý rok Nil zavodňoval, a periodičnost tohoto zaplavování dala v Egyptě a Babyloně popud k objevení primitivních pohybů astronomických. (A. Labriola, Essais sur la conception matérialiste de l'histoire. 1897. Str. 253—4.)

Koncentrace výrobní — toť vlastně koncentrace lidské intelligence!

Otázku, jaký vliv má věda na průmysl, Marx a Engels nikdy důkladněji neprobrali. »Kapitál« Marxův vodí nás jen dílnami, kde v divokém chvatu hřmotí stroje, špinavými předměstími, kde zuří morální a fysická nákaza kapitalistického města, tržišti, kde připravují se zkázonosné obchodní krise — do světnic učenců a vynálezců nás nezavádí. Líčí nám mechaniku výrobní, ne však její psychologii. Oba často zmiňují se, jak parní stroj zrevolucionoval výrobu, jak nesmírně zvýšil lidskou výrobnost, uspíšil majetkovou koncentraci a mizení středního stavu, ale zapomínají, že za svou »revolučnost« děkuje četným předchozím objevům fysikálním.

A nejinak je s elektřinou a chemií — těmito dalšími pákami moderního průmyslu. Celá století předběžného theoretického bádání byla nutna, nežli mohla býti založena elektrochemická výroba, nežli mohly postaveny býti telegrafy, zavedeny elektrické svítilny, elektrické tramwaye a dokonce elektrické železniční lokomotivy. Chemie musila projíti fantastickou alchymií, postupovati krok za krokem pomocí nejjemnějšího rozkladu a měření látek — původně bylo to z velkého dílu bez praktického významu pro hospodaření — nežli na její vymoženostech mohly vzrůsti dnešní továrny alizarinové, výroba různých kyselin a olejů nežli mohly jí býti zdokonaleny a zlaciněny cukrovarnická výroba, zemědělství a vůbec všecka odvětví hospodářská. Kde by byla dnešní výroba, dnešní společenský život, dnešní populace, kdyby hospodaření bylo se spokojilo jen svou hrubou technikou a nepřijalo theoretických vymožeností věd!

Jest velmi rozšířena theorie, že objevy fysikální, chemické a j. jsou vyvolávány potřebami a zjevy hospodářskými. Engels, jak jsme viděli, vyslovuje se též v tom smyslu. Pravidlem to však není. Ostatně i v těch případech, kde hospodářská praxe vede k novým objevům

vědeckým a praktickým, jest dosažený stupeň vývoje vědeckého nevyhnutelnou podmínkou jejich objevení. Torricellův tlakoměr vztahuje se ovšem na jistý nedostatek pozorovaný na pumpách, avšak zároveň i na myšlenku Galileovu o tíži vzduchu. Nejenom zjev hospodářský, též dosavadní vývoj vědecké fysiky byl nutným, aby vznikl tlakoměr. Jiné objevy byly častokráte čistě náhodnými; tak na př. objev galvanického proudu lékařem Galvanim, objev galvanoplastiky Jacobim a Spencerem a j. R. 1845 náhodným pozorováním přišel Armstrong na to, že vodní pára, proudící z úzkého otvoru, třením stává se silně elektrickou a sestrojil na základě toho parní elektriku. Té »náhodnosti« musí se ovšem rozuměti tak: Galvani, Jacobi, Spencer, Armstrong a jiní nebyli by nikdy na to přišli, kdyby nebyli bývali dobře obeznámení s vědeckými výzkumy na jejich objev se vztahujícími. Zvláště na Galvanim a Voltovi možno pádně pozorovati, jak theoretické poznání jest způsobilé bez popudů, z národního hospodaření vycházejících, zploditi objevy epochálního významu pro hospodaření samotné.

Daný vývojový stupeň přírodního poznání není nutným jen pro posuzování společenské ideologie (t. j. náboženské, filosofické a p.), nýbrž též pro posuzování odpovídajících hospodářských poměrů. V devatenáctém století jest věda oekonomickou basí společnosti.

Před desíti stoletími mohlo se snad lidstvo uživiti bez vědy, dnes však stala se tato tak velikou materielní mocí, že její odstranění by mělo v zápětí strašlivou společenskou katastrofu. Pro dnešek neplatí slova Engelsova: napřed musí lidi jísti, nežli mohou provozovati politiku, vědu atd. Dnes musí lidi provozovati vědu, aby mohli jísti. A věta Marxova: výrobní způsob podmiňuje duševní pochod vůbec, platí v naší době*) do

*) Jako byl vždy duševní pochod podmiňován výrobním způsobem, byl též výrobní způsob vždy podmiňován duševním po-

velké míry v obráceném smyslu: duševní pochod podmiňuje výrobní způsob.

Marx a Engels měli vědu ve vysoké úctě, ale nedovedli jí dáti místo ve své theorii. Všimněme si jen jejich definicí dějinného materialismu, jež jsem shora doslovně citoval. Pouze v jediné z nich najdeme vysloveno slovo »věda«. Ale jakmile běží o vysvětlení nazírání dané doby, nikdy do tohoto nazírání, jež má se oekonomicky vyložiti, nevtahují vědu a vždy mluví jen o náboženství, filosofii, právu, umění, státním zřízení jako ideologii. Věc jest tím zajímavější, že v jejich mladistvých literárních pracích věda stojí někdy po boku hospodářských poměrů. V Heilige Familie vytýká Marx kritické kritice Bruna Bauera, že jako odděluje myšlení od smyslů, duši od těla, sebe sama od světa, tak odděluje dějiny od přírodovědy a průmyslu. A Engels ukazuje v Deutsch Französische Jahrbücher, čím povinováno jest zemědělství tohoto století jedině chemii, ano jedině dvěma mužům — siru Humphrey Davymu a Justus Liebigovi. Použitím již dnes (t. j. 1844) známých zlepšení může plodnost půdy více nežli šestkráte býti zvýšena. V pozdějších spisech ve »Feuerbachu« a »Dühringovi« Engels přírodovědě připisuje velký vliv na nazírání naší doby.

Jisto jest, že Marxovi a Engelsovi věda byla něčím důležitějším nežli ona obyčejná ideologie, kteroužto Engels nazýval svým pověstným výrazem »reflexe« ekonomických poměrů, a o které mluví uvedené jejich definice dějinného materialismu. V »Kapitále« (I., 573) nazývá Marx pracovní sílu, vědu a půdu elastickými potencemi kapitálu — počítá tedy vědu, pokud ovšem se ve výrobě používá, k hospodářskému základu.

---

chodem, poněvadž nelze duševní práci od hmotné oddělovati. Nikdy však to nebylo tak zřetelným a pronikavým jako dnes, kdy theorie od praxe oddělena byla rozsáhlou dělbou společenské práce.

Škoda, že působnost vědy a objektivního poznání vůbec na dějiny a především na myšlenkové ovzduší společenské Marx a Engels důkladněji nepropracovali. Kdyby byli doplnili svou theorii vývojem objektivního poznání, byla by tím získala na dvojí způsob: předně byly by dějinné zjevy všestranněji vyložitelny*), za druhé byl by myšlenkový pochod, který snaží se vysvětliti ekonomií, podložen lépe ve smyslu moderní theorie vývojové. Takto zdá se mnohdy, jakoby v jejich nauce myšlenkový pochod byl v každé době bezprostředně nebo prostředně pouhým výparem hospodářského složení a hospodářských potřeb, a jakoby jedině hospodaření bylo schopno samostatného vývoje. Mehring na této zásadě kulturní vývoj vykládal. Marx a Engels se často silně k tomu klonili. i tam, kde výslovně vliv ideologie připouštěli, ačkoliv bylo by příliš odvážným tvrditi, že neznali jiných vývojových sil nežli jen hospodářské.

*) Obmezováním okrsku působnosti ekonomických příčin na myšlenkové ovzduší čelnými marxisty činí se doplnění Marxovy nauky přímo nutností. H. Cunow kritisuje znamenitou knihu curyšského soukr. docenta dra A. Eleutheropulosa »Die Philosophie als die Lebensauffassung des Griechenthums auf Grund der jedesmaligen gesellschaftlichen Verhältnisse« (Neue Zeit, 6. ledna 1900) líči dějinný matesialism následovně:

» – — — Materialistická dějinná theorie není vysvětlovací theorií pro ty neb ony fysikální, matematické nebo astronomické hypothesy, ani pro individuální náklonnosti nebo náboženskokosmogonické fantasie — její obor jest sociální povstávání. Jest sociologickou příčinnou theorií, která má co činiti se společenskými zjevy, jejich příčinami, spojitostmi a podmínečnostmi, a jen pokud myšlení a mínění vztahuje se na sociální život, společenské bytí, náleží do její vysvětlovacího oboru.« Vlastní přírodní filosofie, na př. filosofická kosmologie, leží z velké části mimo obor platnosti materialistické theorie dějinné.

Cunow vylučuje tedy velkou část »ideologie« z dosahu platnosti dějinného materialismu. — Kosmologické a kosmogonické nazírání (náboženské, filosofické nebo přírodovědecké) nelze však oddělovati prostě od myšlení vztahujícího se na společenský život; a následkem toho i pro pochopení myšlení »společenského« nutno hledati základ ještě v něčem jiném nežli v ekonomických poměrech.

V dopise Mehringovi*) upírá na př. Engels ideologickým sférám, které v dějinách hrají úlohu, samostatný historický vývoj, nikoliv však historickou působnost. A praví pak, že »historický moment, jakmile jest na svět přiveden jinými, konečně ekonomickými fakty, reaguje též na své okolí! Z toho by ovšem vyplývalo, že vývojový pramen ideologie leží jen (»konečně«) v ekonomii, a bylo by to v odporu s jinými výroky Engelsovými, jako na př. s jeho názorem, že »náboženství vzniklo ve velmi staré době (zu einer sehr waldursprünglichen Zeit) z omylných, samorostlých představ lidí o jejich vlastní a je obklopující vnější přírodě.« **) Zde vyvozuje Engels ideologii z nesprávného poznání přírody a nikoliv z ekonomie!

Takové navzájem si protilehlé výroky činí a činil ostatně každý velký učenec, poněvadž lidé jsou omylní. Naší úlohou jest však, srovnati všecky dotyčné jejich výroky a souditi pak dle jejich povšechného, nikoliv jednotlivého smyslu.

Faktem ovšem jest, že neekonomické vývojové síly a neekonomické podmínky vývoje Marx a Engels silně podceňovali nebo na ně zapomínali.

VII.

Výrobní síly.

Klíč k pochopení Marxovy dějinné nauky leží ve výrobních silách a výrobních poměrech. Jasné definice výrobních sil nám Marx a Engels nezanechali. Je to zajisté divné, považíme-li, že je pokládali za páky celistvého dějinného vývoje.

*) Mehring, Geschichte etc. III., 557.
**) »Feuerbach«, str. 52.

Za výrobní síly především musíme pokládati ty, které účelně uvádějí v pohyb pracovní nástroje a stroje, jako jest síla ruční, dobytčí, vodní, parní, elektrická atd. Nejhlavnější výrobní silou jest síla dělníkova, síla ruční. »Kapitál« Marxův neustále mluví o dělníku ve vlastnosti pracovní síly a »Misère de la philosophie«, str. 243 praví: »Ze všech výrobních nástrojů největší výrobní silou jest revoluční třída samotná« (t. j. dělnická).

K těmto možno připočísti směle, jako to činí Engels ve »Feuerbachu« str. 48, čistě výrobní páky: dělbu práce a spojení množství dělníků v jediné manufaktuře. Důslednost a smysl Marxových vět dále žádá, abychom připojili sem ještě stoupající dovednost dělníkovu, fysické a chemické síly, kredit, zkrátka všecko, co bezprostředně usnadňuje výrobnost ve větších rozměrech.

Počet výrobních sil se tím množí, avšak tím ještě vyčerpán není. Nejen hybné síly, ale i nástroje a stroje, dopravní a spojovací prostředky a jejich zdokonalení jsou výrobními silami. Tak na př. praví Kom. Manifest str. 13: »Buržoasie stvořila za svého sotva století třídního panství početnější a kolosálnější výrobní síly nežli všecky minulé generace dohromady. Podmanění přírodních sil, strojství, používání chemie v průmyslu a zemědělství, parní plavba, železnice, elektrické telegrafy, vzdělání celých světových dílů, upravení řek pro plavbu, vydupaná celá obyvatelstva ze země — které z dřívějších století tušilo, že takové výrobní síly dřímaly v lůně společenské práce?« Engels v »Dühringu« na mnoha stranách (288, 298, 300, 304 atd.) stotožňuje výrobní prostředky s výrobními silami, na str. 287 dokonce celou velkou industrii.

Jak čtenář vidí, určitého pojmu pro výrobní síly ve spisech Marx-Engelsových není. Pod výrobními silami jest zahrnuta vlastně celá výrobní a spojovací technika, všechny prostředky praktického hospodaření.

Výrobním silám dávají Marx a Engels velkou sociální důležitost tím, že je spojují s výrobními třídami proti výrobním řádům: tak buržoasie byla dějinnou representantkou výrobních sil doby manufakturní proti řádům feudálním, proletariát jest dějinným representantem výrobních sil v moderní době proti buržoasii. Výrobní síly jsou v dějinném materialismu elementem věčně revolučním a třídním. Kterákoli třída je zastupuje, vždy musí býti revoluční jako jsou ony.

VIII.

Výrobní poměry.

Často potkáváme se v Marxových a Engelsových spisech s výrazem v ý r o b n í z p ů s o b. Výraz ten není ustálen na určitém pojmu. Někdy jsou jím označovány výrobní síly, technika výrobní, nejčastěji však je spojován s přívlastkem »kapitalist cký«, »feudální«, »kommunistický« a značí pak určité výrobní poměry. Přejdeme proto přímo k v ý r o b n í m p o m ě r ů m.

»Na jistém stupni svého vývoje,« píše Marx, »ocitnou se hmotné výrobní síly společenské v rozporu s přítomnými v ý r o b n í m i p o m ě r y nebo — což jest pouze toho právnický výraz — s p o m ě r y v l a s t n i c k ý m i, v nichž posavad se pohybovaly.« Výrobní poměry jsou tudíž totéž, co poměry vlastnické. majetkové. Výslovně to dokládá Kom. Manifest, str. 13. kde mluví o vzpouře výrobních sil proti feudálním výrobním poměrům čili jedním slovem feudálním poměrům vlastnickým a dále o vzpouře moderních výrobních sil proti moderním výrobním poměrům, vlastnickým poměrům. Jsou-li výrobní poměry vlastnickými poměry, pak jsou jednak poměry

mezi různými majiteli, jednak mezi majetnými a nemajetnými.

Výrobní čili majetkové poměry jsou proto poměry třídními, především poměrem mezi dělníkem a kapitalistou, dále třídními poměry jinými: poměrem velkovýrobce k malovýrobci, zemědělce k průmyslníkovi, výrobce ke konsumentovi, obchodníka, bankéře k výrobci atd. Souhrn těchto výrobních poměrů tvoří hospodářské složení společenské, hospodářský základ, na němž se vypíná ideologie. Jest tedy hospodářské složení společenské složením z různých společenských tříd, čili jinými slovy: základ ideologie jest třídní. V učení o výrobních poměrech jest obsaženo zároveň učení o společenských třídách. Poněvadž hospodářský základ společenský jest třídní, proto jest celá na něm se vypínající ideologická stavba třídní: stát jest organisací třídní, armáda a úřady slouží jedné, vládnoucí třídě, morálka jest třídní, filosofie nese na sobě stopy třídních interesů.

IX.

O základních rysech dějinného materialismu.

Citovaná formule dějinného materialismu z předmluvy »Zur Kritik« etc., na str. tohoto spisku jest pravý vzor marxistického slohu. V několika úžasně stručných a jadrných větách kreslí nám všechny hlavní rysy dějinné theorie. Každé slovo jest celou větou, každá věta celým článkem.

Hned s počátku naznačuje nám ve výrobních silách všeobecnou technickou podlohu výrobních poměrů, ve výrobních poměrech podává nám theorii třídní, v sou-

hrnu výrobních poměrů hospodářské složení společenské, na němž se vypíná společenská ideologie, v konfliktu výrobních sil s výrobními poměry theorii revoluční, v odstranění společenských antagonismů (protiv) theorii socialistickou a v připoutání dějinné činnosti lidstva na vývoj výrobních sil a vývoj jejich materielních podmínek theorii železné vývojové zákonitosti, která jako magnetická síla celý marxism proniká. Všecko navzájem se podmiňuje a vysvětluje, navzájem sebou souvisí jako v nejlepším možném ordre naturel francouzských utopistů.

Nikde žádný apel na rozum a přirozená práva, žádné dovolávání se nové společnosti na základě spravedlnosti a lidskosti, žádné deklamace o nutném vítězství pravdy — podobné věci nemají v Marxově theorii místa, nanejvýš jsou tam pojaty jako ideologické zjevy, které tato vysvětluje, avšak nepovažuje za hybné síly dějin. Na místo přirozených práv podkladem společnosti jsou výrobní síly a poměry, na místo spravedlnosti a lidskosti panuje třídní zájem, na místo přirozeného rozumu třídní ideologie, na místo vítězství pravdy klade Marx vítězství sociální třídy, na místo zápasu dobra se zlem vzpouru výrobních sil proti vlastnickým poměrům, na místo mravních motivů lidského konání přírodní slepé zákony výrobního procesu. Všecko smýšlení předcházejících století obrátil na ruby. Byl to gigantický čin, jejž provésti mohl jen tak obrovský, bezohledný a revoluční genius jako Marx.

X.

O theorii třídní.

Třídní boj. »Dějiny dosavadní společnosti jsou dějinami třídních bojů,« začíná známou větou Kom. Ma-

nifest a vyjmenovává třídy zápasící. »V dřívějších dějinných dobách,« píše totiž, »nalézáme skoro všude úplné rozčlenění společnosti v rozličné stavy, rozmanité stupně ve společenském postavení. Ve starém Římě máme patricije, rytíře, plebeje, otroky: ve středověku feudální pány, vasaly, cechovní měšťany, tovaryše, poddané a k tomu měla ještě skoro každá z těchto tříd opět zvláštní stupně.« Z feudální společnosti vzrostla společnost měšťácká, která třídy neodstranila. Na místo starých postavila nové třídy, nové podmínky utlačování, nové způsoby boje. Naše doba, doba buržoasie, vyznačuje se tím, že třídní protivy zjednodušila. Celá společnost rozpoltuje se víc a více ve dva velké nepřátelské tábory, ve dvě velké, přímo proti sobě stojící třídy: buržoasii a proletariát.

Potlačovatelé a potlačovaní vedli mezi sebou nepřetržitý, hned skrytý, hned otevřený boj, který vždy končil revolučním přetvořením společnosti nebo společným pádem bojujících tříd.

Nežli se přikročuje k líčení nějaké theorie, vymezují se předem přesně pojmy, na základě jichž byla budována. Po tomto krátkém úvodu Kom. Manifestu jest jasným, co si Marx pod pojmem »třídy« představoval. Třídy jsou rozličné vrstvy určité společenské organisace navzájem protilehlých zájmů. V »Kapitále« vyjmenovává Marx tři velké třídy moderní, na kapitalistickém výrobním způsobu založené společnosti; jsou to: námezdní dělníci, kapitalisté a pozemkoví vlastníci.*)

Pozemkoví vlastníci, totiž vlastníci, žijící z pozemkové renty — Marx má tu na mysli hlavně poměry anglické — jsou vlastně právě tak dobře kapitalisty jako kapitalisté průmysloví, a tím vysvětluje se věta Kom. Manifestu, že v moderní době rozpoltuje se spo-

*) Das Kapital III. 2. Str. 421.

lečnost víc a více ve dvě třídy: buržoasii, t. j. kapitalisty a proletariát.

Theoreticky znázornil Marx zájmový rozpor mezi třídou kapitalistickou a dělnickou svou nadhodnotou. Nadhodnota představuje určitou veličinu vykořišťování dělníkovy práce. Dělník musí vyrobiti větší hodnotu nežli obnáší hodnota jeho mzdy a hodnota ostatních pracovních výloh spojených s jeho výrobou — on musí vyrobiti i zisk podnikatele a rentu majiteli pozemku. Po vykonané práci obdrží tudíž mnohem méně nežli obnáší hodnota jím skutečně vykonané práce. Pracuje-li na den, dejme tomu za 2 koruny mzdy, bude svému podnikateli poskytovati tím větší nadhodnotu, čím déle nebo čím úsilovněji bude pracovati. Pracuje-li od kusu, bude z něho pumpovati podnikatel tím větší nadhodnotu, čím laciněji akorduje práci. Rozpor mezi podnikatelem a dělníkem dán jest již samotnou existencí nadhodnoty, totiž tím, že dělník musí přepouštěti velkou část hodnoty, již sám vyrobil, svému pánu. Rozpor ten však stává se ještě mnohem ostřejším úsilím podnikatelovým, nadhodnotu co možno zvětšiti. Z těchto rozporů povstávají ony, za naší doby tak velevšední konflikty mezi kapitalisty a dělníky — stávky. Dělník hledí, aby byl co nejméně vykořisťován: bojuje za zkrácení pracovní doby, za zvýšení mzdy, za větší svobodu v pracovním poměru. Kapitalista naproti tomu hledí nadhodnotu zvýšiti prodlužováním pracovní doby, snižováním mzdy a utužováním kázně nad dělníky. — Nadhodnota jest tudíž Eridiným jablkem, jež z těchto dvou společenských vrstev učinilo dva zájmově protivné tábory, dvě nepřátelské třídy.

Avšak pouhým znázorněním protilehlosti hospodářských zájmů mezi dvěma společenskými vrstvami není pojem Marxovy třídy vyčerpán. Marx nepojímá třídu jen v hospodářském smyslu, nýbrž zároveň v politickém smyslu. Aby třída tvořila třídu v pravém smyslu slova,

musí míti třídní vědomí, vědomí o společných zájmech všech její příslušníků. A s tohoto stanoviska píše Marx v Misère de la philosophie*): »Ekonomické podmínky proměnily nejprve v zemi lidové massy v dělníky. Vláda kapitálu utvořila pro tyto massy společné postavení, společné zájmy. Jsou tudíž tyto massy již třídou naproti kapitálu, avšak nejsou ještě třídou pro sebe. Za boje spojí se tyto massy a ustaví se v třídu pro sebe. Zájmy, jež hájí, stanou se zájmy třídními. Ale boj třídy proti třídě jest bojem politickým.«

Jinde píše Marx:**) »Pokud žijí miliony rodin za hospodářských existenčních podmínek, jež odlišují jejich životní způsob, jejich zájmy a jejich vzdělání od tříd ostatních a proti těmto je nepřátelsky staví, tvoří třídu. Pokud existuje pouze lokální spojitost mezi parcelovými sedláky, totožnost jejich zájmů nevytvořuje mezi nimi žádné pospolitosti, žádného národního svazu a žádné politické organisace, netvoří třídy.«

Nyní objasňuje se nám znamenitě ona jinak nesrozumitelná věta Kom. Manifestu, že nejbližší cíl komunistů jest »utvoření třídy z proletariátu« atd. Věta neznamená snad, že kommunisté chtějí proletářskou třídu dělati, nýbrž znamená, že chtějí z proletářské třídy učiniti třídu »pro sebe«, že chtějí ji povznésti k třídnímu vědomí, k vědomí, že její zájmy jsou protilehlé zájmům třídy kapitalistické, že zájmy všech proletářů jsou totožné, a na základě toho vytvořiti z těchto politickou třídní organisaci oddělenou od stran měšťáckých, třídní organisaci, jejíž úkol jest dobytí státní moci a odstranění kapitalistického hospodaření. Proletariát stává se tedy teprve svým třídním politickým vědomím skutečnou historickou třídou, třídním činitelem dějinným.

*) Paris 1896, str. 241.

**) Der achtzehnte Brumaire etc., 3. vyd., str. 98.

Pokud nemá toho vědomí, není třídou v pravém smyslu slova, není třídou »pro sebe« — a kdyby ho nenabyl, nikdy by se nemohl osvoboditi. Odtud jde, proč Marx třídnímu vědomí dělnictva přikládal tak nesmírnou důležitost, proč zdůrazňoval ve svých politických a historických spisech tolik třídní rozpory, proč soustředil své národohospodářské studium především na vylíčení nadhodnoty. Všecky svazky jeho nesmrtelného díla »Kapitálu« obírají se nadhodnotou.

Výroba kapitálu je existenční podmínkou měšťácké společnosti, kapitál vzniká z vykořisťování, z nadnodnoty — tedy je nadhodnota existenčním základem měšťácké společnosti. Byl-li »Kapitál« životním dílem Marxa jako vědce, bylo dokázání existence nadhodnoty životním jeho úkolem jako socialisty, neboť v tomto důkazu leží důkaz, že zájmy dělnictva a tříd kapitalistických jsou absolutně neslučitelny, že se vylučují jako den a noc a jejich rozpor může býti odstraněn jedině odstraněním kapitalistických tříd, odstraněním nadhodnoty. Vědomí o této nadhodnotě je tedy třídním vědomím proletariátu a toto vědomí nutnou podmínkou jeho emancipace. Marxův »Kapitál« nemá tedy jen vědecký význam, nýbrž má zároveň a především agitační, bojovný význam.

Co si představoval Marx pod pojmem »proletariát«? O tom píše v I. svazku »Kapitálu« (578): »Pod »proletářem« má se ekonomicky rozuměti jen námezdní dělník, který vyrábí a zhodnocuje „kapitál“ a bývá vyhozen na dlažbu, jakmile stal se zbytečným pro zhodnocovací potřeby »monsieura kapitálu«, jak Pecqueur tuto osobu jmenuje. »Charavý proletář pralesu« jest roztomilým fantomem Roscherovým. Obyvatel pralesu jest vlastníkem pralesu a zachází s pralesem, právě tak bez ostychu jako orang-utang, jak se svým majetkem. Není tedy proletářem. Tomu by bylo tak jen tehdy, kdyby vykořisťoval prales jej, a nikoliv, vykořisťuje-li

on prales.« — Proletářem jest tedy dle Marxa námezdní dělník, nemajetný člověk, který svou chudobou odsouzen jest, aby dával se vykořisťovati kapitalisty a aby jejich kapitál zvětšoval nebo zhodnocoval, jinými slovy: vyráběl nadhodnotu. Na tomto proletáři staví Marx a Lassalle »církev« přítomnosti*) a »tisíciletou říši« budoucnosti.

Úkol Marxova socialismu vrcholí tedy v ideálním bodě odstranění hospodářského vykořisťování. Odstranění hospodářského vykořisťování znamená odstranění proletariátu, odstranění proletariátu znamená však též odstranění třídy kapitalistické, poněvadž tato bez proletariátu nemůže existovati. Odstranění třídy kapitalistické předpokládá však zároveň odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků, poněvadž soukromé vlastnictví vyrábí majetkové různosti, tím nemajetný proletariát a kapitalistické vykořisťovatele nemajetných. »Jsem tudíž pevně přesvědčen,« praví již Hythlodaeus v Morově utopii, »že ani rovné ani spravedlivé rozdělování statků ani blaho všech není možným, pokud soukromé vlastnictví nebude zapuzeno.« Idea odstranění všeho soukromého vlastnictví nebo alespoň podstatné části soukromého vlastnictví jest základní vlastností socialistických theorií vůbec.

Slyšeli jsme, že dějiny celé dosavadní společnosti jsou dějinami třídních bojů. Engels tuto myšlenku Marxovu obmezuje. Dle Engelsa nebylo třídních bojů v době prastaré, kde vládlo obecné vlastnictví. Teprve »zrušením tohoto původního obecného vlastnictví počíná rozpoltění společnosti ve zvláštní a konečně navzájem protivné třídy.«**) Podržíme li však marxovskou

*) Lassalle volá ve svém »Dělnickém programu« k dělníkům: »Vy jste skálou, na které má býti zbudována církev přítomnosti!« Ferd. Lassalle's Reden und Schriften, II. Berlín 1893, str. 48.

**) Das Kom. Man., Berlín 1896, str. 9.-10.

definici tříd na zřeteli, musíme větu »dějiny lidstva jsou dějinami třídních bojů« obmeziti ještě v jiném smyslu. Dějiny lidstva nejsou přece jen zápasy sociálních tříd, existují v nich veliké a četné boje mezi jednotlivými plemeny. Světem otřásající války mezi Římany a Germany nebyly zápasy třídními, ačkoliv materielní motivy byly jejich příčinami. Vpády Hunů, Avarů, Maďarů, Tatarů, křižácká tažení do Palestýny atd. nebyly též boje společenských tříd, nýbrž boje sociálně a politicky oddělených národů.*)

Proč hlásá Marx třídní boj a nikoliv třídní dorozumění, aby rozpory mezi dělníky a zaměstnavateli byly rozřešeny, o tom jsme se již zmínili. Marx nevěřil v třídní dorozumění, poněvadž lidé jsou praktičtí a sobečtí a nevzdají se dobrovolně svých prospěchů, třeba jim byly sebeúčinněji hlásány ideje mravních pravd: lásky, bratrství a spravedlnosti. Rozřešení je možné jen přemožením třídy třídou.

V sociálních zápasech nevítězí mravní pravdy, vítězí zájmy. A zdá-li se, že pravda vítězí, pak musila se dříve proměniti v zájem, jako stroj a dělník, nežli počnou v měšťácké společnosti vyráběti, musí se proměnit v kapitál. Žíti, dobře žíti, v přebytku a moci žít je vodítkem lidí. Husitská revoluce by byla v dějinných annálech neznáma, kdyby nebyly tehdy narazily na sebe materielní zájmy různých tříd, především, kdyby nebyly bývaly těžce dotknuty zájmy církve, která měla ztratiti své tučné důchody a panství v Čechách. Že z pouhého slova božího nikdo neztloustne a bez dobrých důchodů a světské slávy říditi království boží na zemi je velice špatným kšeftem, věděli kardinálové kostnického koncilu příliš dobře, a proto jak pošetilým idealistou byl Hus, který je o opaku chtěl přesvědčiti!

*) Dle Kautskyho nelze ani veliké národnostní zápasy Rakouska uspokojivě vysvětliti třídními boji. Viz »Akademii«, IV., str. 34.

Anglická vysoká církev, praví Marx, odpustí spíše útok na 38 z její 39 článků víry nežli $^1/_{39}$ její peněžních příjmů.

Právě v době reformační, v těchto stoletích gigantického zápasu nových náboženských stran proti Římu, vidí dějepisci rádi veliký spor ideálních a nezištných mocností, které uchvátily dle jejich mínění hlavy a srdce evropského lidstva a rozpoltily je na náboženské tábory. Tam bible a kalich, jinde bible a svědomí měly hráti rozhodující úlohu. Já ukázal již, že nepodceňuji náboženskou stránku tehdejších zápasů, ukázal jsem, že jest nutnou formou společenských rozporů v době, v níž vědecké poznání přírody a společnosti je v plénkách, a já nepochybuji ani, že působily náboženské představy též jako bezprostřední motivy v těchto rozporech — tedy, že byly více nežli jejich pouhou formou a zbarvením. Ideje jsou součástkou duševního bytí člověka, a bylo by naivností tvrditi, že jako takové nejsou zároveň součástkou psychologických faktorů, které činy člověka způsobují a vedou. Avšak při posuzování toho musí rozhodnouti psychologická pozorování člověka a především rozbor dějinných událostí, jak dalece určité ideologické představy jsou materielní třídní stránkou podmíněny nebo s ní souhlasí a jak dalece materielní a politické zájmy třídní je přehlušují, kde přicházejí s nimi do konfliktu — zkrátka zde kriteriem musí býti skutečná fakta. A tu jest velmi charakteristickým, že dějepisci, kteří byli jinak rozhodnými ideology, při líčení náboženských válek často byli nuceni povyšovati třídní a materielní motivy nad náboženské. Před bitvou u Lipan bylo náboženství tak věcí vedlejší, že sám Palacký nepřátelské tábory lipanské pojmenovává stranou šlechtickou a městskou, tedy názvy politicko-ekonomickými a nikoliv náboženskými. A nemohl jinak, neboť »v prvé (šlechtické) převládala šlechta bez rozdílu náboženství,

mistři učení a městský patriciát s lidmi od nich závislými, v druhé (městské) menší města, zemané, sedláci a živel demokratický vůbec.« Kdo zná dějiny husitských válek, tomu netřeba vykládat, že Palacký těmito slovy odhalil vlastně tajemství skoro všech rozporů, zuřících po celých patnáct let mezi husitskými (náboženskými) stranami. Vidíme zde, jak na jedné straně náboženské představy odpovídaly sociálním požadavkům jednotlivých tříd, na druhé straně, jak v rozhodném okamžiku zájmy stavovské vehnaly šlechtu a měšťanskou aristokracii do jednoho tábora bez zřetele na různosti náboženské. — A vzpomínám si při tom na rozpaky ještě jednoho známého nemateriálisty, Antonína Gindely-ho, který pojednávaje o příčinách vzniku třicítileté války »mnohdy« ocitl se v pochybnosti, má-li viděti je v náboženské nesnášelivosti nebo v sobecké materielní chtivosti stavů, knížat a vojevůdců. A dokládá k tomu: »Cokoliv mohlo tento boj vznítiti, jisto jest, že dlouhé trvání přivoděno pouze jen materielními interesy.« *)

To jsou dvě malé ukázky z knih rozhodně v tomto směrů nestranných, jak i náboženský člověk byl praktickým, sobeckým a třídním, a jak to veliké lidské heslo »statky a moc« vedlo jej i v oněch bouřných dobách, kdy zdánlivě jeho mysl zaujata byla jenom věcmi nadpozemskými. Sociální myšlenky nejvyšších ideálních sfér nemohou nikdy býti tak vysoko, aby ztratily svou spojitost se všední lidskou přirozeností a žádné nadšení nemá takové moci, aby vymklo jejich těžiště z hru bých a sobeckých sociálních potřeb a pudů. Naopak pokud dějiny existují, pokládány byly jen ty myšlenky za největší, které nejlépe materielním a politickým prospěchům jednotlivých vrstev společenských vyhovovaly. Tomuto osudu podrobeny byly ideje náboženské, tomuto-

*) Anton Gindely, Geschichte des dreissigjährigen Krieges. 1882. Str. 2—3.

osudu podrobeny jsou i ideje politické a socialistické. Proč ujímá se socialism skoro jenom v dělnictvu a nikoliv v řadách kapitalistických? Co jest tu rozhodujícím? Třídní zájem. Každá třída má své politické tužby: dělníci socialism, kapitalisté liberalism, maloměšťáci antisemitism, velkostatkáři konservativism atd. Odeberte jim jejich sociálně ekonomické postavení, a odeberete jim jejich staré ideály a změníte tím třeba i jejich stanovisko k náboženství.

A jedná-li se o lásku k vlasti a vlastence, nenabyli jsme již dosti zkušeností, jaké šeredné a lidu ne přátelské snahy mohou se pod těmito slovy skrývati? Kde jsou ty ideální snahy našich národních buditelů? Neviděli jsme snad, jak pod heslem vlastenectví často skrývá se vlčí tlama třídního záští naproti dělnému lidu? Ve jménu vlastenectví vzpírali se v Praze r. 1899 pekařští mistři povoliti svým dělníkům snesitelnější pracovní podmínky, když zahřměli jim tito, právě kdy z Ježíška koukal notný zisk, do uší: »Nepečem!« Ve jménu rozkvětu národní výroby upírali uhlobaroni horníkům zkrácení pracovní doby a zvýšení mzdy. Na škodu rozvoje národní výroby nestydí se však tito zisku hrabalové bráti lichvářské dividendy a bez přestání šroubovati ceny uhlí do výše.

Ve jménu vlasti zavraždili 130 r. před Kr. římští boháči největšího římského vlastence Tiberia Graccha s jeho třemi sty přívrženci. A proč? Poněvadž navrhl, aby bohatství, které odkázal Římu pergamenský král Attalus III. a kterého chtěli římští boháči použiti pro své účely, bylo rozděleno mezi chudé občany ku zmírnění jejich bídy. A jako říkává Butzkowův Ben Akiba: »Všecko už tu bylo«, — nevidíme dnes každou chvíli, jak ve jménu vlasti — tak jako tehdy v Římě — táhnou ve svých žurnálech a ve svých schůzích naši bodří vlastenečtí měšťáci proti požadavkům dělnictva, které přece chce ve své milé vlasti též býti živo? Vlastenecké svě-

domí je velmi obsáhlé, je — užiju-li jednoho Shakespearova výrazu — jako »peklo široké«, poněvadž je to svědomí třídní.

My víme, že jsou též obětaví a lidumilní vlastenci, ale my nemluvíme o jednotlivcích, nýbrž o třídách, a třídy jdou vždy za svými prospěchy: jejich prapor může býti malován jakkoliv, může na něm býti kalich nebo státní české právo aneb revoluční »volnost, rovnost, bratrství«. A svých prospěchů a privilegií nevzdá se žádná třída dobrovolně; vždy jest třeba nové třídní moci, aby k tomu byla přinucena.

»Ukazují nám malověrným«, píše W. Sombart ve svém spise »Socialismus a sociální hnutí«, »rádi noc 4. srpna 1789 a zapomínají těch 100 hořících zámků ve Francii, připomínají nám pruskou zemědělskou reformu a zapomínají nejen na francouzskou revoluci, ale i na deklaraci z r. 1816, připomínají nám — avšak k čemu množit příklady: ať dokáží autenticky jenom jediný případ v dějinách, kde by nějaká sociální třída proti svým vlastním zájmům uvolila se z altruistických motivů k principielně značným koncessím. Jednotlivé vynikající osobnosti — dojista: proč ne? Vidíme to denně; sociální třída — ne. Je-li tomu tak, pak musí z toho vyplývati jako důsledek ono slovo velkého realisty, »že jedině síla vítěz« Tak shledáváme, jako poslední článek v tomto myšlenkovém rozvinutí, nejprve třídní rozdíl, pak třídní zájem, pak třídní protivu, a konečně třídní boj.«

Přisvědčuji tedy úplně Marxovi, praví-li v zahajovací adrese Internacionály, že odpor, který majetné třídy vynakládají, aby obhájily své hospodářské monopoly, může býti zlomen jenom politickou mocí dělnictva. Zalétají-li k nám dnes z Anglie a Německa hlasy, vybízející dělnictvo k mravní výchově a popírající, že by bylo možno vše jenom třídním bojem rozřešiti a odstraniti, uznávám do jisté míry pravdu jejich slov,

jsem však přes to přesvědčen, že třídní boj musí býti dobojován. Pokud bude založen politický život a ekonomický poměr mezi kapitalistou a dělníkem, místo na principech mravních, na majetkových zájmech, potud nepřesvědčí nikdo dělníka, že je v jeho zájmu, aby třídního boje zanechal, právě tak, jako nepřimějí hlasatelé mezinárodního míru žádný stát, aby dal svá děla roztaviti a válečné lodě spáliti, pokud obraceti bude jeho soused místo bratrské tváře lačné zraky na jeho území. Upuštění od třídního boje znamenalo by za dnešních poměrů pro dělnictvo opuštění vlastních zájmů, zájmů i s morálního hlediska spravedlivých, znamenalo by sebevraždu dělnického hnutí, prodloužení nebo snad zvěčnění nespravedlnosti a nelidskosti ve společnosti.

Marx v politickém třídním boji dělnictva viděl nejhlavnější prostředek jeho emancipace. Jako buržoasie politickým zápasem odstranila třídy feudální, tak má dělnictvo dobytím politické moci odstraniti třídy kapitalistické a tím všecky společenské třídy. Na kongresu Internacionály v Haagu 1872 prorazil proti bakuninovcům uznání věty: »Dobyt politické moci jest první povinností proletariátu.«

Politický zápas proletariátu zakončí sociálním převratem. »Protiva mezi proletariátem a buržoasií jest zápasem třídy proti třídě, zápasem, jenž ve svém nejvyšším projádření jest úplnou revolucí. Jest ostatně divným, že společnost založená na o p o s i c i třídní, směřuje ke kruté k o n t r a d i k c i, ke srážce těla s tělem jako poslednímu rozhodnutí?« To píše Marx s hegelovským přízvukem v Misère de la philosophie 1847; ohlas toho nalézáme v Kom. Manifestě. Tehdy Marx a Engels očekávali sociální revoluci v blízké době a proto navrhli v Kom. Man. dokonce i prostředky a program, dle nichž bude proletariát po dobytí státní moci majitele postupně vyvlastňovati a jejich majetek sepolečenšťovati.

Později oba toto krajní a nedočkavé revolucionářství překonali, ale naděje v sociální revoluci se nevzdali nikdy. Stoje v čele Internacionály neustále zaměstnával se Marx myšlenkou, utvořiti ze socialistického proletariátu revoluční mezinárodní armádu, kterou chtěl pomocí tuhé disciplíny a centralisace přímo vojensky organisovati. Měl-li proletariát sociální revolucí rozbořiti starý svět a vystavěti nový, pak ovšem musil být organisován jako válečné legie.

Od počátku zápasily v Marxovi a Engelsovi mezi sebou dva myšlenkové směry: evoluční a revoluční Oba jsou nutnou součástkou jejich theorie, na nich vypíná se i socialism »Kapitálu«. W. Sombart hledí na marxism jako na evolucionism; jeho revolučnost pokládá za vedlejší přímětek, a obrat Engelsův z revoluční nálady k uznání praktické práce v dnešním státě nazývá »bezpodmínečným přiznáním se k marxismu«. Přijde na to, co se za marxism pokládá: pokládá-li se za marxism posud nedokonaná jeho vývojová tendence, pak ano; pokládá-li se však za marxism, čemu Marx učil, pak ne. Rozevřeme-li kterýkoliv díl »Kapitálu«, poznáme, že ony immanentní vývojové zákony kapitalistické výroby, ubývání kapitalistických magnátů a stoupající proletarisace, tento nevyhnutelný pochod do jícnu dvou velikých protiv — i když Marx přímo sociální revoluce nevyslovuje — nemůže dojíti jiného představitelného rozřešení nežli svržením kapitalistů čili sociální revolucí. Podobně i rozřešení protimluvu mezi stoupající bídou a rostoucí massou neodbytného zboží, o němž Engels mluví ve »Feuerbachu«, nelze si theoreticky jinak představiti, nežli revolučním vyvlastněním čili expropriací kapitalistů, majitelů výrobních prostředků. Zvolal-li Bebel na hannoverském sjezdě za velikého souhlasu shromážděných ve své řeči proti Bernsteinovi: »Zůstane to při expropriaci!« pak dle mého mínění vyslovil jenom revoluční myšlenku Marxovu a Engelsovu a vedoucí ideu »Kapitálu«.

Marxovu revolučnost nesmíme ovšem, jak již z uvedeného vysvítá, ani theoreticky ani prakticky zaměňovati s revolucionářstvím na př. Blanquiho nebo Bakunina. Oba revoluce chtěli dělat a dělali, Marx čekal, až revoluce vypukne sama, vyvolána jsouc jistými ekonomickými silami. Věřil sice jako tito proslulí strůjci rebelií, že naše doba historicky je pro ni zralá, ale to mu nepostačovalo; on očekával ještě zápalnou jiskru, která ve společenských poměrech sama vznikne a zapálí svět. Vypravuje nám o tom Engels r. 1895 v úvodu k Marxovým »Klassenkämpfe in Frankreich«. Přiznává se tam, že ještě na počátku 1850 on a Marx věřili v nový brzký rozmach revoluční energie — rozuměj: z politických příčin —, avšak již za několik měsíců na to vzdali se úplně této »illuse« a v dějinném přehledu revue »Neue Rheinische Zeitung«, na kterém společně pracovali, napsali: »Nová revoluce jest možna jenom v průvodu nové krise. Jest však právě tak jista jako tato.«

Jiskrou, která měla přivoditi světový požár revoluční, byla tedy obchodní krise.

Jak známo, vystoupil Bernstein ve své sensační knize »Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie« (Stuttgart 1899) a před tím proti t. zv. Zusammenbruchstheorii t. j. theorii o zřícení nynějšího pořádku, v sociální demokracii zhusta zastávané, dle níž nastane za krátko nutně veliká hospodářská krise, která bude počátkem dychtivě očekávané sociální revoluce a socialistické společnosti. Kautsky odpovídaje Bernsteinovi (»Bernstein und das sozialdemokratische Programm«) nazývá tuto theorii »směšnou« a rozhodně popírá, že by nacházely se v Marxových a Engelsových spisech pro ni doklady — a nejenom to — on myslí, že »by se sotva našly řeči a novinářské články německých soudruhů, v kterých by se s určitostí tvrdilo, že obchodní krise zahájí sociální revoluci

— — —«. Pokud se posledního týče, byl Kautsky za krátko po vydání své knihy, tedy za čerstva usvědčen z nepravdy na hannoverském sjezdě přiznáním Bebelovým, pokud se týče Marxa a Engelsa, myslím, že citovaná věta z úvodu ke »Klassenkämpfe« etc. mluví dosti jasně. Marx a Engels věřili skutečně, že sociální revoluce bude zahájena hospodářskou krisí. Krise i revoluce přijdou **nutně**. Předvídali je tak jako předvídá hvězdář objevení se periodické komety nebo zatmění slunce na základě důkladných výpočtů.

Nutnost třídního boje a revoluce. O této »nutnosti«, která je tak důležitým znakem Marxovy theorie, musíme se zmíniti, abychom správně porozuměli jeho theorii revoluční, a poněvadž revoluce je pouze násilným zakončením třídního boje, tedy i theorii třídního boje.

Společnost dle dějinného materialismu je ovládána podobnými zákony jako bezvědomá příroda. V »Kapitálu« dočítáme se o zákonech výrobních, které »prosazují se násilně jako asi zákon tíže, když boří se člověku dům nad hlavou«. A jinde čteme, jak na př. v krisích a revolucích projevují se tyto přírodní zákony proti vůli lidí s elementární mocí, přivoďujíce zkázu a zděšení. Jak povstaly tyto slepé přírodní zákony ve společnosti, kde přece jednají lidé vědomí a myslící? Marx a Engels nás poučují, že jsou založeny na b e z v ě d o m í účastníků. Jsou nutným důsledkem obrovské společenské anarchie, nespočetných srážek milionů jednotlivých vůlí a činů, z nichž vychází stav, podobný úplně stavu, jaký vládne v přírodě. Anarchie tato nastala výrobou zboží, poněvadž v ní člověk ztratil kontrolu nad výrobky své práce. »Výrobce dává svůj výrobek do obchodu, a neví, co z něho bude. Jakmile peníze a s penězi kupec vstoupí jako sprostředkovatel mezi výrobce, stane se směnný proces ještě zapletenější, konečný osud výrobků ještě nejistější. Kupců je mnoho, a žádný neví, co činí jiný. Zboží nejde již pouze z ruky

do ruky, nýbrž s trhu na trh; výrobci ztratili vládu nad celkovou výrobou a kupci jí nenabyli. Výrobky a výroba propadají náhodě. Ale náhoda jest jenom jedním polem souvislosti, jejíž druhý pol zove se nutností. V přírodě, kde též panuje náhoda, prokázali jsme dávno v každém jednotlivém okresu vnitřní nutnost a zákonitost, která se uplatňuje v této náhodnosti. Co však platí o přírodě, platí i o společnosti. Čím více společenská činnost, řada společenských příběhů činí kontrolu lidskou nemožnou, čím více zdají se býti hříčkou náhody, tím více uplatňují se v této náhodnosti přírodní nutností jejich vnitřní zákony. Takové zákony ovládají též náhodnosti výroby a směny zboží; naproti jednotlivému výrobci a prodávači stojí jako cizí, z počátku dokonce neznámé mocnosti, jichž povaha musí býti teprve namáhavě vyzkoumána a oddůvodněna. Tyto ekonomické zákony výroby zboží pozměňují se na různých vývojových stupních této výrobní formy; celkem ale nalezá se celá perioda civilisace pod jejich vládou. A ještě dnes ovládá výrobek výrobce; ještě dnes jest upravována veškerá výroba společenská, nikoliv společně uváženým plánem, nýbrž slepými zákony, které se uplatňují elementární mocí, v poslední instanci v bouřích periodických krisí obchodních.« (Engels, Der Ursprung der Familie etc. 183/4.)

Vyrábějíce pro směnu a zápasíce o majetek — Engels praví, že ženoucí silou civilisace je sprostá lakota — vtělili tudíž dle Marxa a Engelsa lidé svou duši a svou vůli do hospodářských výrobků, do ekonomické hmoty, ta vymkla se jejich kontrole a jejich vlivu a následkem toho jsou zákonům této hmoty podrobeni. Mají, co chtěli — tu l'as voulu, Georges Daudin! Nyní musí prováděti vše, co ekonomická hmota resp. její zákony jim ukládají, byť to končilo jejich vlastní zkázou. Manifest nazývá buržoasii nositelkou industrielního pokroku bez vůle a odporu, která rozví-

jením průmyslu sama sobě vyrábí hrobaře. Její pád a vítězství proletariátu jsou stejně nevyhnutelnými. Celý Marxův »Kapitál« nám líčí, jak buržoasie železnými zákony výrobními, klesáním ziskové míry a konkurencí je přinucována hromaditi na jednom polu větší a větší spousty bohatství, na druhém stoupající bídu a degeneraci širokých lidových mass, čímž činí převrat kapitalistické společnosti neodvratitelným; — pracuje tedy sama, ovšem nevědomky, ke své vlastní zkáze, hnána jsouc výrobními silami, jež ve společnosti vykouzlila. Náš buržoa jest v marxismu přikován svým dukátovým bohem k tragickému osudu tak, jako Provnetheus ke skále z vůle Zevovy. A může směle odevzdati se rovněž ve svůj osud slovy, jež vložil Aeschylos v ústa Prometheova: »Musím tudíž, co přinese budoucnost, snésti tak, jak mohu, věda úplně, že jest nepřemožitelnou nutnost světová.«

Proletariát, jak z toho vidíme, nevyvolá revoluci sám, vyvolá ji spíše buržoasie, jako vyvolávali dříve dle slov velikého básníka Goethe-a králové revoluce a ne lid. A proletariát nezvítězí nad buržoasií, jedině snad výtečně vedeným zápasem v politice — a po případě na barikádách, proletariát zvítězí, poněvadž musí zvítězit. Jeho vítězství je nevyhnutelné, protože tak kážou zákony výroby.

Lidé jsouce hnáni svými materielními interessy, vyhledávají neustále výhodnější výrobní prostředky, ale netuší, že tím zavádějí do své společnosti nové elementy, jež ji nutně přetvořují, rozpolťují jí v třídy a vyvolávají v ní nové sociální mocnosti, kteréžto na konec starou společnost rozhodí. V poměru, jak vyvinují se v třídní společnosti nové výrobní síly, v tomže poměru rostou v ní též třídní protivy, s nimi třídní boj proti vládnoucím třídám. Třídní boj — ve středověku a později zápas buržoasie, dnes zápas proletariátu — je vlastně politickým výrazem vývoje výrobních sil. Na

určitém stupni vývoje nemohou se nové výrobní síly vtěsnati do rámce staré společnosti, do jejich majetkových řádů čili výrobních poměrů a »rebelují« proti těmto starým výrobním poměrům, jež dochovaly se z dřívější doby.

Celá »rebelie« končí dříve nebo později úplným rozražením a odstraněním starých, přežilých výrobních poměrů — revolucí. Vyhnutí není, alespoň ve společnosti normálního vývoje, neboť, kdyby výrobní síly nebyly uvolněny, nebyl jim dán postačitelný prostor k rozvinutí, byl by celý dějinný vývoj obrácen v hospodářský a mravní úpadek lidstva. Proto musila buržoasie rozraziti feudální pouta, svírající rozpjetí výroby; proto musí nyní proletariát odstraniti nynější řády vlastnické. Výrobní síly (strojní, lidské, chemické atd.), jež buržoasie během několika generací vytvořila, nabyly takového rozsahu, že přerostly její síly, prorážejí její majetkovou skořápku, plodí krise, rostoucí bídu mass, mravní úpadek; a tu nezbývá, než jenom jediná cesta: sespolečenštěním výroby dáti těmto výrobním silám volné pole k rozvoji a lidem možnost kontroly nad nimi. Toto sespolečenštění provede proletariát, je to jeho dějinným úkolem; musí však je provésti, sice zachvátí, jak píše Engels, zkáza jej i celou společnost. Třídní boj a revoluce jsou nutny nejenom jako přirozený důsledek útisku třídního, nýbrž též jako záchranné prostředky společenského celku.

»Nalezá-li dnes totéž volání po odstranění třídních protiv a třídních rozdílů, které do 1830 nedovedlo massy rozehřáti, nalézá-li dnes milionové echo, zachvacuje-li jednu zem po druhé a to v pořadí a intensitě, jak se vyvinuje v jednotlivých zemích velký průmysl, dobylo-li v jediném lidském stáří moci, která může vzdorovati všem proti ní spolčeným mocnostem a býti jista, že v **blízké budoucnosti** zvítězí — z čeho to pochází? Z toho, že utvořila moderní velká industrie jednak proletariát, třídu, která poprve v dějinách může

postaviti požadavek odstranění, ne té nebo oné zvláštní organisace třídní, nýbrž tříd vůbec, a která ocitla se v postavení, že musí tento požadavek provésti pod trestem poklesnutí do čínského kulictví. A jednak, že utvořila velká industrie v buržoasii třídu, která má monopol na všechny výrobní nástroje a životní prostředky, ale v každé závratné periodě dokazuje, že jest neschopna, aby ovládala ještě nadále výrobní síly, její moci odrostlé; třídu, která za řízení společnosti pádí ve zkázu jako lokomotiva, jejíž vypouštěcí kohoutek tak jest uzavřen, že strojvůdce je příliš sláb k jeho otevření. Jinými slovy: pochází to z toho, že jako výrobní síly, zplozené moderním kapitalistickým způsobem výrobním, ocitnul se taktéž jím utvořený rozdělovací systém statků v palčivém protimluvu s oním výrobním způsobem samotným a to v takovém stupni, že **musí** nastati převrat výrobního a směnného způsobu, jenž odstraní všecky třídy, **nemá-li celá moderní společnost zahynouti** . . . « (Engels v »Dühringu«, str 161, 162.)

XI.

Vývoj společnosti z pravěku.

Co v předchozích kapitolách bylo jenom theoreticky naznačeno, objasníme si nyní na historických příkladech. Jako jsme činili stále, upotřebíme i teď zároveň spisů Engelsových k znázornění učení Marxova, poněvadž mnohé důležité otázky, o kterých jednáme, jsou propracovány jenom Engelsem. Marx napsal o nich často jenom několik zběžných slov. Mimo to uložili jsme si při psaní tohoto spisku za úkol, podati s vlastními

názory Marxovými též názory Engelsovy. Ostatně pojetí obou se téměř kryjí. Oba navzájem si v literárních pracích vypomáhali, nebo psali, jak víme, některé práce společně a Engels přiznává se, že ve spise proti Dühringovi, jenž z jeho spisů námi jest nejčastěji citován, z největšího dílu rozvádí jenom myšlenky Marxovy; proto před tiskem přečetl jej Marxovi. Jsou tedy spisy Engelsovy úplně věrohodným komentářem marxismu.

Marxův a Engelsův názor na život pravěkých lidí byl do veliké míry založen na výzkumech slavného amerického badatele v předhistorickém životě Lewise H. Morgana. Jeho knihou »Ancient Society« inspirován, napsal Engels svůj známý spis o původu rodiny, soukromého majetku a státu (Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates). V něm vyličuje vývoj pravěké společnosti do civilisace asi následovně:

Lidé v prvopočátcích žili v nepravidelných pohlavních stycích; stáli na stupni zvířecím. Vývojem, trvajícím celá tisíciletí, setřeli se sebe tento přírodní ráz: nejprve vyloučeny od vzájemného pohlavního styku rodiče a děti, pak bratři a sestry, až vyvinul se z nepřetržitého upravování pohlavních styků r o d m a t e ř s k ý (gens), organisovaný na pokrevenstvu strany matčiny. Hospodařilo se kommunisticky a ženy měly v rodu mateřském nadvládu nad muži. Výroba byla ovšem velmi primitivní, obyvatelstvo velice řídké. Muž byl lovcem, rybářem a válečníkem; žena obstarávala domácnost, vařila, šila a pletla.

Mateřský (gentilní) kommunism je Engelsovi klassickou organisací společenskou pravěku. Líčí nám s pravým nadšením všecky jeho přednosti, mravní výši, rovnost, bratrství, mužnost gentilních společníků atd. Ovšem nezapírá, že byl možným jedině na stupni nepatrného vývoje výrobnosti lidské práce a řídkého obyvatelstva. Jakmile vyvinul se někde chov dobytka, jenž

poprve umožnil pravidelnou směnu mezi kmeny, jakmile dále vyvinulo se primitivní zemědělství, hrubá řemeslná výroba a výrobnost lidské práce ve všech těchto odvětvích stouply, rostlo bohatství uvnitř rodových organisací a tím rozkladné elementy v nich. Vzniklo otroctví: první rozpoltění společnosti ve vykořisťovatele a vykořisťované. Z mateřského rodu vyvinula se domácnost patriarchální, v níž žena byla již podřízena muži. Na nejvyšším stupni barbarství, v době železného meče a železného pluhu, pokračuje výrobnost práce a roste bohatství ještě více, avšak zároveň s tím i soukromý majetek v kommunistické patriarchální domácnosti. Remeslo oddělí se od zemědělství a vedle svobodných a otroků nastává nové rozpoltění společnosti: v bohaté a chudé. Majetkové rozdíly mezi jednotlivými hlavami rodin boří všude kommunistickou domácnost, kde posud se zachovala, s ní společné vzdělávání půdy na účet obce. Plodná půda jest propůjčována k užívání jednotlivým rodinám nejprve dočasně, později na vždy, přechod v úplné soukromé vlastnictví dokonává se zvolna a parallelně s přechodem dřívějšího volného párového manželství v tuhou monogamii. Jednotlivá rodina počíná býti hospodářskou jednotkou společenskou, kdežto mateřský rod a patriarchální domácnost byly seskupením mnoha rodin, společně hospodařících.

V celém tomto stručném vylíčení vidíme, jak vývoj lidské práce a pracovních prostředků, jedním slovem vývoj výrobních sil, je neustále Engelsovi základem vývoje společenského, jak tento vývoj pozměňuje starou společnost, rozpolťuje ji v třídy, boří její organisace a staví nové. Výrobní síly nečinily to bez přičinění lidí. Vrhly lidi do nových ekonomických poměrů, rozpoutaly jejich nízké chtíče, a lidi jejich dílo dokonali. Na ssutinách staré kommunistické společnosti, v níž všici byli sociálně si rovni, vzrostla nyní třídní civilisovaná společnost s rozsáhlým vykořisťovacím aparátem, policií a

státem. Od té doby jest dle Engelsa sprostá lakota ženoucí duši dějin.

Bezprostředně z pravěké společnosti vyvinula se civilisace řecká a římská. Obě založeny byly na práci otrocké a obě padly následkem sociálně-oekonomických rozporů, jež v sobě vytvořily. Soustředění majetku v rukou několika jednotlivců a proletarisace lidových mass, k nimž pojilo se též opovrhování hmotnou prací (v Athénách), a všeobecná demoralisace podkopaly kořeny jejich života. Musili přijíti němečtí barbaři, aby vdechli novou životní sílu do odumírající Evropy svým gentilním zřízením a z něho pocházejícím demokratickým instinktem, vážností k ženám a udatností. Poměr mezi mocným pozemkovým majetkem a sloužícím sedlákem, jenž byl pro římskou civilisaci nevyhnutelnou formou úpadku, byl pro Germány východiskem nového vývoje.

Jest známo, kam ten vývoj, jejž Germáné okkupováním římské říše zahájili, spěl: k středověkému feudalismu a moderní civilisaci.

Moderní civilisace dle marxismu je založena na vládě průmyslového kapitálu a vykořisťování svobodné pracovní síly. Řecká a římská civilisace zakládala se na pozemkovém vlastnictví, kapitálu obchodním a vykořisťování práce otrocké. Rozdíl dán tím, že tato representovala jednoduchou výrobu ruční, kdežto moderní civilisace representuje výrobu prováděnou strojstvím a složitými technologickými methodami, o nichž starý věk neměl ani potuchy. Jak vyvinula se moderní kapitalistická společnost z malé cechovní výroby středověké, o tom vypravuje nám Kom. Manifest, Kapitál a Engels ve spise proti Dühringovi.

Před kapitalistickou výrobou, tedy ve středověku, existovala všeobecně malá výroba; dělníci byli vlastníky výrobních prostředků: Na venkově existovalo zemědělství malého, svobodného nebo poddaného rolníka,

v městech řemeslo. Výroba za účelem směny, výroba zboží byla teprv ve vzniku. Odtud obmezená směna, obmezený trh, stálý výrobní způsob, lokální uzavření na venek, lokální spolčení uvnitř: občina na venkově, cech v městě. (Engels.) Vzrůstem obchodu a kupeckého kapitálu na konci středověku nastala v této trpasličí výrobě řemeslné radikální změna. »Východoindický a čínský trh, kolonisace Ameriky, směna s koloniemi, rozmnožení směnných prostředků a zboží vůbec daly obchodu, plavbě, průmyslu nebývalý rozmach a tím rychlý vývoj revolučnímu elementu v rozpadávající se feudální společnosti. Dosavadní feudální nebo cechovní výrobní způsob průmyslový již nestačil pro vzrostlou potřebu novými trhy. Manufaktura vstoupila na jeho místo. Cechovní mistři byli zatlačeni středním stavem průmyslovým; dělba práce mezi různými korporacemi zmizela před dělbou práce v jednotlivé dílně. Ale stále rostly trhy, stále rostla potřeba. Manufaktura nestačila taktéž. Tu zrevolucionovala pára a strojství průmyslovou výrobu. Na místo manufaktury nastoupil moderní velký průmysl, na místo středního stavu průmyslového nastoupili průmysloví milionáři, šéfové celých průmyslových armád, moderní měšťáci. Velký průmysl zavedl světový trh, jejž objevení Ameriky připravilo. Světový trh dal obchodu, plavbě, pozemním komunikacím nesmírný rozvoj. Tento opět působil na rozšíření průmyslu, a v míře, jak rozšiřoval se průmysl, obchod, plavba, železnice, v téže míře vyvíjela se buržoasie, rozmnožovala své kapitály, tlačila všecky dochované ze středověku třídy do pozadí.

Vidíme tedy, jak moderní buržoasie samotná jest plodem dlouhého běhu vývojového, řady převratů ve výrobním a spojovacím způsobu. Každý z těchto vývojových stupňů buržoasie provázen byl odpovídajícím pokrokem politickým. Potlačovaný stav pod panstvím feudálních pánů, ozbrojená a samosprávná associace

v obci, zde neodvislá městská republika, tam třetí poplatný stav monarchie, na to v době manufakturní protiváha proti šlechtě ve stavovské nebo absolutní monarchii, hlavní základ velkých monarchií vůbec, vydobyla si konečně od zavedení velkého průmyslu a světového trhu v moderním státě zastupitelském výlučnou politickou vládu. Moderní státní moc jest jenom výborem, který spravuje společné obchody celé měšťácké třídy.«

»Buržoasie hrála v dějinách nejvýše revoluční úlohu — — — nemůže existovati, aniž by neustále revolucionovala výrobní nástroje, tedy výrobní poměry, tedy všecky společenské poměry. Nezměnitelné zachování starého výrobního způsobu bylo naproti tomu první existenční podmínkou všech dřívějších průmyslových tříd. Neustálé převracování výroby, nepřetržité otřásání všemi společenskými stavy, věčná nejistota a věčný pohyb vyznačují měšťáckou epochu přede všemi jinými. Všecky pevné, zarezavělé poměry s jejich průvodem starobylých představ a názorů byly zrušeny, všecky nově utvořené zastarají, nežli mohou zkostnatěti. Všecko stavovské a stojící se vypařuje, všecko svaté jest zneuctěno, a lidé jsou konečně nuceni, patřiti na své životní postavení, své vzájemné vztahy střízlivým okem. Potřeba stále rozšířenějšího odbytu pro její výrobky žene buržoasii přes celou zeměkouli. Všude musí se zahnízďovati, všude stavěti, všude zaváděti spojení — —«

»Výrobní a spojovací prostředky, na základě jichž se buržoasie vytvořila, byly zplozeny ve feudální společnosti. Na jistém stupni vývoje těchto výrobních a dopravních prostředků neodpovídaly již poměry, v nichž feudální společnost vyráběla a směňovala, feudální organisace zemědělství a manufaktury, jedním slovem feudální majetkové poměry vyvinutým výrobním silám. Překážely výrobě, na místo aby jí napomáhaly. Proměnily se právě v tolik pout. Musily býti rozraženy, a byly rozraženy. Na místo jich nastoupila svobodná konku-

rence s přizpůsobenou společenskou a politickou ústavou, s ekonomickou a politickou vládou měšťácké třídy. Před našima očima odehrává se podobný pohyb. Měšťácké výrobní a dopravní poměry, měšťácké vlastnické poměry, moderní měšťácká společnost, která vykouzlila tak mocné výrobní a dopravní prostředky, rovná se čaroději, jenž není již s to, ovládati podzemní bytosti, jež vyvolal. Od desítiletí jsou dějiny průmyslu a obchodu pouze dějinami vzpoury moderních sil výrobních proti moderním poměrům výrobním, proti vlastnickým poměrům, které jsou životními podmínkami buržoasie a její panství. Postačí, jmenovati pouze obchodní krise, jež činí stále hrozivěji svým periodickým návratem existenci celé měšťácké společnosti otázkou.«

»Zbraně, jimiž buržoasie porazila feudalism, obracejí se nyní proti samotné buržoasii. Ale buržoasie nevykovala jenom zbraně, které jí přivodí smrt; ona vyrobila též muže, kteří tyto zbraně budou říditi — moderní dělníky, p r o l e t á ř e.« (Kom. Manifest.)

XII.

Zákony výroby kapitalistické.

Vývoj výroby kapitalistické jeví se Marxovi na jedné straně jako stoupající soustřeďování výrobních prostředků do jednotlivých podniků soukromých čili jako stále pokračující sespolečenšťování individuelní výroby na základě plánovité soudělnosti (kooperace) velkého množství dělníků pod soukromou firmou, což jest totéž jako postupující hromadění bohatství v rukou jednotlivých velikých kapitalistů, a dále jako rozšiřování světového trhu. To je zevnější stránka vývoje kapitalistické výroby. Ve vnitřní stránce jeví se mu tato jako nepřetržitý, neustále mohutnící řetěz kolisí a proti-

mluvů ve výrobním způsobu samotném a v sociálním životě, který jest jím podmíněn.

Největší rozpor jest ovšem mezi kapitalistou a dělníkem, který dán jest již samotnou existencí kapitálu; největší protimluv kapitalistické výroby leží pak bez odporu v tom, že rozvíjením se a pokrokem kapitalistické výroby rostou massy nemajetného proletariátu a tím síla jí nepřátelských živlů, jejichž obrovskou mocí na konec musí býti rozdrcena. My seznáme ještě jiné osudné protimluvy kapitalistického výrobního způsobu, prozatím naznačíme, jak Marx líčí a vysvětluje rostoucí sociální rozpor mezi dělnictvem a kapitalistickou výrobou.

Výroba kapitalistické společnosti zakleta jest do hranic soukromého majetku; její ženoucí silou není společenská potřeba, nýbrž zisk, který pumpován jest z najatých pracovních sil, z dělníků, v podobě nadhodnoty. Čím lacinější pracovní síla nebo čím déle pracuje, tím větší je nadhodnota, zisk kapitalisty. Následkem toho jsou dějiny moderní kapitalistické výroby dějinami barbarských pokusů kapitalistů o snížení mzdy a prodloužení pracovní doby zaměstnaných dělníků, dějinami nepřetržitého utrpení fysického a morálního ničení pracující třídy a zároveň ovšem dějinami neutuchajících třídních bojů potlačovaného dělnictva proti kapitalistům. To líčí nám Marx výmluvnými slovy a silnými barvami v několika oddílech I. svazku »Kapitálu«, opíraje se o nepočetná historická data. Přímo jako morová rána působila dle »Kapitálu« kapitalistická tovární výroba na mravní, fysický a kulturní stav národů, kde se zahnízdila. Ačkoliv, dějinně mluveno, sotva datuje se od včerejška, zachvátila již životní kořeny lidové síly; degeneraci průmyslového obyvatelstva zvolňuje jenom pohlcováním samorostlých životních elementů venkovských, a již i tyto počínají scházeti přes zdravý vzduch a svrchovaně v nich panující princip přírodního výběru,

jenž dává jenom nejsilnějším individuím vzrůsti. »Kapitál, který má tak »dobré důvody«, aby zapíral utrpení obklopujících dělnických generací, jest ve svém praktickém pohybu tak málo a tolik určován vyhlídkou v hnilobu lidstva a konečně přece v nezadržitelné odlidnění, jako možným pádem země do slunce.«*)

Všecky methody, které hnaly kapitalistickou výrobu na vyšší stupeň, všecky průmyslové revoluce, jako na př. způsobené parním strojem, které úžasně výrobnost lidské práce zvýšily, děly se ne na prospěch, nýbrž na účet dělníka. Všecky prostředky napomahající vývoji výroby proměňují se v kapitalistickém hospodaření v prostředky ovládání a vykořisťování výrobce, zkomolují dělníka v dílcového člověka, proměňují jej ve přílepek stroje, činí mu práci trýzní, odcizují mu duševní potence pracovního pochodu v téže míře, jak vtělována jest poslednímu věda jako samostatná potence; znetvořují podmínky, za kterých pracuje, podrobují jej za pracovního pochodu nejmalichernější nenávistné despocii, proměňují jeho životní věk v pracovní dobu a vrhají jeho ženu a dítě pod kolo kapitálu. Všecky methody pro výrobu nadhodnoty jsou zároveň methodami pro hromadění kapitálu a každé zvětšení kapitálu stává se obráceně prostředkem pro vývoj oněch method. »Z toho následuje, že v poměru, jak kapitál se hromadí (akkumuluje), musí se stav dělníka, ať jeho plat jest jakýkoliv, vysoký nebo nízký, zhoršiti.«

*) Das Kapital, I., 232. Marx nerad něco sváděl na lidi a proto pro všecko hledal vysvětlení v poměrech. I tato zkázonosná činnost kapitálu nezávisí dle něho »celkem« na zlé nebo dobré vůli jednotlivých kapitalistů. »Svobodná konkurence činí z immanentních zákonů kapitalistické výroby přinucovací zákon (Zwangsgesetz) pro jednotlivého kapitalistu.« (Str. 233.)

Doznává však, že společnost má moc ochranným zákonodárstvím přinutiti kapitál k ohledům. V Anglii na př. obrodilo tovární zákonodárství fysicky i mravně dělnickou třídu.

Hromadění kapitálu jest zároveň rozmnožováním proletariátu, poněvadž jinak bohatství kapitálové by nemohlo vzrůstati. Avšak hromaděním kapitálu jiným vyrábí dělnictvo v rostoucím objemu prostředky své vlastní částečné zbytečnosti, vyrábí svou reservní armádu, t. j. armádu nezaměstnaných, která svým tlakem snižuje pracovní podmínky dělnictva zaměstnaného a tím napomáhá ještě k většímu hromadění bohatství kapitálového. »A čím větší jest společenské bohatství, funkcionující kapitál, objem a energie jeho vzrůstu, tedy též absolutní veličina proletariátu a výrobnost jeho práce, tím větší jest tato reservní armáda průmyslová.« Stoupání kapitálu podmíněno jest tedy stoupáním bídy: vzrůstem proletariátu a vzrůstem armády nezaměstnaných a naopak. Z toho následuje: »Akkumulace (hromadění) bohatství na jednom polu jest současně akkumulací bídy, pracovní trýzně, otroctví, nevědomosti, brutálnosti a mravní degradace na protivném polu t. j. na straně třídy, která svůj vlastní výrobek vyrábí jako kapitál.« (Das Kapital. II., 610)

Hromadění kapitálu (a tudíž i hromadění bídy) jest důsledkem společenského mechanismu, jehož jest jednotlivý kapitalista pouze jedním hnacím kolem. »Vývoj kapitalistické výroby činí nepřetržité stoupání kapitálu, uloženého v průmyslovém podniku, nutností a konkurence ovládá individuelního kapitalistu immanentními zákony kapitalistického výrobního způsobu jako vnějšími přinucovacími zákony (Zwangsgesetze K. I. 555). Nutí jej kapitál stále zvětšovati, aby jej zachoval, a zvětšovati může jej jenom pomocí progressivní akkumulace.« Akkumulace jest specifickou formou kapitalistické produkce, avšak jako sama jest nutným důsledkem ekonomických sil a podmínek, vyrábí rovněž nutně jako své důsledky síly a podmínky pro své odstranění, pro novou organisaci výrobní. Ty síly a pod-

mínky záležejí, jak dále uvidíme, v rozpjetí a zdokonalení všech výrobních prostředků, soustředění jich ve velikých podnicích a ve vytvořených obrovských massách proletariátu, které budou na konec soudci a zároveň popravčími kapitalistické společnosti. Akkumulace jest tedy dle marxismu smrtelným hříchem kapitalistické společnosti, jímž odsoudila se k věčnému zahynutí.

Všimněme si, že Marx nevidí jenom v konkurenci prostředek, jímž kapitalista je přinucován hromaditi kapitál, nýbrž na prvním místě v samotném vývoji výrobním. V prvním svazku »Kapitálu« objasňuje nám to poměrným zmenšováním se kapitálu měnivého v kapitalistických podnicích. Avšak teprve třetí svazek nám věc činí úplně jasnou **klesáním ziskové míry.** V podáních a kritikách marxismu na tento důležitý evoluční zákon Marxův se silně zapomíná, poněvadž jest třetí svazek »Kapitálu« velice málo znám. Tak na př. prof. Masaryk, který o marxismu napsal knihu o 701 stránce, a vývojovým silám Marxovým a Engelsovým věnoval v ní celou obsáhlou kapitolu, nezmiňuje se ani slovem o tom, že Marxovi ženoucí silou kapitalistického hospodaření jest klesání ziskové míry.

Nepřetržité stoupání výrobnosti lidské práce, zvláště zdokonalením strojství, má za následek, že t. zv. **kapitál stálý** (t. j. kapitál uložený v strojích, surovinách atd.) mnohem rychleji roste v podnicích nežli t. zv. **kapitál měnivý**, vydávaný ve způsobu mzdy dělnické. Poněvadž kapitalistický zisk vzniká jenom z nadhodnoty a nadhodnota opět jenom z práce dělníkovy, tedy z kapitálu měnivého, má postupné **poměrné** klesání kapitálu měnivého v podnicích za následek klesání ziskové míry. *)

*) Populárně lze to vyložiti z tabulek Marxových asi takto: Nejprve, co jest zisková míra? Dá-li podnikatel do svého podniku každý týden na př. 400 zl. za nástroje, suroviny atd. (kapitálu stálého) a 100 zl. ve mzdě dělníkům (kapitál měnivý), vy-

dělají-li mu tito dělníci za týden mimo 100 zl. své mzdy ještě 100 zl. nadhodnoty, která náleží podnikateli, představuje těchto 100 zl. nadhodnoty stoprocentní míru nadhodnotovou (obnos vydělané nadhodnoty měřený na kapitále měnivém, představuje míru nadhodnotovou). Měří-li se však těchto 100 zl. nadhodnoty ne jenom na veličině kapitálu měnivého (tedy na 100 zl.), nýbrž na celém kapitále, týdně v podniku spotřebovaném (tedy na 400 + 100 = 500 zl.), obdržíme míru ziskovou, která v našem případě obnáší 20% (100/500 = 20%).

Nyní objasníme si, jak je možné klesání míry ziskové následkem stoupající výrobnosti práce.

Dejme tomu, že před 40 lety založil nějaký kapitalista podnik a spotřeboval týdně: kap. stál. 50 zl., kap. měn. 100 zl. pro 10 dělníků. Dejme tomu, že míra nadhod. činila 100%. Ziskovámíra obnášela tedy 100/150 = 66⅔%.

Za dvacet let však výrobnost práce silně vzrostla. Chtěl-li tentýž podnikatel nyní alespoň těchto 10 dělníků zaměstnávati, musil vložiti týdně do svého podniku mnohem více kapitálu stálého nežli před 20 roky, dejme tomu dvakrát více. Složení týdenního kapitálu a míra zisková byly pak následující: Kap. stál. 100 zl., kap. měn. 100 zl., míra nadh. 100%, míra ziskovájenom 100/200 = 50%.

Za dalších dvacet let výrobnost stoupla ještě více; složení kapitálu bylo pak na př. následující: kap. stál. 300 zl., kap. měn. 100 zl., míra nadh. 100%, míra ziskovál 100/400 = 25%.

Předpokládáme, že vykořisťování těch 10 dělníků bylo neustále stejné, po celých 40 let měli stejný plat a vydělávali podnikateli 100 proc. nadhodnoty, přes to však se míra zisková stále umenšovala: z 66⅔% klesla na 25%. Jeho kapitál nese dnes poměrně méně nežli nesl před 40 lety, poněvadž se změnilo jeho složení. Předpokládáme-li, že tato postupná změna ve složení kapitálovém neděje se jenom v jednotlivých oborech výrobních, nýbrž více méně ve všech, nebo alespoň v rozhodujících oborech, tu musí pozvolné vzrůstání kapitálu stálého v poměru k měnivému míti nevyhnutelně za následek postupné klesání všeobecné ziskové míry při stejném vykořisťování práce kapitálem.

Toto klesání ziskové míry, které je vlastním výrazem pouze kapitalistického způsobu výrobního pro pokračující výrobnost práce, nejeví se, jak píše Marx, v této absolutní formě, nýbrž spíše jenom tendenčně. (Das Kapital, III/1, 191—193). Neznačí taktéž, že kapitalisté čím dále tím mají snad menší zisk, nýbrž pouze tolik, že musí podnik svůj stále rozšiřovati a zdokonalovati, chtějí-li starý zisk svůj zachovati nebo zvětšiti.

Klesáním ziskové míry vzniká zuřivý boj konkurenční mezi kapitalisty.*) Kapitalisté nuceni jsou vyrovnávati hrozící zmenšování zisku novými a novými, lepšími a lepšími methodami a kolosálnější výrobou, aby mohli stlačiti cenu svého zboží pod trhovou cenu a dosáhli zvláštního zisku. Konkurence — mocnou její vzpruhou jest v moderní době úvěr — vedena jest láci zboží. Láce zboží jest závislá na výrobě ve větším slohu. Velké kapitály porážejí tedy malé, a malí podnikatelé jsou nemilosrdně ničeni nebo vyvlastňováni. (K. I., 590.) »Jest to darwinovský boj o existenci, přenesený s potencovanou zuřivostí do společnosti. Přírodní stanovisko zvířete jeví se tu jako vrchol lidského vývoje.« (Engels v »Dühringu«, 294).

Konkurencí hromadí se ještě více kapitál v rukou velkých kapitalistů, ale zároveň zrychluje se jí klesání ziskové míry; klesáním ziskové míry zostřuje se opět konkurenční boj a rozpoutává se na konec závratná spekulace. Výroba úžasně musí stoupati, že »proti její rozpínavosti rozpínavost plynů jest pravou dětinskou hrou«. (Engels). Trhy nestačí. A poněvadž se více vyrobilo, nežli může konsum, zakletý kapitalistickými výrobními poměry do úzkých mezí, pohltiti, nastávají krise; a poněvadž není žádné rozřešení možné, pokud kapitalistický výrobní způsob jimi rozhozen nebude (Engels), stávají se periodickými. Od r. 1825, kdy první všeobecná krise vypukla, opakují se přibližně každých deset let.

---

*) Opět jeden charakteristický znak Marxovy nauky. Marx představuje si všecka individua kapitalistické společnosti pod vládou nutnosti. Na str. 149 uvedli jsme, že zkázonosnou působnost kapitalismu na pracující lid svádí na konkurenci a ne na jednotlivé kapitalisty, a nyní opět ani konkurenci nevyvozuje ze svobodné vůle kapitalistů. Píše totiž v »Kapitále« (III/1. str. 238): »— — — z klesání ziskové míry vzniká konkurenční zápas mezi kapitalisty a ne naopak.«

Tím přicházíme k pověstnému desítiletému cyklu krisí, jejž líčí Marx obšírně v I. a III. svazku »Kapitálu« a Engels úchvatně v »Dühringu«. Engels*) popisuje krise takto: »Doprava vázne, trhy jsou přeplněny, výrobky leží ladem, hotové peníze jsou neviditelnými, úvěr mizí, továrny stojí, pracující massy nemají co jíst, poněvadž vyrobily příliš životních prostředků, bankrot následuje na bankrot, nucený prodej na nucený prodej. Léta trvá zaražení, výrobní síly jako výrobky jsou hromadně promrhávány a ničeny, až konečně nashromážděné zboží za větší menší ztráty na ceně odplyne, výroba a směna zvolna přijdou opět do chodu. Čas po čase urychluje se tempo chodu, vpadne do klusu, industrielní klus přejde do trysku a tento sesiluje se až k bezuzdné karieře dokonalé industrielní, obchodní, úvěrové a spekulativní steeplechase, aby to konečně po krkolomných skocích opět dospělo do hrobu krachového. A tak to jde vždy na novo.« Od r. 1825—1877 zažili jsme to šestkráte. Jsou to, jak Fourier první z nich nazval, krise z nadbytku.

V krisích přichází protimluv mezi společenskou výrobou a kapitalistickým osvojováním výrobků společenské práce k násilnému výbuchu. »Oběh zboží jest náhle zničen; prostředek cirkulační, peníze, stávají se cirkulační překážkou; všecky zákony výroby zboží a oběhu jeho jsou obráceny na hlavu. Hospodářská kolise dosáhla vrchole: výrobní způsob rebeluje proti směnnému způsobu, výrobní síly rebelují proti výrobnímu způsobu, jemuž odrostly.« (»Dühring«, 297.)

---

*) Engels nevyvozuje krise z klesání ziskové míry, jako Marx v III. svazku Kapitálu, nýbrž z konkurenční anarchie. Engelsovo podání se však celkem s Marxovým kryje, poněvadž z klesání této ziskové míry dle Marxa povstává konkurenční anarchie a z ní pak krise.

Marx ani Engels nevěřili, že by kapitalistická třída byla schopna, zploditi někdy ze sebe mocnosti, které by tyto »rebelující« výrobní síly dovedly spoutati. Krise jsou dle nich kapitalistické výrobě a směně nejenom přírodní nutností, nýbrž i existenční potřebou; jimi přemáhá dočasně svou nadvýrobu, aby mohla jíti dále — ovšem znovu do krisí, na konec do úplné zkázy.

Celá kapitalistická výroba pohybuje se tudíž v chybném kruhu, všecko jest v ní protimluvné a protimyslné, poněvadž lidé ztratili vládu nad výrobou a nebudou ovládati výrobu potud, pokud bude uzavřena do soukromokapitalistické skořápky. Tak na př. konsumní síla obyvatelstva je stlačena na nejmenší míru, proletariát trpí nedostatek, ačkoliv panuje periodická nadvýroba, domácí trhy jsou přeplněny a výrobci hledají odbyt pro své zboží v cizozemsku na dalekých trzích, aby mohli dělníku doma zaplatiti průměrnou míru nutných životních prostředků. Co jest toho příčinou? Příčinou jest, že majitel zboží za kapitalistických poměrů vydá je jen tehdy obecné spotřebě, promění-li se mu v kapitál. (Das Kapital, III./1., 239.) Tendence kapitalistického výrobního způsobu, směřující k absolutnímu rozvinutí výrobních sil, ocitue se neustále v konfliktu s výrobními podmínkami, v nichž se kapitál pohybuje a pohybovati může. Vizme jen, jak líčí nám Marx tyto konflikty a protimluvy v 15. kapitole III. svazku:

»V poměru k přítomnému obyvatelstvu — píše — není vyráběno příliš životních prostředků. Naopak. Jest vyráběno málo, aby massám obyvatelstva řádně a lidsky postačily. Není vyráběno příliš výrobních prostředků, aby zaměstnána byla část obyvatelstva k práci způsobilá. Naopak. Jest vyráběna předně příliš velká část obyvatelstva, která skutečně není k práci způsobilá, která je okolnostmi odkázána na vyssávání práce druhých, nebo na práce, jež jen uvnitř bídného výrobního způsobu mohou za takové býti pokládány. Není za druhé vyrá-

běno dostatečně výrobních prostředků, aby veškeré k práci způsobilé obyvatelstvo pracovalo za nejvýrobnějších okolností, tudíž aby jeho absolutní pracovní doba byla zkrácena massou a effektivitou v pracovní době použitého kapitálu. Ale periodicky vyrábí se příliš pracovních a životních prostředků, aby sloužily za vykořisťovací prostředek dělníka za účelem jistého množství zisku. Jest příliš zboží vyráběno, aby v něm obsažená hodnota a v ní zahrnutá nadhodnota za kapitalistických s měnných podmínek a spotřebních poměrů mohla býti realisována a v nový kapitál obrácena, t. j., aby tento proces byl proveden bez neustále se opětujících výbuchů. Není příliš bohatství vyráběno. Ale jest periodicky příliš bohatství v jeho kapitalistických protikladných formách vyráběno.« Hranice kapitalistického výrobního způsobu se objevuje: 1. v tom, že vývoj výrobnosti práce plodí v klesání ziskové míry zákon, který vystupuje nepřátelsky na jistém bodě proti její vývoji, a tudíž stále krisemi musí býti přemahán; 2. v tom, že rozhoduje výše ziskové míry o rozšíření nebo obmezení výroby. Výroba nezastavuje se, kde káže to ukojení společenských potřeb, nýbrž kde to káže výroba a realisování zisku. (Das Kapital, III/1, 240/241).

Kapitalistický výrobní způsob, jak z uvedeného vysvítá, nevyhovuje již společenským potřebám: plodí bídu, fysickou a mravní degeneraci, ničí plody společenské práce krisemi, není s to, ovládati více jím samotným vytvořené výrobní síly. V zájmu sebezachování společnosti jest, aby byl nahražen dokonalejší formou výrobní. Rozvoj těchto protimluvů, jak jsme viděli, předpokládá kapitálovou akkumulaci, kapitálová akkumulace soustřeďování výrobních prostředků do velkých průmyslových dílen, tím však vyrábí kapitalistický výrobní způsob taktéž podmínky, na základě jichž zavedení socialistické výrobní organisace jest nejenom v zájmu společnosti potřebným, nýbrž i prakticky

možným. Nám objasňuje to proslulý odstavec I. svazku »Kapitálu«, nadepsaný »Dějinná tendence kapitalistické akkumulace«, v němž shrnuje Marx na třech stranách v jadrných větách výsledky svého bádání ve vývoji společnosti kapitalistické. Větší část tohoto odstavce podáváme doslova v následujícím:

Základem malého podniku, ať zemědělského ať průmyslového, jest výroba malými prostředky výrobními, jež jsou v držení dělníka. Malý podnik jest nutnou podmínkou vývoje výroby společenské a svobodné individuality dělníkovy. Avšak tento výrobní způsob předpokládá roztříštěnost půdy a ostatních výrobních prostředků. »Jako koncentraci posledněj ších, vylučuje taktéž kooperaci (soudělnost), dělbu práce uvnitř téhož výrobního pochodu, společenské ovládání a upravování přírody, svobodný vývoj výrobních sil společenských. Jest sloučitelný jenom s úzkými samorostlými hranicemi výroby a společnosti. Chtít jej zvěčniti, znamenalo by, jak praví Pecqueur právem, »dekretovat všeobecnou prostřednost«. Na jisté výši přivádí na svět materielní prostředky své vlastní zkázy. Od toho okamžiku oživují síly a vášně v lůně společenském, pociťujíce, že jsou jím poutány. Musí býti zničen, jest zničen. Jeho zničení, proměna individuálních a roztříštěných prostředků výrobních ve společensky soustředěné, tudíž trpasličího majetku mnoha v hromadný majetek několika, tudíž vyvlastnění velkých lidových mass z půdy životních prostředků a pracovních nástrojů, toto strašné a těžké vyvlastňování lidových mass tvoří předběžné dějiny kapitálu. Obsahuje řadu násilných method, z nichž uvedli jsme pouze epochální methody původní akkumulace kapitálové.*) Vyvlastňování bezprostředního výrobce pro-

*) Tato věta vztahuje se na odstavec »Kapitálu«, pojednávající o násilném vyvlastňování selského obyvatelstva v Anglii, krádežích obecního a státního majetku, krvavém zákonodárství proti vyvlastněným atd.

váděno jest nejbezohlednějším vandalismem a puženo nejničemnějšími, nejšpinavějšími, nejošklivějšími vášněmi. Vlastní rukou vypracované vlastnictví soukromé, založené takřka na srůstu (Verwachsung) jednotlivého, nezávislého pracovního individua s jeho pracovními podmínkami, jest zatlačováno soukromým vlastnictvím kapitalistickým, založeným na vykořisťování práce cizí, ale formálně svobodné.

Jakmile tento proměňovací pochod postačitelně rozložil starou společnost do hloubky a šířky, jakmile proměněni dělníci v proletáře, jejich pracovní podmínky v kapitál, jakmile stojí výrobní způsob kapitalistický na vlastních nohou, nabývá další sespolečenšťování práce a další proměna země a jiných prostředků výrobních ve prostředky výrobní, společensky vykořisťované, tedy obecné, a tudíž další vyvlastňování soukromých vlastníků, novou formu. Co nyní se má vyvlastňovati, není již dávno samostatně hospodařící dělník, nýbrž mnoho dělníků zaměstnávající kapitalista.

Toto vyvlastňování prováděno jest hrou immanentních zákonů kapitalistické výroby samotné, centralisací kapitálů. Vždy jeden kapitalista zabíjí mnoho jiných. Ruku v ruce s touto centralisací nebo vyvlastňováním mnoha kapitalistů několika málo vyvinuje se kooperativní forma pracovního pochodu neustále na vyšší stupeň, vědomé technické zužitkování vědy, plánovité vykořisťování země, proměna pracovních prostředků v prostředky jenom společně použitelné, důkladné hospodaření všemi prostředky výrobními upotřebováním jich jako výrobních prostředků složité, společenské práce, pohlcování všech národů do sítě světového trhu, a tím mezinárodní povaha kapitalistického režimu. Se stále ubývajícím počtem kapitalistických magnátů, usurpujících a monopolisujících všecky výhody tohoto proměňovacího pochodu, roste massa bídy, tlaku, poroby, zvrhlosti, vykořisťování, ale též vzpoura stále rostoucí a mechanismem samotného

výrobního pochodu kapitalistického vyškolené, spojené a organisované třídy dělnické. Monopol kapitálový stává se poutem způsobu výrobního, který s ním a pod ním rozkvetl. Centralisace prostředků výrobních a sespolečenštění práce dosáhnou bodu, kde nesnesou se se svým kapitalistickým povlakem. Bude roztržen. Hodina soukromého vlastnictví kapitalistického bije. Vyvlastňovatelé budou vyvlastněni.

Kapitalistický způsob osvojovací, vzešlý z kapitalistického způsobu výrobního, jest první negací individuálního vlastnictví soukromého, založeného na vlastní práci. Avšak kapitalistická výroba zplozuje s nutností přírodního pochodu svou vlastní negaci. Je to negace negace. Tato nezavede znova soukromé vlastnictví, zavede však individuální vlastnictví na základě vymoženosti éry kapitalistické: kooperace a obecného držení země a výrobních prostředků, prací vyrobených.

Přetvoření roztříštěného soukromého majetku, založeného na vlastní práci jednotlivců, v kapitalistický majetek jest ovšem pochod nepřirovnatelně zdlouhavější, tvrdší a těžší nežli přetvoření kapitalistického majetku, na společenském provozování již založeného, ve společenský. Tam šlo o vyvlastnění lidových mass málo usurpátory, zde ide o vyvlastnění málo usurpátorů lidovými massami.«

Netřeba ani připomínati, že vyvlastnění kapitalistických magnátů, o němž tu Marx mluví, má se díti na cestě politické. Nespokojený, revoluční duch Kom. Manifestu ozývá se ještě v každé kapitole prvního svazku Kapitálu. O nějakém samorostlém přechodu vlastnictví soukromokapitalistického ve společenské Marx se ani nezmiňuje. Má na mysli jenom politickou expropriaci. Teprve v třetím svazku čteme o dvou přechodných formách vlastnických. »Kapitalistické podniky akciové,« píše Marx (III/1, str. 428), »dlužno pokládati právě tak jako kooperativní továrny (rozuměj: výrobní družstva dělnická. Pozn. spis.) za přechodné formy vý-

robního způsobu kapitalistického do associovaného, pouze že v jedněch protiva (mezi kapitálem a prací. Pozn. spis.) jest odstraněna negativně, v druhých positivně.«

Engels vidí, jak se zdá, v akciových společnostech též v jistém smyslu přechodnou formu kapitalistického majetku ve společenský; především však pokládá za takovou sestátňování podniků. O dělnických družstvech nemluví. Politická expropriace kapitalistů dělnictvem jest mu ale, právě jako Marxovi, hlavním prostředkem, jímž socialistická společnost bude zahájena. Promlouvá o tom v »Dühringu«. Při tom líčí živými barvami marxistický ideál budoucí společnosti, jenž uskutečněn bude po sespolečenštění výrobních prostředků. My už jsme se o tom zmínili, že Marx i Engels nazírali na všecky společenské problemy s hlediska hospodářského a politického, proto i jejich socialistický ideál jest theoreticky vyslednicí pouze hospodářských a politických sil. Vizme jen, co o tom Engels píše:

»Tím, že výrobní způsob kapitalistický proměňuje víc a více velkou většinu obyvatelstva v proletáře, plodí moc, která nucena jest tento převrat (t. j. sespolečenštění výrobních prostředků. Pozn. spis.) vykonati, sic stihne ji trest záhuby. Tím, že přinucuje víc a více, aby byly velké, sespolečenštěné prostředky výrobní převáděny ve státní majetek, ukazuje sám cestu, na níž tento převrat jest vykonati. Proletariát uchopí státní moc a promění výrobní prostředky nejprve ve státní vlastnictví. Tím však odstraní sebe sama jako proletariát, tím odstraní všecky třídní rozdíly a protivy, a tím též stát jako stát. Posavadní společnost, pohybující se v třídních protivách, státu potřebovala, totiž jisté organisace třídy, která pokaždé vykořisťovala, za účelem zachování vnějších podmínek výrobních, tedy hlavně za účelem násilného přidržení vykořisťované třídy v podmínkách potlačování, daných existujícím výrobním způsobem (v otroctví, tělesném

poddanství, námezdní práci). Stát byl oficielním zástupcem celé společnosti, jejím sloučením ve viditelný sbor, ale byl jím jen potud, pokud byl státem třídy, která sama pro svou dobu celou společnost zastupovala: ve starověku státem otroky držících občanů státních, ve středověku šlechty feudální, v naší době buržoasie. Jelikož bude ve skutečnosti zástupcem celé společnosti, učiní sama sebe zbytečným. Jakmile nebude třídy společenské, již třeba udržovati v potlačování, jakmile budou odstraněny s třídní vládou a bojem o jednotlivé bytí, založeným v posavadní anarchii výrobní, též z nich vyplývající kolise a excesse, nebude již co reprimovat, aby byla nutnou zvláštní repressivní moc, nějaký stát. První čin, jímž stát skutečně vystoupí jako zástupce celé společnosti — osvojení si ve jménu společnosti výrobních prostředků —, jest zároveň jeho poslední samostatný čin jako státu. Vměšování se nějaké státní moci do společenských poměrů stane se v jednom oboru po druhém zbytečným a usne pak samo sebou. Na místo vlády nad osobami nastoupí správa věcí a řízení pochodů výrobních. Stát nebude »odstraněn«, o d u m ř e. Dle toho jest měřiti frási o »volném státě lidovém«, tedy jak dle její časové oprávněnosti agitační, tak dle její konečně vědecké nepostačitelnosti; dle toho taktéž požadavek tak zvaných anarchistů, aby stát byl ode dneška do zítřka odstraněn.« (»Dühring«, str. 301/302.)

XIII.

Socialism a socialisování člověka.

Socialistická společnost. V posledních, námi citovaných odstavcích Kapitálu a spisu proti Dühringovi dovolují nám Marx a Engels nahlédnout poněkud do jejich budoucí socialistické společnosti. Od Engelsa se doví-

dáme, že nebude v ní potlačovaných a potlačovatelských tříd, anarchie hospodářská a boj o život zaniknou, zanikne též stát, na jehož místo nastoupí veřejná správa výrobků a výrobních pochodů. Totéž praví Kom. Manifest na konci své druhé kapitoly (Proletáři a kommunisté). Stát podle nauky Marxovy a Engelsovy jest organisovanou politickou mocí jisté třídy k potlačování třídy jiné, hospodářsky prvou vykořisťované. Jelikož proletariátem bude třída vykořisťovatelů odstraněna, ztratí samozřejmě svou existenční podlohu a »odumře«.

Pokud jde o uspořádání výroby v socialistické společnosti, představuje si je Marx — jak již nás poučil citát z třetího svazku Kapitálu, uvedený na str. 159 až 160 — jako výrobu družstevní, associovanou. K tomu další doklad podává nám str. 424 téhož svazku a str. 50 spisku Der Bürgerkrieg in Frankreich (třetí vydání, 1891).

Na základě těchto jednotlivých míst Marxových spisů možno jeho představu o výrobě, jež nastoupí po kapitalistické, vypodobiti takto: Výroba socialistická prováděna bude svobodně sdruženými dělníky; soubor všech družstev bude tvořiti národní organisaci výroby, která bude dle jednotného plánu řízena; pod touto ústřední správou budou však jednotlivá výrobní družstva (obce) požívati široké samosprávy.

Z toho vysvítá, že Marx nesnil o zavedení nějakých státních »kasáren« výrobních, v nichž by byli jednotlivci jako vojáci bez odmluvy podrobeni rozkazům svých představených a výrobní skupiny tvořily pouhé mechanické články státního centralismu, jak mu protivníci zhusta vytýkají. Naopak, Marxova organisace výrobní je silně decentralistická a založena na svobodné vůli jednotlivců. Engels mluví sice výslovně o sestátnění všeho majetku, ale hned z dalších jeho vývodů chápeme, že státní majetek bude jenom přechodnou formou, poněvadž »stát odumře«. Odumře-li stát, odumře

samozřejmě i jeho majetek, a nezbudou, než volně spolčená individua, jimž majetek ten připadne v podobě družstevních výrobních prostředků.

Výroba a směna zboží zmizí s kapitalistickou společností, s nimi zmizí i peníze. »Společnost bude rozdělovat pracovní síly a výrobní prostředky do různých hospodářských odvětví. Vyrabitelé budou třeba dostávati papírové poukázky, za něž budou odebírati odpovědné množství ze společenských spotřebních skladišť. Tyto poukázky nejsou penězi. Neobíhají.«*) Odstraněním peněz a výroby zboží učiní se konec ovládání výrobce výrobkem; idé budou moci svou výrobu kontrolovati a upravovati, jak za dobré uznají. Slepé výrobní zákony, jež řídí nynější výrobu kapitalistickou, podřídí se vůli lidí. Ničivé obchodní krise stanou se nemožnými. Výroba průmyslová i zemědělská bude ovšem prováděna ve velkém, poněvadž, jak z předchozí kapitoly vysvítá, bez velké výroby není ani socialistická společnost uskutečnitelnou. Na těchto základech bude lidstvu dopřáno využitkovat co možno nejlépe všecky přírodní síly a rozvinout všestranně své schopnosti, nebude mu v tom bráněno pouty kapitalistického vlastnictví, jako dnes. Bude to zkrátka, jak píše Engels, »skok člověčenstva z říše nutnosti do říše svobody«.**)

Dělník přestane být námezdníkem a pozbude vlastnosti zboží, stane se společníkem. Každý musí pracovat, ale každý bude svoboden. Co vydělá, bude po odražení

---

*) Das Kapital, II. (druhé vydání, str. 331).

**) »Dührings« etc., str. 306. — Ten »skok« dlužno pojímati se zrnkem soli. Marx (i sám Engels) byl si úplně toho vědom, že uskutečnění společnosti socialistické nestane se na jeden ráz, že »dělnické třídě bude prodělati dlouhé boje, celou řadu dějinných procesů, jimiž lidé i poměry úplně budou přetvořeny«, nežli dojde svého osvobození a bude moci zavésti všeobecně onen vyšší životní útvar. (Der Bürgerkrieg in Frankreich. 1891. Str. 50.)

příspěvků na společenské potřeby a výlohy jeho osobním majetkem.*)

Socialistická společnost neznamená však Marxovi pouze odstranění té vykořisťovatelské formy, již zoveme námezdním systémem, nebo té potlačovatelské formy, již zoveme kapitalistickým státem; jemu znamená odstranění všeho vykořisťování a potlačování pod jakoukoli formou Námezdní dělník nebyl mu jediným druhem vykořisťovaných a potlačovaných lidí — vzpomeňme jen, že mluví i o otázce ženské vůbec —, nýbrž jen jejich největším typem a tou »rukou boží«, která rozbečí starý svět a vystaví nový. Ale právě tímto revolučním činem, jejž proletariát vykoná, aby se osvobodil, osvobodí rovněž celé člověčenstvo, poněvadž bude nucen odstranit všecky podmínky potlačování a vykořisťování.

S velikou pietou připisuje Engels v druhé předmluvě ke Kom. Manifestu tuto myšlenku výslovně Marxovi: »Základní myšlenka, prostupující manifest, že hospodářská výroba a z ní nutně vzrůstající společenské rozčlenění každé dějinné epochy tvoří základ pro politické a intellektuální dějiny této epochy; že dle toho (od rozpadnutí se prastarého obecného vlastnictví půdy) celé dějiny byly dějinami třídních bojů, bojů mezi vykořisťovanými a vykořisťujícími, ovl danými a vládnoucími třídami na různých stupních společenského vývoje; že tento boj však nyní dospěl na stupeň, kde vykořisťovaná a potlačovaná třída (proletariát) nemůže se již zbaviti vykořisťující a potlačující třídy (buržoasie) bez osvobození zároveň celé společnosti navždy od vykořisťování, potlačování a třídních bojů — tato základní myšlenka patří jedině a výlučně Marxovi.«

Jako nebude v socialistické společnosti existovat námezdný dělník, tak nebude tam existovat ani potlačo-

*) Viz k tomu stranu 78. tohoto spisku.

vání ženy mužem, obě pohlaví budou si společensky rovna. Všecky společenské protivy přestanou.*)

Dovolím si nyní dotknouti se jisté, po mém mínění velmi důležité otázky. Společenský ideál Marxův přivádí mne na myšlenku, zmínit se také o mravním rázu marxismu. Mnohému snad bude se to zdát divným, jelikož Marx a Engels byli odpůrci všech společenských theorií, založených na mravních zásadách a domnívali se, že svou theorii je překonali. Ve skutečnosti tomu tak není. I jejich socialistická nauka při svém ekonomickém a přírodovědeckém rázu je zbudována na vznešeném principu mravním, principu nejvyšší lidskosti, z něhož jejich socialistický ideál je v podstatě vyvoděn. Posud jsme si toho dobře nepovšimli: my líčili jenom tvrdou skořápku marxismu, methodu, která zná pouze sobeckého a praktického člověka, neúprosné zákony přírodní, která vysmívá se dovolávání se křesťanské lásky k bližnímu a doporučuje třídní boj na život a na smrt. Avšak společnost není pouhou darwinovskou přírodou, a praktický a materialistický člověk zůstává stále člověkem; mravní stránka, nerozlučně s jeho bytostí lidskou spojená, vědomí druhové, cit anthropologické rovnosti, žije i pod hrubým pláštěm jeho sobectví. A žádná socialistická theorie s methodou sebe více přírodovědeckou, sebe více amoralistickou nepopře, že její ideální osa, okolo které se její soustava otáčí, je vlastně ideálem mravním, vzpourou uraženého lidského vědomí a citu proti nelidské společnosti. Vrcholí snad Marxův socialism jenom v odstranění bídy, v dostatku chleba, v ukojení animálních potřeb? Ne. Cíl jeho jest odstranění všeliké nadvlády člověka nad člověkem, zavedení společenské rovnosti všech lidí, všeobecné rozpjetí individua, nejširší svoboda. Je-li Marx toho mínění, že lze toho společenského ideálu dosíci jedině ne-

*) Viz str. 101. tohoto spisku.

přetržitým politickým bojem proletariátu a hospodářským přetvořením společnosti a nikoliv hlásáním lásky, třídním dorozuměním nebo morální výchovou, vyjadřuje-li socialism theorii, která zná jenom hospodářský zájem a přírodní — dokonce slepé — zákony výrobního procesu, na věci ničeho nemění. Methoda ani z Marxa socialistu neučinila, jako neučinila dialektika Hegela filosofem. Nikdo mně nedokáže, že stal se Marx socialistou až tehdy, kdy pracnou vědeckou analysí vyšetřil, že ekonomický vývoj nutně vede k socialistické výrobě. Marx přijal socialistický ideál právě tak z myšlenkového ovzduší své doby, jako kterýkoliv z nás. On jej vědecky odůvodnil až post festum. Přijal jej z myšlenkového ovzduší z téže mravní pohnutky, na níž minulá století jej postavila. Jako mnoho jiných jeho současníků horlil pro osvobození člověčenstva, a tu naskytly se mu velké problemy: Je osvobození člověčenstva možným bez osvobození proletariátu? Je osvobození proletariátu možným bez zrušení soukromého vlastnictví a sociálních tříd? Jiní ty otázky pominuli, Marx zůstal před nimi stát, jako důsledný filosof rozhodnul se pro socialism a postavil se na stranu proletariátu. Chápal, že pokud bude existovat nějaká třída, žijící z práce třídy jiné, vykořisťování a potlačování ve společnosti bude stále. A tu mu bylo zřejmým, že, má-li někdy nastat skutečně společnost svobodných lidí, musí být ona vykořisťovaná a potlačovaná část lidstva zbavena vykořisťovatelů a potlačovatelů. Touto dedukcí proměnila se Marxovi emancipace lidstva v emancipaci proletariátu a princip lidskosti v princip socialistický.

Jest zajímavo, jak v »Deutsch-Französische Jahrbücher« a v »Heilige Familie« — ani později na to nezapomínal — vynáší mravní stránku úkolu, jejž vložil na bedra proletariátu, totiž že se má sám osvobodit a tak osvobodit celé lidstvo. V »Heilige Familie« potírá výtku, že by proletáři musili být prohlášeni za bohy,

kdyby měli tento světodějný význam, a dokládá: »Spíše naopak! Poněvadž ve vyvinutém proletariátu dokonána jest prakticky abstrakce vší lidskosti, ano i zdání vší lidskosti, poněvadž v životních podmínkách proletariátu soustředěny jsou všecky životní podmínky dnešní společnosti svým nelidským vyvrcholením, poněvadž se člověk v něm sám sobě ztratil, ale zároveň získal nejenom theoretického vědomí této ztráty, nýbrž jest též bezprostředně nucen ničím již neodstranitelnou ani ničím neomluvitelnou bídou — praktickým výrazem nutnosti — ke vzpouře proti této nelidskosti, proto může a musí proletariát se sám osvobodit. Nemůže se však sám osvobodit, aniž by své vlastní životní podmínky odstranil. Nemůže své vlastní životní podmínky odstranit, aniž by odstranil všecky nelidské životní podmínky dnešní společnosti, které jsou soustředěny v jeho postavení!«

Tato slova Marxova potvrzují, myslím, dostatečně, co jsme řekli před tím, totiž, že jeho původním theoretickým východiskem byl rovněž mravní princip (osvobození člověka), jako byl tento východiskem jiných socialistických theoretiků před ním a po něm. V proletariátu viděl otročenou a vykořisťovanou část svého vlastního druhu, v proletariátu viděl soustředěnou »nelidskost« celé kapitalistické společnosti a proto prohlásil boj kapitalistické společnosti, která »nelidskost« tu plodí, a pracoval pro uskutečnění socialistické společnosti jako lidské společnosti. Druhové vědomí (»jsme všici lidmi«), na základě jehož postavilo křesťanství svou mravouku, na základě jehož dovolávali se na sklonku středověku a později nevolníci spravedlnosti, druhové vědomí, jímž kacířští kommunisté odůvodňovali své rovnačské snahy, z něhož zrodila se pověstná přirozená lidská práva velké francouzské revoluce — to druhové, lidské vědomí je též základem marxistického socialismu. Engels významně uvádí, že moderní socialism »ve své theore-

tické formě objevuje se počátečně jako dále puzené, domněle důslednější rozvedení zásad, postavených velkými francouzskými osvícenci 18. století. A ty zásady osvícenců — byly ideje lidské rovnosti, tedy mravní ideje.

Ostatně není třeba ani vyšetřovat mravně psychologický původ marxismu, chceme-li dokázati, že je založen na zásadách mravních. Již sám fakt, že Marx a Engels nemluví tolik o hmotném blahobytu v budoucí společnosti, jako o hospodářské a sociální rovnosti a emancipaci lidstva, ukazuje na to, že je více zajímala mravní stránka hnutí proletářského, nežli plné hrnce masa, které snad budoucí společnost bude svým členům poskytovat. Bernstein správně odkrývá v Marxově nadhodnotě morálný element, t. j. představu rovnosti a spravedlnosti.*)

Proti Marxově představě o budoucí společnosti možno právem namítnouti, je-li vše to proveditelným pouhým sespolečenštěním soukromého majetku výrobního, není-li snad k tomu třeba ještě jistého individuálního vývoje, jisté předběžné proměny dnešního člověka? Marx, zdá se, o té otázce přemýšlel též. Pročítáme-li pozorně jeho a Engelsovy práce, přijdeme opět na jiný ne dosti známý element v jejich theorii, který poněkud na ni odpovídá: je to sespolečenšťování (socialisování) člověka, o němž dosti často píší. Pod sespolečenšťováním člověka vyrozumívají rozšiřování technických a intelektuálních schopností a úkolů jednotlivce, zkrátka překonávání dnešní dělby práce v určitých o orech společenské činnosti. Jak velkou důležitost tomu přikládají v otázce sociálního osvobození, o tom přesvědčíme se v následujících dvou odstavcích o otázce ženské a vzniku a zániku tříd.

*) Eduard Bernstein, Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus. 1901. Str. 280.

Otázka ženská. Aby soukromé hospodaření do základu bylo vyvráceno a odstraněna též hospodářská závislost a společenská podřízenost ženského pohlaví, nešetřili Marx a Engels ani dnešní »posvátné« rodiny. Již Kom. Manifest ji potírá, že je založena na kapitálu, soukromém hospodářství, vykořisťuje děti a ženu, a že jejím doplňkem je veřejná a soukromá prostituce. Důkladněji zabývá se však rodinou sám Engels v »Ursprung der Familie« etc. Bezohledně přibíjí na pranýř všecka zla a nepřístojnosti, vyplývající z nucené, soukromomajetkové monogamie: podrobenost a závislost ženy, cizoložství, nesváry, olověnou nudu manželů, a nezapomíná ani na paroháčství mužovo.

Monogamní rodina nebyla dle Engelsa plodem individuální lásky pohlavní: byla první rodinnou formou, založenou na ekonomických podmínkách, totiž na vítězství soukromého majetku nad původním samorostlým vlastnictvím obecným. Vystupuje v dějinách ne jako smíření mezi mužem a ženou, nýbrž jako podmanění jednoho pohlaví druhým. »V jednom starém, r. 1846 Marxem a mnou vypracovaném netištěném rukopise,« píše Engels, »nalézám: ‚První dělba práce jest mezi mužem a ženou pro výrobu dětí.' A dnes mohu doložit: První třídní protiva, která v dějinách vystupuje, spadá dohromady s vývojem antagonismu mezi mužem a ženou v rodině (Einzelehe), a první třídní potlačování s potlačováním ženského pohlaví mužským.«*)

Dnešní juristická rovnoprávnost obou pohlaví v manželství neodstraňuje nikterak poddanství žen, jež posud existuje. Právní nerovnost obou pohlaví, zděděná po dřívějších společenských poměrech, není příčinou, nýbrž účinkem ekonomického potlačování ženy. »Ve staré kommunistické domácnosti, která objímala mnoho manželských párů a dětí, byla správa domácnosti, ženám

*) Der Ursprung etc., 7. vyd., 52.

přenechaná, právě tak veřejnou, společensky nutnou industrií, jako zaopatřování potravních prostředků muži. Patriarchální rodinou a ještě více monogamní rodinou stalo se jinak. Správa domácnosti ztratila veřejný ráz. Společnosti už po ní nic nebylo. Stala se soukromou službou; žena stala se první služkou, jsouc vytlačena z účastenství na společenské výrobě. Teprve velká industrie naší doby otevřela jí — a jenom proletářce — cestu ke společenské výrobě. Ale tak, že vykonává-li své povinnosti v soukromné službě rodinné, jest z veřejné výroby vyloučená a nic nemůže vydělávat, a že chce-li se súčastnit na veřejné výrobě a samostatně vydělávat, není s to vykonávat povinnosti rodinné. A jako v továrně, tak vede se ženě ve všech živnostenských odvětvích až do mediciny a advokatury. Moderní rodina je založena na otevřeném nebo zastřeném otroctví ženy, a moderní společnost jest massa, skládající se ze samých jednotlivých rodin jako z molekul. Muž musí dnes ve velké většině případů být vydělavatelem, živitelem rodiny, alespoň v majetných třídách, a to poskytuje mu nadvládu, která nepotřebuje žádného právnického extranadpráví. V rodině jest buržoou, žena představuje proletariát.«*)

O sňatcích píše Engels, že jsou konvenčními, uzavíranými dle třídního postavení. Takové sňatky zvrhají se proto dosti často v křiklavou prostituci — mnohdy obou stran, daleko obyčejněji v prostituci ženy, která liší se od všední kurtisány jenom tím, že nepronajímá své tělo jako námezdní dělnice k práci od kusu, nýbrž prodává je navždy do otroctví. A o všech konvenčních

*) Tamtéž, 61/62. — Marx obviňuje moderní rodinu ještě z horších věcí: »Moderní rodina obsahuje v zárodku nejen otroctví (servitus), nýbrž též tělesné poddanství, poněvadž se od počátku vztahuje na služby zemědělské. Obsahuje v sobě v miniatuře všecky protivy, které později rozvinují se ve společnosti a jejím státě.« (Tamtéž, 43)

sňatcích, píše Engels dále, platí slovo Fourierovo: »Jako v gramatice činí dva zápory klad, tak platí v manželské morálce dvě prostituce za cnost.« Skutečným pravidlem ve styku se ženou jest pohlavní láska, a ta může jím býti pouze v potlačovaných třídách, tudíž v naší době v proletariátu. Proletářská rodina je Engelsovi, jenž ovšem tu příliš povznáší se nad skutečnost, vzorem rodiny, v ní schází všecko vlastnictví a tudíž i veškerý popud k vládě mužů. A existuje-li i tu ještě nějaká hrubost muže oproti ženě, pak jest to jenom zbytek brutálnosti, zavedené monogamií.

Marx a Engels odsuzují tedy dnešní soukromohospodářskou rodinu úplně. Rodina taková nemůže ovšem míti v jejich socialistické společnosti místa. Proměnou soukromých vyrábědel ve společenské vlastnictví bude jí odebrán existenční základ, ježto vznikla z koncentrace většího majetku v rukou mužových a z potřeby zachovat tento majetek vlastním dětem*): tudíž stojí a padá se soukromým majetkem. Sespolečenštěním vyrábědel nastane i sespolečenštění rodiny: pouta nuceného manželství budou přetnuta, ženě bude možno neobmezeně se súčastniti na společenské práci, poněvadž i výchova dětí bude společenská. Jak budoucí rodina bude vypadat, líčí Engels následovně: Monogamní rodina zrušena nebude, ano bude teprve uskutečněna, poněvadž soužití muže se ženou nebude určováno ohledy hospodářskými, nýbrž skutečnou náklonností. Pokud budou se oba míti rádi, budou pospolu, když jejich obapolná láska ochabne, rozejdou se a vyhledají si poměr jiný. Prostituce zanikne, jako zanikne proletariát a námezdní práce. Soukromá domácnost promění se ve společenský průmysl. Péče a výchova dětí stane se veřejnou záležitostí, společnost bude se starat o všecky děti rovnou

*) Tamtéž, 63/64.

měrou, ať jsou manželské nebo nemanželské.*) Tím odpadne starost o »následky«, tvořící dnes podstatný společenský — mravní jako ekonomický — moment, jenž brání děvčeti, odevzdat se bezohledně milovanému muži. Odpadne dále starost žen o vlastní existenci a ještě více o budoucnost jejich dětí, ženy nemusí si dát líbit navyklou nevěru mužů, stanou se jim rovnými, což bude nekonečně silněji působit na muže, aby stali se skutečně monogamními, nežli svádět ženy k polyandrii.**)

Velikou, ano největší váhu klade Engels na připuštění ženy jako pracovnice do všech veřejných oborů práce. »Osvobození ženy«, píše, »jest a bude tak dlouho nemožností, pokud žena bude vyloučena ze společensky produktivní práce a obmezena na domácí práci soukromou. Osvobození ženy bude teprv tehdy možné, až tato bude moci súčastňovat se ve velkém, společenském měřítku na výrobě a domácí práce ji bude jen v nepatrné míře zaneprazdňovat.« Aby však celé ženské pohlaví uvedeno bylo do veřejného průmyslu, k tomu třeba, aby rodina přestala být hospodářskou jednotkou společenskou.***)

Z toho vidíme, proč sociální demokracie je pro práci žen v průmyslech, v úřadech, v obchodech, v zemědělství, proč potírá zásadu: »Žena patří do kuchyně a k dětem.« Chce totiž ženu hospodářsky osamostatniti, učiniti nezávislou na práci mužově a na rodině; chce, aby žena se sama živila, by mohla sama o sobě rozhodovat a stala se tak ve společnosti a domácnosti rovnou mužskému pohlaví.

Idea sociální rovnosti ženy s mužem jest i v dějinách socialismu ideou moderní. V socialistických románech stol. 16.—18. shledáváme ponejvíce ženu v pod

*) V revolučním programu Kom. Manifestu stojí věta: »Veřejná a bezplatná výchova dětí.«

**) Der Ursprung, 64, 72.

***) Tamtéž, 168, 62.

řízenosti mužově, přes to že se v nich dosti mluví o nezadatelných přirozených právech člověka, v nichž rovnost lidí je na prvém místě. Na ideálním ostrově Morově existuje nucené manželství a muž vládne v rodině; o manželství mluví dokonce tento spisovatel v kapitole o porobě. Ani u Vairassa, jenž přece ukládá mužům a ženám rovnou vojenskou povinnost, není provedena rovnoprávnost pohlaví dokonale. Otázky ženské nejlépe se zbyl Gabriel Foigni ve svém anarchisticko-kommunistickém románě »Objevená země australská«: v jeho ideálním státě australském není mužů ani žen, jsou tam lidé s obojím pohlavím, androgynikové. Na neštěstí jest tento originální nápad řešení otázky ženské pro socialism neupotřebitelným a nenašel proto, pokud vím, následovníků. — Teprve socialisté století 19. ocenili ženskou otázku dle zásluhy a lidské důstojnosti. Owen hlásá rovnoprávnost žen s muži a společenskou výchovu dětí, rodina ztrácí se mu v kommuně. Fourier je pro volnou lásku. Saint Simon si otázky ženské skoro nepovšimnul, za to jeho stoupenci pod vedením Enfantinovým ji dali v čelo svého učení a nesouhlasili ani s křesťanským bohem, poněvadž má jenom vlastnost mužskou.

Nejvyšší formy a nejdokonalejšího odůvodnění došla otázka ženská doposud v marxismu.

Vznik a zánik tříd. Tentýž důvod, který vedl Marxa a Engelsa k popření dnešní rodinné formy a k připuštění ženy ke všem oborům veřejné práce, vedl je také proti dnešnímu roztřídění práce ve veřejném životě na hmotnou a duševní. K odstranění třídní nadvlády dle výkladu Engelsova jest totiž také nutno, aby pracující lid zabýval se jak praktickou tak theoretickou funkcí společenskou. Jeho theorie vzniku sociálních tříd nám to hned objasní.

Dühring vysvětloval vznik vládnoucích a porobených tříd politickým násilím, přemožením slabších sil-

nějšími; hospodářská závislost byla mu pouhým důsledkem politického přemožení. Engels tento názor potírá a uvádí, že lze vysvětlit vznik třídních protiv (na př. třídy kapitalistické a dělnické) čistě hospodářskými příčinami, aniž by bylo třeba bráti na pomoc lup, násilí, stát nebo kterékoli politické zasáhnutí. Poměry nadvlády a poroby vznikly dle Engelsa*) původně na dvojí cestě. První byla dělba práce ve veřejném životě společenském, druhou dělba práce v rodině.

Již ve staré, samorostlé obci, kde ještě sociálních tříd není, nalézají se jisté společné zájmy, jichž ochrana musí být předávána — byť pod dozorem všech — jednotlivcům, jako: rozsuzování rozepří, potlačování přehmatů, dozor nad vodami a konečně náboženské funkce. Tyto primitivní úřady jsou přirozeně nadány jistou svrchovaností a představují tudíž počátky státní moci. Zvolna stoupají síly výrobní; četnější obyvatelstvo zplozuje tu společné, tam protivné zájmy mezi jednotlivými obcemi, jichž seskupení ve větší celky způsobuje opět novou dělbu práce, utvoření orgánů pro ochranu společných a překazení protivných zájmů. Orgány ty časem se osamostatňují a vyvrcholují v nadvládě nad společností (orientálský despota nebo satrapa, řecký kmenový kníže, keltický šef klanu atd.). Jakým pochodem a za jakých okolností se tato nadvláda uskutečnila a jak jednotlivé vládnoucí osoby sloučily se ve vládnoucí třídu, Engels vyšetřovat zde nechce, zjišťuje pouze, že politická vláda všude za základ měla společenské úřadování a že jen tehdy měla trvalost, prováděla-li toto úřadování skutečně.

Vedle této třídní tvorby pokračovala ještě jiná. Samorostlá dělba práce v zemědělské rodině dovolovala na jistém stupni blahobytu přibrat jednu nebo několik cizích pracovních sil. Výroba byla již tak vyvinutá, že

*) »Dühring«, 186 atd.

lidská pracovní síla mohla nyní vyrobiti více, nežli bylo nutno k jejímu jednoduchému živobytí. Pracovní síla obdržela cenu. Avšak vlastní obec a svazek, jemuž náležela, neposkytoval žádných přebytečných pracovních sil. Za to poskytovala je válka. Doposud se nevědělo, co s válečnými zajatci počít, byli prostě zabíjeni, ještě dříve sněděni. Avšak na tomto stupni hospodářského stavu obdrželi hodnotu; byli ponecháni na živu a jejich práce použita. Tak moc, místo aby ovládala hospodářský stav, byla vtlačena do služeb hospodářského stavu. Otroctví bylo vynalezeno a stalo se vládnoucí formou výroby u národů vyvinuvších se nad starou obec, konečně ale též jednou z hlavních příčin jejich úpadku.

Otroctvím byla teprve umožněna dělba práce mezi zemědělstvím a průmyslem ve velkém měřítku, a tím rozkvět starého světa, Řecka. Zavedení otroctví za tehdejších okolností bylo velkým pokrokem. »Jest zřejmo: pokud byla lidská práce ještě tak málo produktivní, že poskytovala jenom malý přebytek nad nutné životní prostředky, bylo zvýšení výrobních sil, rozšíření dopravy, byl vývoj státu, práva, založení umění a vědy možným pouze zvýšenou dělbou práce, která musila mít za základ velkou dělbu práce mezi massami obstarávajícími jednoduchou práci ruční a málo lidmi privilegovanými, kteří řídili práci, obchod, státní záležitosti a později se zaměstnávali uměním a vědou. Nejjednodušší, nejsamorostlejší formou této dělby práce bylo právě otroctví.«

»Připojme při této příležitosti k tomu,« rozvádí nyní Engels tuto svou nauku na všecky dějinné doby, »že všecky dosavadní dějinné protivy mezi vykořisťujícími a vykořisťovanými, vládnoucími a ovládanými třídami lze vysvětlit toužpoměrně nevyvinutou výrobností lidské práce. Pokud skutečně pracující

obyvatelstvo je svou nutnou prací tolik zaneprázdněno, že mu nezbývá času k obstarávání společných záležitostí společenských — řízení práce, státních a právních záležitostí, umění, vědy atd. —, potud musila existovat zvláštní třída, která osvobozena jsouc od skutečné práce, tyto záležitosti obstarávala; při čemž arciť nikdy nezameškala nakládat pro svou vlastní výhodu na pracující massy víc a více pracovního břemena. Teprve velikým průmyslem dosažený obrovský vzrůst výrobních sil dovoluje rozděliti práci na všechny členy společnosti bez výjimky a tím obmezit pracovní dobu jednoho každého tak, že by zbylo pro všecky dosti volného času, aby se súčastňovali na všeobecných záležitostech společenských — theoretických jak praktických. Teprve tedy nyní stala se každá vládnoucí a vykořisťovatelská třída zbytečnou, ano překážkou společenského rozvoje, a teprve nyní bude taktéž neúprosně odstraněna a třeba měla ještě více »bezprostřední moci«.*)

Třídy sociální jsou tedy dle Engelsa povahy úřední; povstaly ze společenské dělby práce, kterouž duševní činnost společenská oddělena byla od činnosti hmotné, »produktivní« a přidělena jisté třídě lidí, jež pak se stala vládnoucí; tato dělba práce byla opět důsledkem nepostačitelného rozvoje výrobnosti lidské práce. Nyní chápeme, proč má být společenské oddělení práce duševní od hmotné odstraněno. Jako nebude dle marxismu žena po tak dlouho skutečně sociálně rovnou muži, pokud nebude odstraněna dělba práce mezi ní a mužem, tak nezmizí potud nadřaděné třídy ze společnosti, pokud nebudou všichni pracovat a všichni společně obstarávat své společenské záležitosti a potřeby rázu intelektuálného. V budoucí netřídní společnosti nebude dle toho zvláštních správců společnosti, nebude zvláštních ředitelů výroby, profesorů, spisovatelů, umělců, již výlučně by

*) Tamtéž, 190, 191.

se zabývali jen tímto zaměstnáním; každý musí vykonat svou část hmotné práce na něho připadající a teprve snad po fysické práci nebo střídavě s prací fysickou bude moci vykonávat funkce prvého druhu.*) Vedle sespolečenštění vyrábědel je tedy i sespolečenštění člověka, muže i ženy, nutnou podmínkou sociálního osvobození, sociální rovnosti.

Sespolečenšťování individua připravují již dnešní hospodářské poměry, proletariát v budoucnu pak tento pochod dokoná. Jak jsme se dočetli, dospěl dle Engelsa výrobní vývoj dnes už tak vysoko, že každý může se zabývat hmotnou a duševní prací, čímž sociální třídy staly se politicky a intelektuálně zbytečnými. Marx odhaluje sespolečenšťování individua v jisté stránce dnešního průmyslu a dnešních poměrů. Píše**), že velký průmysl svými katastrofami (krisemi) činí změnu práce a tudíž co možno největší všestrannost dělníkovu přímo otázkou života a smrti, přinucuje tak, aby nahraženo bylo dílcové individuum, tento nositel pouze jediné společenské detailní funkce, individuem úplně rozvinutým, jež může střídavě pracovat v různých společenských funkcích. Samorostlým důsledkem tohoto přetvořujícího postupu, jejž způsobuje velký průmysl, jsou polytechnické a agronomické školy, dalším školy odborné, v nichž vyučují se děti dělníků v technologii a praktickém ovládání různých výrobních nástrojů. »Spojuje-li tovární zákonodárství«, píše Marx dále, »jako první na kapitálu bídně vydobytá koncesse, pouze elementární vyučování s továrnickou prací, není pochyby, že nevyhnutelné do-

*) Marx: »Jakmile bude jedenkráte práce osvobozena, bude každý člověk dělníkem, a produktivní (rozuměj: ruční) práce přestane být vlastností třídní.« (Der Bürgerkrieg in Frankreich 1891, 49. — Má-li vlastnost třídní »produktivní« práce přestati, pak ji ovšem musí vykonávat všichni bez rozdílu.

**) Das Kapital, I., 453, 454.

bytí politické moci dělnou třídou dobude též theoretickému a praktickému vyučování v technologii místo v dělnických školách. A právě tak jest nepochybno, že kapitalistická forma výrobní a jí přiměřené hospodářské poměry pracovní jsou v nejdiametrálnějším protimluvu s těmito kvasidly a jejich cílem, odstraněním staré dělby práce. Rozvoj protimluvů nějaké výrobní formy jest však jedinou dějinnou cestou její rozkladu a přetvoření. ‚Ne sutor ultra crepidam!'*) toto nec plus ultra (ne dále) řemeslné moudrosti, stalo se strašlivým bláznovstvím od okamžiku, kdy objevil hodinář Watt parní stroj, holič Arkwright přádelný stroj (Kettenstuhl), klenotník Fulton parní loď.«

Jako zavrhují sociální rozpor mezi prací hmotnou a mozkovou, zavrhují Marx a Engels taktéž dnešní manufakturní dělbu práce v továrnách, jež proměňuje dělníka doživotně v kousek strojní části a jej duševně a tělesně mrzačí. Strojní výroba po názoru Marxově překonává potřebu, aby jisté skupiny dělníků připoutány byly trvale k téže funkci, a poněvadž lze se v mládí velmi rychle práci na stroji naučit, není třeba, aby zvláštní třída dělníků byla vychovávána výlučně za strojní dělníky. Taktéž přestane v budoucí společnosti oddělení města od venkova, jež odsoudilo venkovské obyvatelstvo k tisíciletému hlupství a měšťany pode jho jednotlivého řemesla. Kapitalistická výroba dokonala toto rozdělení, ale vytváří zároveň materielní předpoklady nového a vyššího spojení zemědělství s průmyslem.**) Engels vykládá to takto: Usazováním se průmyslu na venkově stává se zrušení protivy mezi městem a venkovem možným — a nejenom možným: jest přímo nutností samotné průmyslové výroby, jako stalo se rovněž nutností pro zemědělskou výrobu a pro veřejné zdravot-

*) Zůstaň, ševče, u svého kopyta!
**) Das Kapital, I., 470.

nictví. Jenom splynutím města a venkova může být dnešní otrava vzduchu, vody a půdy odstraněna, jenom tak může být mrva neduživých mass městských použita k výrobě rostlin, místo k výrobě nemocí. Dokonale lze to provésti ovšem až po odstranění kapitalistického charakteru průmyslu.*)

Před třemi léty uveřejnil dr. Rudolf Meyer v jednom křesťansko-sociálním časopise rakouském dopis, jejž obdržel od Engelsa, v němž tento rozvádí své myšlenky o budoucí zemědělské práci. Engels rozhodně staví se v něm na stanovisko Morovo, Owenovo, Fourierovo a Bebelovo, aby všici dělníci budoucí společnosti — a těmi bude veškeré práce schopné obyvatelstvo — pracovali střídavě v zemědělství a v průmyslu.

* * *

Je jistě zvláštní, že Marx a Engels, kteří takovou váhu kladli na odstranění třídního rozporu mezi prací hmotnou a mozkovou, kteří dokonce činili na všestranné inteligenci dělníkově jeho osvobození závislým, že tak malou věnovali pozornost kulturním povinnostem proletariátu. Jejich apely na dělnickou třídu jsou především politického rázu. Dobytí politické moci stojí všude v jejich agitačních pracích na prvním místě a vyjadřuje (vedle odborové, sociálně politické a družstevní činnosti, jíž však přikládají význam podřízenější) všecky takřka praktické úkoly dělnictva za nynějšího společenského řádu. Ano, ve stanovách Internacionály nacházíme i uznání mravní stránky, o kulturní ani slova. A to není pouze ráz marxismu, to je vůbec ráz všech mezinárodních socialistických sjezdů a socialistického hnutí téměř až do naší doby: politické, hospodářské a sociálně politické požadavky vyplňují všecko, kulturní potřeby a

*) »Dühring«, 319, 320.

povinnosti bývají dotčeny velmi zřídka a to jen mimochodem. Tak se zdá, jakoby teprve dnes se počalo chápat, že dělnické hnutí musí být současně politickým, hospodářským a kulturním, aby dosáhlo svých cílů.

XIV.

Ke kritice Marxových předpokladů socialismu.

Způsob proměny kapitalistické společnosti v socialistickou je v Marxových a Engelsových spisech, jak jsme viděli, rázu revolučního. Jejich sociální revoluce doby pozdější liší se od sociální revoluce Kommunistického Manifestu tím, že je více připoutána na vývoj poměrů a podložena jistým malým samovolným výrobním přechodem kapitalistických forem v socialistické. Jinak má tytéž hlavní znaky jako roku 1847, totiž:

a) v l a s t n í proměnu kapitalistického výrobního a směnného způsobu v socialistický provede proletariát na cestě politické vyvlastňováním kapitalistů;

b) kapitalistická výroba plodí c e l k e m jenom podmínky a nikoliv vlastní výrobní a směnné formy socialistické;

c) dnešní průmyslová a zemědělská výroba jest již zralá pro přeměnu ve výrobu socialistickou. (Die Engelsa. *)

*) Viz: Engels, »Dühring«, 304, a Engelsův dopis dru R. Meyerovi z r. 1893. V tomto dopise píše Engels mezi jiným: »— — — a poněvadž na štěstí jsme již tak daleko, že můžeme se obejít bez pánů majitelů latifundií a selských vlastníků, a poněvadž zemědělská výroba neméně jako průmyslová dostoupila vývojového stupně, jenž po našem mínění nejen připouští, nýbrž požaduje převzetí společnosti en bloc (hromadně), musíme tudíž circulus vitiosus (dnešní výroby) protnout«

Marx v Kommunistickém Manifestě sdílí tento náhled rovněž; později, jak svědčí některé jeho výroky v adrese jenerální rady Internacionály o občanské válce ve Francii roku 1871, nezdá se tento náhled úplně zastávat. (Der Bürgerkrieg etc. 1891, 43, 50.)

Nazývám takto myšlenou společenskou proměnu sociální revolucí bez ohledu na to, bude li se díti krvavě nebo nekrvavě, pomocí povstání proletariátu nebo pouze použitím zákonodárné moci, jíž proletariát dosáhne dejme tomu cestou volební. Kautsky proměnu toho smyslu zove též sociální revolucí.*) Jest to logickou protivou vývoje. Ve vývoji nové výrobní formy vyrůstají samorostle ze starých a svým přirozeným rozšiřováním se a mohutněním zatlačují krok za krokem poslední; dle představy Marxovy a Engelsovy mají však být nové výrobní a vlastnické útvary prostě diktovány, politickou mocí dosazovány na místo starých.

Ukázali jsme v předchozím líčení, že Marx toto dosazování nových útvarů nepředstavoval si jako libovolný čin proletariátu a že stanovil ekonomické podmínky, na základě jichž pouze je toto možným a nevyhnutelným. O těchto Marxových podmínkách čili předpokladech socialismu si nyní promluvíme zvláště s hlediska kritiky.

Sespolečenštění vyrábědel vyvlastněním kapitalistů bylo by ekonomicky (odmyslíme-li si jiné společenské překážky) proveditelným jenom tehdy, kdyby výroba a majetek vůbec byly soustředěny v rukou poměrně malého počtu vlastníků. Předně, lze jenom velké podniky výhodně společensky spravovati, za druhé jest třeba, aby počet skutečných vlastníků, kteří na zachování soukromého majetku jsou interessováni, byl tak malý, že jejich odpor by mohl být revolučním proletariátem snadno trvale potlačen. Marx ovšem nehlásal, že proletariát má najednou všecky podnikatele vyvlastnit; představoval si, že bude to prováděno postupně. Ovšem i při postupném vyvlastňování platí uvedený předpoklad, alespoň v tom smyslu, že není-li posud ve všech od-

*) K. Kautsky, Bernstein und das sozialdemokratische Programm, 1899, str. 181.

větvích a ve všech kapitalistických zemích uskutečněn, pak hospodářský vývoj musí se díti tímto směrem t. j. počet samostatných majitelů musí se zmenšovat, proti tomu počet nemajetných, proletariátu, se zvětšovat. Na upadání malých a středních majetkových a samostatně vyrábějících vrstev založil tudíž Marx možnost uskutečnění socialistické výroby. To je jeden jeho hlavní předpoklad.

Avšak politické vyvlastnění (expropriace) kapitalistů jest dle Marxa a Engelsa nejen možné, nýbrž i nutné. Neboť s kapitalistickým vývojem ruku v ruce roste bída, potlačování, vykořisťování, zvrhlost, ale zároveň též větší výrobnost, pro niž následkem soukromokapitalistických směnných poměrů nedostává se spotřebovatelů, čímž vznikají periodické krise, ničící společenské bohatství a existence. Tyto nesrovnalosti nabývají již nyní takového rozsahu, že proletariát, jakmile dosáhne politické moci, bude nucen z ohledu na sebezachování soukromé výrobce, kteří jsou překážkami plánovitého rozvoje výrobních sil a plánovitého rozdělování statků, vyvlastnit a výrobní prostředky, jež usurpovali, prohlásit za majetek společenský.*) To je druhý hlavní předpoklad Marxův.

Tyto Marxovy předpoklady socialismu tvoří nejpalčivější body velikého, od několika let se táhnoucího vědeckého sporu v německé sociální demokracii. Podnět k němu daly Bernsteinovy články v »Neue Zeit«, jeho dopis štuttgartskému sjezdu a jeho spis »Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie« (Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie).

---

*) Malí soukromí výrobci vyvlastňováni proletariátem nebudou, jen velcí. Malí výrobci budou se příklady nabádati, aby ve svém vlastním zájmu svou výrobu sespolečenštili. Tak píše Engels ve své kritice agrárního programu francouzských socialistů roku 1894.

Bernsteinovou kritikou dějinného materialismu, dialektiky, hodnotní theorie atd. se zabývati nebudeme, abychom nečinili tento spisek příliš obsáhlým; jest však nutno, abychom alespoň stručně podali jeho námitky proti zmíněným Marxovým ekonomickým předpokladům socialismu, poněvadž jsou nejvýznačnějšími známkami nového theoretického směru v sociální demokracii.

Bernstein souhlasí s mnohými články Marxovy ekonomické theorie, uznává, že klesání ziskové míry jest skutečností, podobně i vznikání nadvýroby a krisí, periodické ničení kapitálu, koncentrace a centralisace průmyslového kapitálu, stoupání míry nadhodnotové jsou zjevy vzaté ze skutečnosti. Zásadně, píše Bernstein*) jest jejich vylíčení v nauce Marxově správné, ale poněvadž zanedbával činitele, jež obmezují hospodářské protivy, objevuje se u něho sociální působnost protiv mnohem silnější a bezprostřednější, nežli jest ve skutečnosti.

Tak upozorňuje Marx v prvním svazku »Kapitálu«, že hromaděním (akkumulací) kapitálu roste »více méně« počet kapitalistů. V dalším líčení však na to úplně zapomíná a pojednává dokonce o akciových společnostech pouze s hlediska koncentrace a centralisace (soustřeďování) kapitálu. Na konci prvního svazku mluví jenom o »stále ubývajícím počtu kapitalistických magnátů«,**) a na tom také ve třetím svazku zásadně ničeho nemění. Čtenář má z toho dojem, že počet kapitálových vlastníků stále — ne-li absolutně, tož poměrně ke vzrůstu třídy dělnické — se zmenšuje. Dle toho převládá v sociální demokracii představa, že

*) Die Voraussetzungen etc., 47.

**) Kapitola »Kapitálu«, v níž jest o tom řeč, je z většího dílu citována na str. 157 a násl. tohoto spisku. — Tato kapitola byla ve sporu Bernstein-Kautsky nejvíce přetřásána.

s koncentrací průmyslových podniků zároveň postupuje koncentrace majetku.

Tak tomu však není. Forma akciových společností působí značně proti centralis ci majetku centralisací podnikovou a umožňuje rozsáhlou dělbu již koncentrovaných kapitálů (t. j. kapitálů soustředěných v málo rukou) *)

V Anglii odhaduje se, že počet majitelů akcií činí tam mnohem více nežli 1 milion, a to nezdá se být přehnaným. V novější době bývá uváděn za příklad kapitálové koncentrace obchodní dům Spiers & Pond v Londýně, a ten právě má při úhrnném kapitálu 26 mil. M. 4650 akcionářů, z nichž pouze 550 vlastní akcie v ceně přes 10.000 M. — V »British Review« 22. května 1897 nalézají se některá čísla o vzrůstu důchodů v Anglii od r. 1851 až 1881. Dle toho čítala Anglie rodin se 150 až 1000 lib. šterl. důchodu (střední a malá buržoasie a nejvyšší dělnická aristokracie): 1851 kolem 300.000, 1881 kolem 990.000 V těchto třiceti letech rozmnožilo se obyvatelstvo v poměru 27 : 35, t. j. asi o 30 proc., kdežto počet těchto důchodových tříd rozmnožil se v poměru 27 : 90, t. j. o $233^1/_3$ proc. Počet ten odhaduje dnes Giffen na **půldruhého milionu poplatníků.**

Jiné země neukazují podstatně rozdílný obraz. V Německu od r. 1854 1894/5 obyvatelstvo se zdvojnásobilo, počet příslušníků lépe situovaných vrstev stoupl více než sedmkráte.

Podav tato a ještě jiná čísla činí Bernstein následující závěr: »Jest tudíž úplně nesprávnou domněnka, že současný vývoj vykazuje relativní nebo dokonce absolutní zmenšení počtu majetných. Nikoliv »více

*) To znamená, že akciových společností súčastňuje se množství malých akcionářů, čímž zisk z velkých podniků neshrabují jenom velicí kapitalisté, nýbrž i menší a malí; dále, že pomocí akciového sdružení mohou i malí kapitalisté zakládat velké podniky.

méně«, nýbrž prostě více, t. j. absolutně a relativně roste počet majetných. Kdyby byly činnost a naděje sociální demokracie závislé na ubývání majetných, pak mohla by skutečně jít spát. Nikoliv na ubývání, nýbrž na přibývání společenského bohatství závisí naděje socialismu.«*) — »Obrovské rozmnožování společenského bohatství není doprovázeno ubývajícím počtem kapitalistických magnátů, nýbrž rostoucím počtem kapitalistů všech stupňů. Střední vrstvy mění svůj ráz, nemizí však ze společenského žebříku.«**)

Bernstein nepokládá ani koncentraci v průmyslu za tak velikou, jak se pravidelně tvrdí, a nenachází ani v Anglii ani v Americe nějaký velký úpadek nižších samostatných živnostenských vrstev. V Anglii jsou zaměstnány $3\frac{1}{2}$ až 4 miliony dělníků a pomocníků ve velkých závodech, přes $5\frac{1}{2}$ mil. osob ve středních a malých podnicích. »Dílna světová« podle toho ani z daleka posud nepropadla velkému průmyslu v tom stupni, jak se myslí. Živnostenské podniky vykazují spíše i v britické říši velkou různotvárnost, a žádná velká třída nemizí ze stupnice. Podobně jest tomu v Německu. Francie jest posud více zemědělská nežli průmyslová. Ve Švýcarsku přichází na 127.000 samostatných podnikatelů 400.000 dělníků. Spojené Státy vykazují též množství malých a středních podniků vedle závodů obrovských.

Je-li koncentrace v průmyslu pravdou, jest nemenší pravdou, že v celé řadě živnostenských odvětví malé a střední podniky vedle velikých závodů jeví se k životu způsobilými.***) Jenom trpasličí podniky upadají absolutně a relativně. Malé a střední podniky, jak německá statistika ukazuje, se množí. Náhlý rozmach velkých

*) Tamtéž, 50, 51.
**) V dopise štuttgartskému sjezdu. Tamtéž, VI.
***) Tamtéž, 57.

průmyslových závodů v Německu představuje pouze jednu stránku hospodářského vývoje Ostatně přispívá velký průmysl sám ke vzniku nových malých podniků.

A jako jest illusí, očekává-li se od velkého průmyslu, že v dozírné době vyssaje malé a střední podniky na nepatrný zbytek, tak rovněž jest utopickým, očekává-li se od kapitalistických obchodních domů značnější pohlcení malých a středních krámů *) Kapitalistický velkoobchod jest prozatím více plodem vzrůstu bohatství ve zboží, nežli nástrojem na ničení cizopasného malého kupectví. Počet krámů nepřetržitě přibývá. V Prusku ukazuje v obchodě a dopravnictví menší střední podnik největší přírůstek; velké podniky zastupují o málo více nežli 5 procent všech zaměstnaných osob v těchto dvou odvětvích.

Obrátíme-li se konečně k zemědělství, narazíme v naší době, pokud jde o poměrnou velikost podniků, všude v Evropě a též částečně již v Americe na pohyb, který zdánlivě odporuje všemu, co socialistická theorie posud předpokládala. Průmysl a obchod ukazovaly jenom pozvolný pohyb k velkopodniku, zemědělství však ukazuje buď stálost buď přímo ústup velikosti podniků.**) To dokazuje Bernstein statisticky o Německu, Holandsku, Belgii a i v klasické zemi velkostatků, v Anglii, ustupuje velké hospodaření střednímu a malému. Ve Velké Britanii náleží 27 až 28 procent vzdělávané půdy pravému velkému podniku a jenom 2·46 proc. připadají na obrovské podniky. Oproti tomu středním a velkým selským hospodářstvím přináleží přes 66 procent veškeré vzdělávané půdy.

Není pochyby, že střední zemědělské podniky mívají často velmi kapitalistický ráz. Koncentrace podniků neděje se zde ve způsobě přivtělování většího a

*) Tamtéž, 60.
**) Tamtéž, 61.

většího obvodu k jednotlivému hospodářství, jak Marx předvídal, nýbrž ve způsobě zhušťování hospodářství, v přechodu ke kulturám, které vyžadují větší práce na plošné jednotce, nebo ke kvalifikovanému chovu dobytka.

Vše to přivádí Bernsteina k přesvědčení, že majetné třídy mají v sobě ještě dosti životní síly, a že kdyby pád kapitalistické společnosti závisel na mizení středních tříd, nebyl by socialism dnes v Anglii, Německu, Francii o nic blíže svému uskutečnění, nežli v kterékoli jiné době století devatenáctého.*)

Ve všeobecnou hospodářskou krisi, která má být úvodem do socialistické společnosti, Bernstein také nevěří. V poznámkách, které připojuje k textu Marxovu v třetím svazku »Kapitálu«, domnívá se Engels, že doba mezi jednotlivými krisemi, zdá se prodlužovat, a snad nacházíme se v přípravné době velkého světového krachu neslýchané prudkosti. Bernstein nevidí nikde známky podobného světového krachu a předkládá otázku, nezmenšila-li se vůbec pro delší dobu možnost všeobecných obchodních krisí, jako byly dříve, následkem mocného rozmachu světového trhu, neobyčejného zkrácení času, jehož vyžaduje dojití zpráv a dovoz, následkem obrovsky vzrostlého bohatství evropských průmyslových států ve spojení s elastičností moderního úvěru a vznikem průmyslových kartelů. Tato domněnka zdá se mu velmi pravdě podobnou. Místní a částečné depresse jsou po jeho mínění nevyhnutelnými, všeobecné zastavení výroby a obchodu čistě z hospodářských příčin však ne.**)

Již z počátečních vývodů Bernsteinových vyčítáme, že nesdílí náhled Engelsův o zralosti dnešního hospodářského vývojového stupně pro převzetí průmyslu a

*) Tamtéž, 65.
**) Tamtéž, 70, 82.

zemědělství hromadně ve správu společenskou. Jinde vysloviuje to ještě rozhodněji. »Pokud«, píše na str. 86, »centralisovaná forma výrobní tvoří předpoklad pro společenštění výroby a dodávky (směny), jest tato v nejpokročilejších zemích evropských teprve částečně dána, takže, kdyby chtěl stát v Německu v blízké době všecky podniky, řekněme s dvaceti a více osobami, vyvlastnit, buď aby je sám spravoval nebo částečně pronajal, zbyly by v obchodu a průmyslu ještě statisíce podniků s více jak čtyřmi miliony dělníky, v nichž by se nadále soukromě hospodařilo. V zemědělství zbylo by, kdyby se všecky podniky přes dvacet hektarů sestátnily, na což nikdo ale nemyslí, přes pět milionů podniků soukromohospodářské povahy dohromady s devíti miliony zaměstnanců.« Bernstein myslí, že, kdyby stát na krásně jenom předem uvedené podniky přejal ve svou správu, těžko by s nimi co svedl, poněvadž jsou příliš četné.

Co se týče pak druhého předpokladu Marxova učení ohledně revolučního dobytí politické moci proletariátem, jako úvodu do socialistické společnosti, ukazuje Bernstein, že třída proletariátu není tak jednotvárná a ve svých zájmech a tužbách jednotná, jak se Kom. Manifest domníval, aby jednotně a souhlasně se mohla zasadit o zavedení socialistické výroby. Ostatně i kdyby těchto rozdílů v průmyslovém dělnictvu nebylo, na věci ničeho nemění, poněvadž tvoří toto dosud všude jenom menšinu obyvatelstva. O hlasech odevzdaných při volbách pro socialistické kandidáty nelze tvrdit, že by všecky pocházely od socialistů. Mimo to většina živnostenského dělnictva v Německu se dosud oproti sociální demokracii buď nepřátelsky buď netečně chová. Z toho všeho vyvozuje Bernstein, že o okamžitém sestátnění výroby a obchodu nemůže být ani tak ani onak řeči. Ani stát ani obce nejsou s to převzíti všecky střední a

*) Tamtéž, 94.

velké podniky ve svou správu. Kdyby k tomu mělo dojít, byly by nuceny je buď ponechat v rukou dosavadních majitelů, buď je pronajat dělnickým družstvům.

Následkem toho stává se otázka sespolečenštění v praktickém ohledu otázkou o hospodářské moci (potenci) kooperativních družstev.*) Bernstein nesdílí utopické náhledy, jež propagují někteří šířitelé konsumních družstev, uznává však jejich velkou důležitost hospodářskou a sociální a vřele je doporučuje dělnictvu. Vidí v nich prostředek, jímž může dělnictvo bez násilí a ničení existencí dostat do svých rukou značnou část společenského bohatství. A není-li ani nutným ani možným, aby tato družstva, jak známe je dnes, někdy uchopila všecku výrobu a dodávku, ježto je obmezuje na jiné straně více a více rozšiřující se obor veřejných služeb státních a obecních, přece mají ještě tak široké pole otevřené, že velmi mnoho od nich můžeme očevat.**) Průmyslovému dělníku poskytují jednak výhodu, že může se bránit vykořisťování obchodem, jednak dávají mu do ruky prostředky, jež v rozličném ohledu mu usnadňují jeho osvobozovací dílo. Výrobní družstva jsou ovšem posud způsobilá k životu jen tehdy, stojí-li za nimi konsumní spolek nebo blíží-li se formě konsumních spolků. Příznivě posuzuje Bernstein i rolnická družstva. Kde malé selské hospodářství převládá, jest odborová a kterákoli jiná organisace zemědělských dělníků chimérou. Pouze rozšířením družstevní formy může provésti se tam vymanění z poměrů námezdních.***)

Marx konsumní družstva neuznával a jen výrobním přikládal jistou důležitost.

Jako pro konsumní družstva jest Bernstein i pro odborové organisace. Pokládá je za demokratický ele-

*) Tamtéž, 104, 106.
**) Tamtéž, 111.
***) Tamtéž, 121.

ment v průmyslu, poněvadž jejich tendence jest: zlomit absolutism kapitálu a zjednat dělníku přímý vliv na vedení průmyslu. *)

Demokratism znamená Bernsteinovi mnoho, proto klade velkou váhu na zavedení pravého demokratického zřízení ve státě, jež by nedávalo výsad jednotlivým třídám. »Demokracie jest prostředkem a zároveň účelem. Jest prostředkem k vybojování socialismu a formou uskutečnění socialismu.« *) Arcit ani hotové demokratické zřízení nemůže dělat zázraky, nemůže průmyslovému proletariátu dát do ruky vládu tam, kde (jako ve Švýcarsku) tvoří menšinu obyvatelstva nebo kde (jako v Anglii) toho nežádá.

V politickém boji doporučuje Bernstein dělnictvu mravné a zákonité prostředky, taktéž doporučuje mu, aby v boji s měšťáckými stranami mírnilo se ve svých revolučních frásích (zanechalo t. zv. Fresslegendy **), poněvadž liberální zřízení moderní společnosti nepotřebují být rozražena, jako musilo se státi se zřízením feudálním, neboť jsou způsobilá k vývoji i změně. Fráse o diktatuře proletariátu jest dnes již přežilá. Třídní diktatura, nehledíc k účelnosti a proveditelnosti, náleží nižší kultuře a dlužno ji pokládat za politický atavism.

Jest pochopitelno, že násilné vyvlastňování vlastníků, o němž dočítáme se ve spisech Marx-Engelsových, Bernstein úplně zavrhuje. Na místo vyvlastňování klade v y v a z o v á n í (Ablösung) organisacemi a institucemi. Požaduje sice, aby expropriační právo obcí bylo rozšířeno, ale majetek nesmí se nikomu odejímat bez odškodnění a porušováním majetkových práv, jež všeobecný zákon připouští. ***)

Přechod kapitalistické společnosti v socialistickou

**) Tamtéž, 124.
**) Učení o revolučním vyvlastňování kapitalistů.
***) Tamtéž, 161, 162.

může tedy dle Bernsteina být ponenáhlý a klidný — bez krvavé revoluce, bez plenění statků a »neúčelného« násilnictví. Zrušíl-li stát všecky zákonité překážky, jež stojí v cestě organisaci výrobců, přenechá-li odborovým svazům za jistých podmínek, jež by zamezily vznik monopolistických korporací, jistou právomoc kontrolovat průmysl, aby dána byla všeliká záruka proti stlačování mzdy a přílišné práci, a bude-li postaráno o to, aby nikdo nejvyšší nouzí nebyl nucen prodávat svou práci za nedůstojných podmínek, pak může být společnosti lhostejno, existují-li ještě vedle veřejných a družstevních podniků závody, v nichž soukromé osoby hospodaří pro vlastní svůj zisk. Ty přijmou časem samy od sebe družstevní povahu.*)

Rovněž potírá Bernstein názor, že stav dělnictva se stále horší a že za kapitalistických poměrů nelze vůbec jeho trvalé zlepšení očekávat. Z některých vět prvního svazku »Kapitálu« vyčítá Bernstein, že i sám Marx věřil v možnost zlepšení stavu pracující třídy za nynějších poměrů. Ovšem jinde tvrdil Marx opět čirý opak. Bernstein tento protimluv vysvětluje tím, že celým jeho monumentálním dílem vine se dualism (rozpor), který pozůstává v tom, že »Kapitál« hledí být dílem vědeckého bádání a při tom chce dokázat předem hotovou thesi. Marx, tento veliký vědecký duch, byl konečně také zajatcem doktriny a jakmile mluvila fakta proti ní, zanedbával je nebo obcházel, stával se nevědeckým.

Samo sebou se rozumí, že Bernstein, zavrhnuv učení o koncentraci majetkové a o rostoucí bídě proletariátu, musil svůj socialism odůvodnit jinak, nežli jej odůvodňovali Marx a Engels a vyhledat též jiné cesty vedoucí k jeho uskutečnění. Ekonomická nutnost,**) která dle

*) Tamtéž, 133.

**) Viz stranu 137 a násl. tohoto spisku.

učení těchto žene celou kapitalistickou společnost slepě do sociálního převratu — ta u Bernsteina následkem toho odpadává. S ní odpadává ovšem i t. zv. Zusammenbruchstheorie (Kladderadatsch — výraz, jimž proslul Bebel a jenž prý pochází od Engelsa, t. j. »nauka« o hospodářském a sociálním zřícení se měšťácké společnosti ve veliké světové obchodní krisi. *) Na místo slepých přírodních zákonů kapitalistické výroby docházejí v Bernsteinově nauce velikého uplatnění síly rozumové a mravní. »Má-li být vítězství socialismu »immanentní ekonomickou nutností,« píše v jedné své odpovědi na kritiku Kautského, »pak musí být založeno na důkazu o nevyhnutelnosti ekonomického zřícení nynější společnosti. To dokázáno nebylo a nelze to dokázat. Vývoj nastoupil v rozličných bodech jinou cestu, nežli jakou předpokládá nevyhnutelné zřícení z čistě ekonomických příčin. Ale proč vyvozovat socialism z hospodářského přinucení? Proč degradovat poznání, právní vědomí lidské vůle? Proč přenášet tak často mylně pochopenou poučku o nesvobodné vůli individua na lidi kulturních zemí jako společnost? Pokládám to za neudržitelné a zbytečné. Společnost činí již dnes mnohé, nikoliv proto, že je to absolutně nutné, nýbrž proto, že je to lepší. A v socialistickém hnutí jest právní vědomí, snaha o spravedlivé poměry, alespoň tak působivým a důležitým činitelem, jako hmotná nouze... Právě proto, že uznávám sílu právního vědomí za ženoucího činitele společenského vývoje, nekladu na otázky, jako je ubývání nebo přibývání majetných, tu váhu, jako činí a ovšem činit musí ti, kdož

*) Krise ta má být důsledkem obrovského rozvoje výroby, pro niž nebude odbytu a má zahájit sociální revoluci. Dle slov Auerových na hannoverském sjezdě 1899 domníval se Bebel, že nastane r. 1889, když nenastala, odložil ji do prostřed let devadesátých, na to odložil ji s Engelsem na rok 1898. Bebel — arciť nerad — se k tomu na sjezdě do jisté míry přiznal

pevně přidržují se věty o ‚immanentní ekonomické nutnosti'.« *) Vyhlídky boje dělnické třídy nezávisí na »dialektickém lešení Marxovy nauky«, k němuž koncentrace kapitálová náleží, nýbrž na vzrůstu společenského bohatství resp. společenských výrobních sil ve spojení se všeobecným sociálním pokrokem, zvláště intelektuální a mravní zralosti dělnické třídy.**) — A souhlasně s tím klade Bernstein na místo diktatury proletariátu snášelivou a svobodu všem zaručující demokracii, na místo vyvlastňování vlastníků zakládání družstevních organisací a rozšiřování sociálně politických a hospodářských úkolů obcí a státu, zkrátka na místo sociální revoluce sociální vývoj. — Uznáním mravních a kulturních činitelů za rovnocenné hybné páky společenského vývoje vedle činitelů čistě materielních pozměnil též Marxův dějinný materialism.

Kniha Bernsteinova učinila nesmírný rozruch v celém vzdělaném světě, nejenom v sociální demokracii, nýbrž i v měšťáckém tisku. Poněvadž časopisy protivných stran, radující se z každého sebe menšího rozporu v sociální demokracii, viděly v ní úplné potření jak marxismu tak zároveň socialismu vůbec, minul se dobrý úmysl Bernsteinův z největšího dílu svým cílem. Na místo vážné a nestranné diskuse o otázkách v ní přetřásaných, již chtěl vyvolat, rozpoutal proti sobě a svým přátelům divoký ústní a literární zápas v německé sociální demokracii. Bernstein byl vyhlášen za stoupence měšťáckých doktrin a člověka, jenž přestal cítit s dělnictvem a tak byl boj proti jeho názorům doktrinářským křídlem německé sociální demokracie proměněn takřka v zápas proletariátu proti měšťáckým a oportunistickým živlům ve straně. Veřejně bylo navrhováno, aby strana na nejbližším sjezdu (jenž odbýván byl za

*) Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus, 294, 295.
**) Die Voraussetzungen str. 179.

krátko v Hannoveru) radikálně se od nich očistila. Když zimničně očekávaný sjezd byl pohromadě, tito radikalisující horlivci se arcit umírnili, poněvadž se vidělo, že s Bernsteinem více méně souhlasí znamenitá část mužů stojících v čele strany a těšících se značné přízni v dělnictvu, a dále vzpíral se nějakému radikálnímu »čistění« zdravý rozum většiny delegátů sjezdu. Na místo vylučování ze strany odhlasována neurčitá resoluce, s níž i Bernstein s obvyklým »zrnkem soli« souhlasil.

V čele literární výpravy proti Bernsteinovi stál Karel Kautsky, jenž v četných článcích uveřejněných v »Neue Zeit« jeho názory potíral a svou kritiku shrnul pak ve spisku »Bernstein und das sozialdemokratische Programm« Bebel vyvracel Bernsteinovy názory v obšírném a pečlivě nastudovaném referátě na sjezdu hannoverském.

Dotkneme se krátce jenom knihy Kautskyho, neboť vývody a důvody Beblovy se celkem s jeho vývody kryji. Mimo to sluší dáti Kautskymu přednost také z toho ohledu, že je pokládán za hlavní autoritu pravověrného marxistického směru.

Kautsky potírá Bernsteina hlavně třojím způsobem: jednak hledí dokázat, že Marxovo učení nesprávně vykládá, jednak, že jeho statistická data jsou nevěrohodná neb alespoň nedokazují ničeho proti Marxově nauce, a konečně, že jeho vývody vedou k popření uskutečnitelnosti socialismu.

Nesprávně vykládá Bernstein dle Kautskyho Marxův a Engelsův názor (a tím i názor sociální demokracie) o přeměně kapitalistické společnosti v socialistickou. Ani ve spisech Marxových a Engelsových, ani v oficielních projevech sociální demokracie nenachází se tvrzení, že socialistická výroba vzejde ze shroucení se kapitalistického výrobního způsobu, jež má býti přivo-

děno koncentrací kapitálovou a stále hrozivějšími krisemi.*) Rovněž není správným, píše-li Bernstein, že dle theorie Marxovy má ekonomický vývoj přivodit jistý přinucovací stav (Zwangslage), v němž lidé budou nuceni socialism zavésti. Marx a Engels nezakládali, uvádí oproti tomu Kautsky, nutnost socialismu na hospodářském přinucení, nýbrž na rostoucí zralosti a moci proletariátu a jeho třídním boji.**)

Statistická data o živnostenském rozčlenění, jimiž hledí Bernstein znázornit, že nynější společnost pro »socialism«***) není zralá, proti Marxově nauce ničeho nedokazují. Dokazovala by, píše Kautsky dále, jenom tehdy něco, kdyby materialistický dějinný názor měl skutečně onen mechanický charakter, který na něm vidí jeho protivníci: kdyby učil, že kapitalistický vývoj sám pomocí koncentrace kapitálové pohltí všecky malé podniky a zařídí celý organism socialistické výroby, takže proletariát by konečně nemusil činit nic jiného, než dobýti politickou moc a lehnout si do postele, kterouž mu kapitalism připravil. To však marxistické učení není. Koncentrace kapitálu podmiňuje sice vítězství proletariátu, bylo by však dětinským, kdyby se chtělo stanovit, jakou výši musí tato koncentrace dosáhnout, nežli jeho vítězství bude možné. Zralost společnosti pro socialism závisí na nesčetných okolnostech, jež nikdo nemůže vyměřit. Koncentrace kapitálová ukládá dějinný úkol: zavedení socialistického řádu společenského; vyrábí v proletariátu síly, které mají tento úkol rozřešit

*) K. Kautsky, Bernstein und das sozialdemokratische Programm, 43, 44.

**) Tamtéž, 44, 47. — Pokud tento Kautskyho výklad marxismu je správným, to ať posoudí čtenáři sami dle str. 137—141, 158, 160 atd. tohoto spisku.

***) Bernstein nemyslí, že společnost není pro **socialism** zralá, jak píše Kautsky, nýbrž pouze pro hromadné **vyvlastnění** vlastníků. Vždyť přece chce organisacemi zakládati postupně social'sm již za dnešních poměrů.

a ve společenské výrobě prostředky k tomuto rozřešení, ale rozřešení úkolu sama o sobě nepřivodí. To povstati může jenom z vědomí, vůle a boje proletariátu.

Statistika podniků neukazuje nám tudíž, jak vzdáleni jsme od socialismu, ovšem podává nám, pohybujeme-li se směrem, jenž dle Marxa vede k socialismu. Ta otázka je po mínění Kautskyho nejdůležitější. Odpovídá na ni podrobným rozborem živnostenské statistiky Německé říše, vztahující se na období 1883—1895. Z té dovozuje, že ekonomický vývoj skutečně se pohybuje směrem naznačeným v nauce Marxově. V jednom článku v »Neue Zeit« roku 1896 udává sám Bernstein, který tehdy smýšlel jinak nežli dnes, že r. 1882 tovární velkoprůmysl německý dodával teprve polovinu národní výroby, za třináct let však již dvě třetiny, ne-li tři čtvrtiny této. Neznamená-li to, píše Kautsky, rychlou koncentraci kapitálu, obrovskými kroky postupující vývoj k socialistické nebo kollektivistické výrobě, pak se klade zvláštní měřítko na dějinná období.*)

Ne tak jasně, jako srovnáme-li množství výrobků. ale přece znatelně objeví se postup k velkopodniku, srovnáme-li počet podniků v jednotlivých výrobních třídách a počet dělníků v nich zaměstnaný.

Od r. 1882 do r. 1895 vzrostl počet všech podniků průmyslových, obchodních a dopravních v Německu o 4·6 proc., počet obrovských podniků (s více než 1000 dělníky) vzrostl však o sto procent, kdežto počet malých (s 1—5 osobami) pouze o 1·8 proc. Malé podniky tvořily r. 1882 95·9 proc., r. 1895 93·5 proc. všech podniků ve zmíněných třech odvětvích. Pravda, zdá se být jejich procentuální číslo nesmírné, obraz však se změní, pozorujeme-li zaměstnané osoby v podnicích. Úhrnný počet živnostensky zaměstnaných osob

*) Tamtéž, 57.

stoupl o 40 procent: v malých závodech však jenom o 10 proc., ve velkých o 110 procent. Ze 100 zaměstnaných osob připadalo na

					1882	1895
podniky	s	1	až	5 osobami	59·0	46·5
»	s	6	»	10 »	6·8	8·1
»	s	11	»	50 »	12·2	15·8
»	s	51	»	200 »	10·1	14·0
»	s	201	»	1000 »	9·0	11·2
»	s	více	než	1000 »	2·9	4·4

Malé podniky, které r. 1882 objímaly skoro dvě (!) třetiny živnostenského obyvatelstva, obsahují téhož r. 1895 méně než polovici.

Tato čísla nepodávají ještě úplný obraz sociálního posunutí, jež způsobováno je relativním úpadkem malých podniků. Práce žen a dětí vynalezena byla velkým kapitálem, je však dnes nejvíce vykořisťována klesajícími malopodniky, kteréž vyssáváním nezralých a odporu neschopných elementů se hledí udržeti nad vodou. To ukazuje ještě na rychlejší pohyb ve prospěch velkopodniku, nežli z hořejších hrubých čísel vysvítá.

Že skutečně koncentrace kapitálu rychleji postupuje. nežli hrubá čísla živnostenské statistiky na první pohled připouštějí, to vidíme, pozorujeme-li jednotlivá živnostenská odvětví zvlášť. Není všude stejné tempo; v průmyslu jest koncentrace podniková daleko pokročilejší, nežli v obchodě a dopravě. Avšak ve všech odvětvích, mimo umělé zahradnictví, postupuje velký podnik rychleji nežli malý. Pomineme-li zahradnictví, zaměstnávající ostatně nepatrný počet osob, zbudou nám ze všech živností, v nichž malý podnik jest rozšířen, jen dvě, ve kterých počet osob zaměstnaných v malopodnicích rychleji roste nežli obyvatelstvo: hospodští a malí kramáři. Vzrůst živností překupnických a krčmářských není ale nikterak známkou životní způsobilosti

malého podniku, nýbrž jeho rozkladu. Tyto živnosti jsou z části útočištěm zbankrotovaných existencí, z části prostředky, aby vedle námezdní práce mužovy zhodnotila se pracovní síla ženy. V prvém i druhém ohledu mají proletářský charakter.

Počet velkých podniků jest ještě větší a malých ve skutečnosti ještě menší, nežli udává statistika, poněvadž jsou v této filiálky a vedlejší obchody počítány za samostatné závody. Vedle technické jest ekonomická koncentrace: zdánlivě samostatní podnikatelé vyráběji pro velké kapitalisty, na nichž jsou závislými. Tak na př. v průmyslu dřevařském a hlavně v průmyslu oděvním, kdež domácká industrie zvláště jest vyvinuta. Tyto malé domácké podniky jsou ve statistice uvedeny jako podniky samostatné; pro ekonoma nejsou jejich vlastníci majiteli výrobních prostředků, nýbrž nejutlačovanějšími, nejšpatněji placenými námezdnými dělníky.

Podobný pochod jest též v živnostech překupnických a »občerstvujících«, jichž nominelní majitelé stále více proměňují se v agenty a námezdné dělníky několika velkých kapitalistů. Hospodští jsou víc a více závislejšími na velkých pivovarech.

»Bernstein ukazuje nám na statisíce malých podniků, které by po vyvlastnění velkých ještě soukromě hospodařily. Kolik bylo by z těch 200.000 malých podniků, uvedených ve skupině pohostinství a občerstvování, skutečně závislými na státním podniku, kdyby sestátnilo se pouze 300 pivovarů s více jak 50 osobami, které napočítány byly r. 1895 v Německu? A že velmi dobře snese se sestátnění průmyslu a obchodu tabákového s tisíci malých krámků s doutníky, ví každé dítě v zemích, kde zaveden jest monopol tabákový. Sespolečenštění výroby nepředpokládá nikterak, že musí velký podnik převládat ve všech odvětvích.«*)

*) Tamtéž, 65.

Zkrátka, ve všech živnostenských oborech odhaluje Kautsky ve větší nebo menší míře postupující koncentraci kapitálu, ubývání nebo alespoň rostoucí závislost malých výrobců na velkopodniku, a ptá se, poukazuje na svůj rozbor čísel německé živnostenské statistiky, měl-li Bernstein právo tvrdit, že nakreslený obraz Marxem o kapitalistické koncentraci neodpovídá skutečnosti, že je jednostranný a že rozšiřování se velkopodniků představuje jenom jednu stránku hospodářského vývoje. Bernstein, vytýká K. dále, který s největším přesvědčením hájil Marxovu nauku, pokud těmito čísly nebyla ještě potvrzena, počíná o ní pochybovat v době, kdy co nejjasněji je vidět, že je věrným zrcadlem skutečnosti.*)

A znamená snad zemědělství bankrot Marxovy theorie? Kautsky rovněž odpovídá záporně. Tak jednoduše, jak Marx si představoval, to sice nepokračuje, poměry agrární stávají se neustále složitějšími, avšak jisto jest, že koncentrace kapitálu nezastavuje se před venkovskou půdou, a že, jakkoli oklikami, působí v témž směru v zemědělství jako v průmyslu.**)

Zemědělské obyvatelstvo ubývá, číslo pravých proletářů roste i v zemědělství; pohyb jest ovšem zdlouhavější, posunutí méně patrné nežli v obchodě a průmyslu. Vývoj zemědělských podniků není všude stejný. V Německu a Anglii nabývají střední podniky půdy, ve Francii jí ztrácejí, za to nabývají jí tam nejmenší a velké podniky. V německých státech, kde má převahu podnik velký, jeví se tendence jeho ústupu, kde má převahu selské hospodářství, velký podnik slabě zdá se zvětšovat.

Pozorujeme li jenom statistiku povrchu půdy, zdá se, jakoby se zemědělství ani nevyvíjelo a stálo v klidu.

*) Tamtéž, 68.
**) Tamtéž, 78.

Avšak i ono činí vývoj a to ve směru rostoucí závislosti na průmyslu. Větší rolník stává se na něm závislým, ježto vyrábí pro trh, malý, ježto stává se námezdným dělníkem továren usazujících se na venkově. Samostatnost rolníkova dob dřívějších zmizela.

Zemědělské obyvatelstvo v Německu skládá se z 31 proc. samostatných rolníků a 69 proc. námezdných dělníků. Ze 5.558 317 zemědělských podniků bylo roku 1895 jen 2,499.130 v držení samostatných zemědělců. Počet samostatných rolníků s vedlejší živností obnášel 504 164. Jest to kolosální přehánění, mluví-li Bernstein o »více než pěti milionech« zemědělských podniků »soukromohospodářské povahy«. Asi tři miliony těchto jsou pouhé přívěsky domácnosti, neslouží vůbec nebo nikoliv ve značné míře výrobě zboží, tedy »soukromohospodářské« výrobě. Jako neztroskotá se socialism na »podnicích« ovocnářek, holičů a pekařů kaštanů — na nichž dle vtipu Kautskyho zakládá Bernstein nezralost nynějšího hospodářského stavu pro socialism —, tak neztroskotá se ani na zelinářských zahradách a bramborových polích venkovských průmyslových a zemědělských dělníků.*)

Klesání pozemkové renty, často též klesání zemědělského zisku, unikání dělnictva ze zemědělské práce přinucují samostatné zemědělské podnikatele k vyhledávání výnosnějších živností, a ty nalézají v zemědělském průmyslu. Poněvadž jest tento výnosnější nežli zemědělství, stává se poslední víc a více na něm závislé, a poněvadž v zemědělském průmyslu vládne táž koncentrace jako v průmyslu ostatním, ocitnuje se na této cestě zemědělství v dosahu téže tendence jako průmysl.

Vedle toho roste pachtovní systém a hypotekární zadlužení, tím roste i počet zemědělců, nemajících

*) Tamtéž, 75.

zájmu na soukromém vlastnictví půdy. Mnohem rychleji nežli koncentrace půdy postupuje koncentrace hypotečních dluhů v rukou několika bank, spořitelen a podobných ústavů, jejichž sestátnění jest technicky velmi jednoduchou věcí — Koncentra e kapitálu nelení tedy ani na venkově.

Neuskutečnilo-li se vše, co Marx ohledně koncentrace zemědělských podniků očekával, vyplnilo se za to tím skvěleji to, co vyslovil ohledně úhrnného výrobního pochodu moderní doby. »Kapitáloví magnáti«, kteří všecky výhody kapitalistického »proměňovacího pochodu usurpují a monopolisují«, stali se skutečností a stávají se stále více skutečností kapitálovou koncentrací ve způsobě kartelů a trustů. Pomocí těchto organisací ovládá nyní vysoké peněžnictví všecku výrobu a celé národy. Stále vznikají nové kartely a zahnizďují se i v zemědělství, jako líhový ring, cukerní kartel.

»Spojování se jednak rozličných podniků téhož druhu v kartely a trusty, jednak soustřeďování se rozmanitých podniků různého druhu v jedné ruce, to jsou zjevy, které dávají nejpronikavější ráz dnešnímu hospodářskému životu. Stále rychleji pokračuje toto soustřeďování; sotva uplyne nyní v periodě hospodářského rozmachu den, jenž by nemohl nás zpravit o nějakém novém kartelu . . . Celý tento, sotva dvě desítiletí starý vývoj byl umožněn jenom koncentrací kapitálu, jíž sám opět co nejmocněji podporuje.«*) Marxova koncentrační theorie jest úplně, nejen jednostranně správnou, to kartely a trusty nejlépe ukazují. Bernstein neuvedl ničeho, co by nás mohlo pohnout, abychom od ní odbočili.

Jak vidíme, pokládá K. koncentraci výrobní za mnohem větší a rychlejší nežli Bernstein, dále stotožňuje koncentraci výrobní s koncentrací majetkovou (kapitálovou), jež tento od sebe odlišuje. Akciové společnosti

*) Tamtéž, 80.

dle Kautskyho nepůsobí proti soustřeďování majetku v rukou velkých kapitalistů, naopak spíše toto soustřeďování podporují. Majetných ubývá.

Přibývání majetných — to je jádro Bernsteinovy knihy. Avšak důchodová statistika pruská dle Kautskyho tento náhled úplně vyvrací, ačkoliv Bernstein zvláště ve statistice o příjmech viděl potvrzení zmíněné své věty. Od r. 1876 do r. 1890 rozmnožilo se obyvatelstvo Pruska o 17 proc. V téže době vzrostl počet censitů s ročním příjmem pod 525 M. o 32% a jejich průměrný příjem klesl s 208 na 197 M.*) To svědčí o absolutním a relativním vzrůstu nemajetných.

Přibývání nebo ubývání majetných souvisí s otázkou, klesá-li nebo vzrůstá li střední stav. Bernstein důsledně píše, že střední majetkový stav se neproletarisuje, že naopak vzrůstá. Kautsky ovšem tomu odporuje. Neuznává však z různých příčin důchodové statistiky za věrohodný doklad pro přibývání nebo ubývání majetných a též ne pro úpadek nebo vzrůstání středního stavu. Pokud čísla důchodových statistik uvádí, hledí jimi vlastně dokázat, že Bernstein je nesprávně sestavuje a vykládá. Hlavním východiskem pro Kautskyho je statistika živnostenská, o níž jsme výše referovali, a ta podává mu neklamné svědectví o tom, že majetných ubývá následkem upadání středních vrstev — tedy právě jak Marx učil. K resultátu tomu dochází následující dedukcí: Ze živnostenské statistiky nezvratně vysvítá, že počet námezdných dělníků, t. j. nemajetných přibývá rychleji, nežli se rozmnožuje obyvatelstvo. Na

*) Nadpoměrný vzrůst těch'o proletářských censitů a poklesnutí jejich průměrného ročního příjmu nedokazují jen tak zhola stoupání chudoby, poněvadž od let sedmdesátých ve výdělkových vrstvách neobvčejně rozmohla se práce žen a značně i práce mladistvých dělníků, čímž počet censitů s příjmem pod 525 M ovšem velmi se rozmnožil, a tím vysvětluje se i poklesnutí jejich průměrného ročního důchodu. Pozn. spis.

druhé straně přibývá — a to je též nepopíratelné — počet velkých kapitalistů rychleji nežli počet obyvatelstva. Tedy počet velkých kapitalistů a proletářů přibývá. Na čí účet? Ti mohou růsti pouze na účet jediné třídy, která zbývá, a tou jest třída střední.

Ubývání majetných a klesání středního stavu pokládá K. za životní otázku socialismu. Neboť kdyby majetní rychleji rostli nežli nemajetní, jak Bernstein svými statistikami hledí dokázat, pak by na konec malí a střední měšťáci proletariát udávili, a převrat nynějších majetkových poměrů socialismem neměl by smyslu. Že přibývání majetných je neslučitelno s uskutečněním socialismu, to je jeden z málo náhledů, v nichž měšťácká ekonomie se úplně shoduje se socialisty. Ubývání majetných nedokazuje sice samo o sobě nutnost socialismu, ale přibývání majetných dokazovalo by rozhodně nemožnost a zbytečnost socialismu.*)

Pokud jde o t. zv. Verelendungstheorii t. j. názor o stoupající bídě lidových mass, uznává též Kautsky, že správnou není, poněvadž »právě v pokročilejších kapitalistických zemích nelze všeobecné přibývání fysické bídy konstatovat. Životní úroveň pracujících tříd jest dnes vyšší, nežli byla před padesáti léty.«

Marx a Engels podle výkladu Kautskyho také stoupání fysické bídy nehlásali. Mluví-li Marx o rostoucí bídě mass, myslí tím pouze tendenci, t. j. tlak kapitálu, jenž skutečně by bídu lidu zvětšoval, kdyby dělnická třída tomu neodporovala. Dále lze Marxovu větu o vzrůstání bídy pojmout též jako vzrůstání sociální bídy v tom smyslu, že dělnická třída přes pokrok výrobnosti práce víc a více je vylučována z pokroku kulturního, jejž sama vyrábí, že životní úroveň buržoasie

*) Odpověď Kautskyho ve Vorwärtsu, 10. říj. a 1899.

rychleji roste nežli proletariátu. V této rostoucí bídě fysicky a duševně silné dělnické třídy, a nikoliv v rostoucím zoufalství na stupeň zvířecí kleslých a skrofulosních hord, viděl autor »Kapitálu« mocnou hnací sílu socialismu*) A ještě v třetím smyslu možno pojmout Marxovu větu o rostoucí bídě: je-li postavení proletáře bídné a je-li v porobě, pak musí růsti massa bídy a poroby v tom stupni, jak proletariátu přibývá; a že roste tento všeobecně, je nepopíratelná skutečnost.

Kautsky tedy oproti Bernsteinovi Marxovu nauku o vývoji společenském obhajuje jako úplně správnou. Čtenáři sami vycítili asi, že ji někde vykládá ponekud jinak (na př. její názor o rostoucí bídě nebo ekonomické nutnosti), nežli jak ji Marx a Engels sami podali. Souhlasně s tím odmítá též Bernsteinovy návrhy o postupu sociální demokracie. Zdůrazňuje proti němu třídní boj dělnictva a zavedení výroby socialistické politickým vyvlastňováním kapitalistů. Na »vyvazování« kapitalistů pouze organisacemi a institucemi, jak Bernstein doporučuje, přistoupit nelze. Kautsky nepopírá, že proletariát, který je odborově organisován, má, bohaté konsumní spolky, četné tiskárny, rozšířený tisk, že při volbách a v parlamentě dosáhne zcela jiných výsledků, nežli proletariát, jemuž tyto prostředky scházejí, ale v »poslední řadě« je rozhodujícím politický boj proletariátu o nejmocnější ze společenských organisací — stát.

Celá kniha Kautskyho, sluší doložiti, je psána sice velice ostrovtipně, avšak příliš nepřátelsky; četné Bernsteinovy výroky jsou překrucovány nebo nespravedlivě sesměšňovány, a zvláště poslední kapitola v knize stojí na stupni obyčejného žurnalistického žargonu s tendencí, strhat protivníka pravdou i nepravdou za každou cenu.

* * *

*) Bernstein und das sozialdemokratische Programm, 120.

Spor mezi Bernsteinem a Kautskym umlkl — nerozřešen. Ani ten ani onen necítí se býti poražen, naopak oba pokládají se za vítěze. Takové hluboké theoretické a taktické spory neřeší se nikdy brzy a snadno.

Není v této práci naší úlohou posuzovat, kdo měl z nich větší pravdu. Nám běželo pouze o podání stručných referátů o jejich polemických spisech, aby čeští soudruzi, kteří německy neumějí nebo nemají příležitost oba spisy čísti, seznámili se s hlavním obsahem toho, co bouřilo po více jak dva roky hladinu intelektuálného života německé sociální demokracie. Je jisto, že obě strany přivedly na světlo mnoho nového a poučného. Něco ovšem též bylo jen tendenčním přeháněním a nepochopením předmětem prudkého zápasu, poněvadž hrály v tom velkou úlohu politické a osobní interessy. To platí do velké míry i o sporu, ubývá-li nebo přibývá-li majetných.

Bernstein ze svých statistik vyčítá, že majetných přibývá. Výrazem »přibývání majetných« označuje jednak rozmnožování příslušníků lépe postavených tříd vůbec, jednak označuje jím vzrůst těch, již pomocí svého majetku mají větší důchody, tedy střední a kapitalistické vrstvy podnikatelské. Že skutečně tyto vrstvy absolutně a relativně rostou, vysvítá též ze statistik uvedených Kautskym.

Oproti tomu tvrdí Kautsky, že majetných ubývá, ale má poněkud jinou představu o »majetných« nežli Bernstein. »Majetnými« nazývá všecky malé i velké podnikatele.*) Počet živnostenských podnikatelů v Německu skutečně relativně poklesl, avšak poklesnutí to způsobeno bylo pouze úpadkem trpasličích samostatných výrobců, kteří vlastně do Bernsteinových »majetných« nenáležejí, ježto jejich důchody byly a jsou proletářské. Zanechají-li někteří samostatní truhláři, obuvníci, krejčí,

*) Viz str. 80 a 81 jeho citovaného spisu.

kteří pracovali bez dělníků, svých »podniků« a vstoupí-li do služeb nebo výroby námezdní, tím přece nestávají se o nic většími proletáři, nežli byli dříve; jejich výrobní majetek byl nepatrný. Ostatně podržují jej pravidelně i na dále a přivydělávají si jím týdně několik desetníků po své námezdní práci. Často vede se jim takto lépe než v postavení samostatném. Kautsky na jiném místě správně uznává, že podobné samostatné existence k »majetným« počítat nelze; kde však vidí toho potřebu pro dokázání svého tvrzení, tam bezohledně započítává je k majetným, a z jejich úbytku vyvozuje ubývání majetných — aby potřel Bernsteina!

Z toho vidíme, že tyto dva zdánlivě úplně protilehlé náhledy, které tvořily hlavní osu polemiky, navzájem se nevylučují, poněvadž vztahují se na různé stránky sociálně ekonomického vývoje. Podobných »nedorozumění« našli bychom hlavně v kritikách Bernsteinových odpůrců více.

Nebudeme se rovněž zabývat jinak velmi svůdnou otázkou, závisí-li uskutečnění socialismu na ubývání majetných nebo ne. Jenom připomenu, že zdá se mně pro odůvodnění socialismu mnohem důležitějším ocenit sociální síly, které způsobují v naší době ono každému myslícímu člověku patrné širší a hlubší socialisování hospodaření a ostatního společenského života, nežli odvolávat se na ubývání majetných. Existence sil, jež jsou příčinou vznikání a rozšiřování státních a obecních podniků, akciových společností, kartelů, konsumních a výrob. družstev, rolnických a živnostenských společenstev, jež dále jsou příčinou toho, že celý dnešní politický a kulturní život víc a více koncentruje se v rámcích různých spolků a organisací, a duševní život společenský víc a více se prosycuje sociální náladou — existence těchto sil sama o sobě již postačitelně prokazuje, že náš názor o postupu kapitalistické společnosti k socialismu odpovídá skutečnosti.

Ovšem, mezi tímto povšechným socialisováním se společnosti, jímž námezdní systém odstraňován není, a vlastním socialismem dělnickým, jenž námezdní systém vylučuje, je mocný rozdíl. Ale tendence tohoto socialisování logicky směřuje k odstranění námezdníků, neboť bude-li toto pokračovat stále do šířky a hloubky, musí nevyhnutelně na konec dospěti až sem. Že tento vývoj na poloviční cestě se nezastaví, toho zárukou je dělnické hnutí, které stává se den ze dne mocnějším společenským činitelem. Jím právě vystupuje ve všeobecném socialisování z dola mohutný sociálně politický, kulturní a hospodářský proud, nezakrytě směřující k rozboření základu nynějšího hospodaření, totiž námezdního systému, a ten nedovolí, aby socialisování se společnosti zastavilo se před svým konečným cílem.

Seznali jsme, že dle Marxovy a Engelsovy theorie kapitalistická výroba vyvíjí celkem jen podmínky a stavitele (proletáře) budoucí společnosti a socialistická výroba může být zavedena až po zlomení kapitalistické nadvlády ve státě proletariátem, jenž pak přikročí k vyvlastňování. Politickou mocí má dělnictvo zavést socialism. Týž názor hájil Kautsky a Bebel a posud převládá ve hnutí sociálně demokratickém.

Oproti tomu Bernsteinovi není socialism pouze záležitostí budoucnosti, nýbrž principem, jejž možno uskutečňovat pozvolna již dnes dělnickými organisacemi hospodářskými a odborovými, obecním socialismem a demokratisováním všech institucí. Vyvlastňování hrá v jeho theorii úlohu dosti malou, a pak, jak víme, zavrhuje vyvlastňování revoluční.

K tomu dovolím si ještě několik stručných slov. Že vyvlastňování, ovšem jen velkých podniků, státem a obcemi jest možné a celku za jistých podmínek docela užitečné, ukázala zkušenost, a není pochyby, že dělnictvo, až bude rozhodovat ve státě a obcích, nezapomene na své vyvlastňovací právo a touto cestou

hezkou řadu soukromých podniků sespolečenští. Spornou je pouze otázka, dostačí li politická expropriace k zavedení socialismu.

Od sestátnění nebo zobecnění podniků do zavedení výroby socialistické, v níž místo námezdných dělníků budou společníci, jest jednak ještě veliký skok, jednak ukazují nám dosavadní dějiny, že politické vyvlastňování bylo pro směr vývoje vlastnických forem zjevem vždy jen podružným. Ostatně nesouhlasí ani dobře theorie expropriační, jak hlásá ji Marx, s jeho dějinným materialismem. Tento učí, že vlastnické poměry jsou základem, dle něhož politické moci jest se říditi a ne naopak; v theorii expropriační však má politická moc tvořit nové vlastnické poměry. Ať vysvětluje se to a obrací jakkoliv, stává se zřetelně v tomto pojetí společenského převratu ideologie základem a hospodářský základ ideologií — a jest to v odporu s materialistickým výkladem dějin.

Politické vyvlastňování, zákonité a snad i revoluční, bude jistě pomocným prostředkem v přetvořování kapitalistické společnosti v socialistickou; avšak vlastní socialistická výroba a směna vyroste — myslím — především »samorostle« — na cestě hospodářské a ne politické.

První krok v tomto směru byl po mém mínění učiněn konsumními družstvy a na nich založenou družstevní výrobou. Vizme jenom statistiku konsumních družstev. Jsou to sice posud jen počátky a jistě nedokonalé počátky, ale jejich rozkvět v některých zemích za posledních dvacet let dává každému nepředpojatému a myslícímu člověku tušit, že vyvinou se z nich za čas organisace dějinného významu. Vandervelde právem označil v »Neue Zeit« socialistickou stranu belgickou, maje zřetel na její družstva, za socialistický zárodek v kapitalistické společnosti. Zásluhou Bernsteinovou je, že tuto praktickou činnost dělnictva, která byla a jest na

mnoze v našich řadách zneuznávána, náležitě principielně ocenil.

Pravím-li, že socialistická výroba a směna vyroste především na hospodářském poli, neříkám tím ovšem, že ostatní stránky dělnického hnutí jsou méně významné. Úspěchy dělnictva na hospodářském poli jsou jednak podmíněny úspěchy dělnického hnutí na jiných polích, jednak socialistická společnost a osvobození dělníkovo nevzejdou jen z výroby a směny, nýbrž musí bezprostředně vyrůsti z celého těla a celé duše lidské společnosti a zvláště dělnictva. A tu jest třeba, aby všecka ramena dělnického hnutí: politické, hospodářské, odborové a kulturní, pracovala na přetvořování a podkopávání nynějšího ekonomického a ideologického řádu. Že na př. bez vlastní kulturní vyspělosti dělnictvo osvobodit se nemůže, uznali shodně ve svých knihách Bernstein i Kautsky. —

Místo předmluvy.

Tento spisek je prvním větším pokusem sociálně-filosofickým v české sociální demokracii a je zároveň pokusem začátečníka. A tu je pochopitelno, že má četné nedostatky. Přiznávám se bez obalu, že předmět v něm projednávaný byl na mé dosavadní studium poněkud těžký. Mimo to neměl jsem též při psaní vždy dostatek času. Přes to poskytne mnohému poučení, jako jsem se při jeho sepisování poučil sám.

Ačkoliv jsem se snažil podati předmět této práce co nejpopulárněji, je třeba, aby čtenáři některé kapitoly nejen četli, nýbrž aby při nich též přemýšleli, poněvadž některé otázky jsou svou povahou tak abstraktní, dále u nás tak neznámé, že i v populárním rouše vyžadují, aby jim byla věnována velká pozornost při četbě. Další mé literární práce, doufám, budou dokonalejší.

Na konec vřele děkuji panu prof. Fr. Drtinovi, jenž prohlédl a poopravil mně rukopis prvých dvou kapitol, a soudruhům dru L. Wintrovi a dru V. Houserovi, že byli mně při korektuře nápomocni.

Spisovatel.

Tiskové chyby a omyly.

Na str. 11. řádka 6. shora čti: *daných* místo *dávných.*
Na str. 14. řádka 2. shora čti: *kosmogonické* místo *kosmogenické.*
Na str. 48. řádka 8. zdola čti: *svět na slona a slona na svět* místo *svět na slova a slova na svět.*
Na str. 57. řádka 8. zdola čti: *společenské bytí určuje jejich vědomí* místo *společenské bytí jejich vědomí.*
Na str. 70. řádka 21. shora čti: *vymaňuje se z kruhu* místo *vymaňuje se a z kruhu.*
Na str. 72. řádka 12. shora čti: *pojímal* místo *používal.*
Na str. 81. řádka 9. shora čti: *babeuvismu* místo *babouvismu.*
Na str. 87. řádka 20. shora čti: *zařil* místo *zářil.*
Na str. 117. řádka 20. shora čti: *Justovi* místo *Justus.*
Na str. 121. řádka 7. a 8. či: *Výrobní síly jsou v dějinném materialismu elementem revolučním* místo *Výrobní síly jsou v dějinném materialismu elementem věčně revolučním a třídním.*
Na str. 122. řádka 8. zdola není udána strana. Čti: — — *na str. 100.*
Na str. 138. řádka 4. zdola čti: *Dandin* místo *Daudin.*
Na str. 150. řádka 16. zdola čti: *Das Kapital I.* místo *Das Kapital II.*

Přehlédnutím byly předposlední dva archy nesprávně stránkovány. Na místě 161, 162 atd. vytištěno 261, 262 atd. Čtenáři si laskavě tento omyl zajisté opraví.

OBSAH:

Část prvá:

Straan

I. O důležitosti vědeckého názoru na společnost pro dělnictvo 1

II. Vývoj názoru na společnost před Marxem. [a) Starověk. b) Středověk. c) Století XV.-XVIII. d) Století XIX.] . 13

Část druhá:

Výklad nauky Marxovy.

I. Karel Marx a Friedrich Engels 61

II. Marxa německá filosofie. (Duševní vývoj Marxův. Marxův člověk. Marxovský materialism filosofický. Marxovská dialektika) 65

III. Marx a socialism prvé polovice století XIX. (Kollektivism a kommunism. Socialism utopický. Dělnický kommunism. Marx a dělnické hnutí. Marx proti staršímu socialismu. Marx a proletariát. Všeobecná úvaha) 76

IV. Co jest dějinný materialism? 95

V. O ideologii 104

VI. Ke kritice ideologie. (Vliv objektivního poznání na ideologii. Vliv vědy na hospodářské poměry) 109

VII. Výrobní síly 119

VIII. Výrobní poměry 121

IX. O základních rysech dějinného materialismu 122

X. O theorii třídní. (Třídní boj. Nutnost třídního boje a revoluce) 123

XI. Vývoj společnosti z pravěku 141

XII. Zákony výroby kapitalistické 147

XIII. Socialism a socialisování člověka. (Socialistická společnost. Otázka ženská. Vznik a zánik tříd) 161

XIV. Ke kritice Marxových předpokladů socialismu 180

Místo předmluvy.

Tiskové chyby a omyly.